

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
LITERATŪROS, KULTŪROS IR VERTIMO TYRIMŲ INSTITUTAS
A.J. GREIMO SEMIOTIKOS IR LITERATŪROS TEORIJOS CENTRAS

Rūta Vizbarienė

PATRIOTIŠKUMO SAMPRATA ANTANO ŠKĖMOS PUBLICISTIKOJE

Magistro baigiamasis darbas

Semiotikos studijų programa

Darbo vadovė: dr., doc. Loreta Mačianskaitė

Vilnius, 2024

Rūta Vizbarienė, **Patriotiškumo samprata Antano Škėmos publicistikoje**: Semiotikos specialybės magistro darbas / VU Filologijos fakultetas, A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centras; darbo vadovė dr., doc. L. Mačianskaitė. – V., 2024. – 66 p.

Reikšminiai žodžiai: patriotizmas, išeivijos literatūra, gyvoji lietuvybė, triksteris, tiesosaka, dinaminis mitas, demitifikavimas

Šiame moksliniame darbe derinant kultūros sociologo Vytauto Kavolio gyvosios lietuvybės koncepciją ir Algirdo Juliaus Greimo semiotikos bei mitologijos instrumentus ir sąvokas, ypač greimiškąją struktūros sampratą, siekiama iširti ir aprašyti Antano Škėmos patriotiškumo sampratą publicistikoje.

Tyrimas remiasi trejopa patriotiškumo samprata: tai – meilė tautai, jos gynimas ir įsipareigojimas, bei hipoteze, jog Škėma yra gyvosios lietuvybės reiškėjas. Šiame darbe tyrimo objektais pasirinkti charakteringi Škėmos publicistikos tekstai, kuriuose samprotaujama patriotiškumo, santykio su tauta temomis, tarp tokių tekstų ar jų fragmentų, atsiduria: „Sutarkime mylėti žmogų“ (1947), „Dramos aktorius tremty“ (1947), „K. Binkis kalba iš anapus. Generalinė repeticija Hanau „Atžalyne“ (1948), „A. Škėmai – 40 metų“ (1951), „Apie kūrybinį procesą“ (1953), „Pabudimo autorius apie pabudimą“ (1953), „Atsakymas Jonui Aisčiui“ (1953 m.), „Koziris vadinasi Škėma“ (1953 m.), „Literatūros lankų antrojo numerio proga“ (1953 m.), „Maištas prieš Aidus“ (1953 m.), „Su žiburiu vidurdienį“ (1954), „Darbininką paskaičius“ (1954) „Mirštas literatūrinis sąjūdis“ (1955), „Miesčioniškumo manifestacija“ (1958), „Meninė kūryba ir visuomenė“ (1958), „Jono Meko Semeniškių idilių aptarimas“ (1958), „Lietuvių tremties literatūros mirtis?“ (1958), „Pokalbis su santariečiais“ (1960), „Su žiburiu vidurdienį“ (1960), „Išeivijos teatro problemos“ (1964), „Lietuva bus laisva, Urugvajus garantuoja“ (2001).

Tyrimas atskleidžia Škėmos tekstų sakytoją kaip triksterio figūrą: jis tuo pačiu metu ir kovoja su išeivių bendruomene ir siekia jos kultūrinio prisikėlimo, kuria savąjį dinaminį lietuvybės mitą.

TURINYS

ĮVADAS.....	4
1. ŠKĖMOS PUBLICISTIKOS ISTORINIS KONTEKSTAS.....	10
2. AUTOBIOGRAFIJA: TIKRASIS IR ANTRAEILIS HEROJIŠKUMAS.....	16
3. RŪPESTIS TAUTA DP STOVYKLŲ LAIKOTARPIU.....	21
4. PATRIOTIZMAS KAIP JAV IŠEIVIJOS KULTŪROS KRITIKA.....	26
4.1 Kultūros merdėjimas gete.....	26
4.2. Miesčioniškumas vs. kančios raiška.....	28
4.3. Utopinio nostalgikumo pavojai.....	31
5. PATRIOTIZMAS KAIP KULTŪROS ATEITIES PROJEKTAVIMAS.....	33
5.1. Kova su kultūros pažangą stabdančiais mitais.....	33
5.2. Lietuvos garso mitas.....	36
5.3. Trečio kelio ieškojimas: sintezės idėja.....	38
5.4. Išeivijos diplomatijos perspektyvų permąstymas.....	41
6. NUO DON KICHOTO IKI GYVOSIOS LIETUVYBĖS REIŠKĖJO.....	42
IŠVADOS.....	47
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	51
ŠALTINIAI.....	55
SUMMARY.....	56
1 Priedas Interviu su Prezidentu Valdu Adamkumi.....	57
2 Priedas Interviu su kunigu jėzuitu Antanu Saulaičiu.....	59

ĮVADAS

Dėl Škėmos kūrybos vyko diskusijos ir jam gyvam esant, ir po žūties, ir tebevyksta šiais laikais. Lietuvoje Škėmos kūryba dėl tvirto nusistatymo sovietų valdžios atžvilgiu iki pat Atgimimo negalėjo būti skelbiama ir čia gyvenusiems nebuvo žinoma, išskyrus atvejus, kai išeivijos leidiniai pro geležinę uždangą prasmukdavo nelegaliai arba dėl cenzūros darbuotojų neišmanymo.¹

Didžiausias susidomėjimas Škėmos kūryba sietinas su Nepriklausomybės pradžia, kai ir apskritai buvo atrandami išeivijos autoriai. Tautinio pakilimo metu buvo itin aktuali drama *Pabudimas*, vaizduojanti pirmosios sovietų okupacijos ir NKVD tardymų laikotarpį. Režisieriaus Jono Vaitkaus *Pabudimo* versija 1989 m. vasario 16 d. parodyta Lietuvos valstybinio akademinio teatre, vėliau spektaklio pagrindu sukurtas vaidybinis filmas *Pabudimas*, panašiu metu pasirodė režisieriaus Juozo Saboliaus adaptacija televiziniame spektaklyje *Pabudimas*, o Šiaulių dramos teatre sukurti spektakliai *Vieną vakarą* (1991 m.), *Žvakidė* (1989 m.).²

Natūraliai, praėjus Atgimimo tautiniam pakilimui, rezistencinę dvasią žadinančių Škėmos kūrinių pastatymų pasirodydavo vis mažiau, o ir tas pats *Pabudimas* režisierių skaitomas dedant akcentus jau visai kitur: 2018 m. ši drama pastatyta Panevėžyje (rež. Artūras Areima), 2015 m. pagal dramą *Pabudimas* sukurtas vaidybinis filmas „Ataraxia“ (rež. Vytautas Balsys), remiantis Škėmos apysakos „Izaokas“ motyvais pastatytas režisieriaus Jurgio Matulevičiaus filmas „Izaokas“, šokio spektaklio–filmo idėją pagal „Baltą drobulę“ įgyvendino Taurūnas Baužas (2023), Lietuvos nacionalinio dramos teatro scenoje ir dramaturgijos festivalyje 2008 m. rodytos „Saulėtos dienos“ (rež. Ramunė Kudzmanaitė).

¹ Vieną tokių atvejų pastebi Algimantas Bučys: leidinyje „Literatūra ir menas“ paskelbtas straipsnis apie „Baltą drobulę“, nes redaktorius „nebuvo skaitęs romano ir, atrodo, nieko nenumanė apie vadinamąsias „antitarybines vieteles“ in Algimantas Bučys, „Įžanga į Škėmos pasaulį“. *Rinktiniai raštai T I*, 1994, P. 5

² Leonas Peleckis, „Santaroje – mūsų kraštiečiai“, *Šiaulių naujienos*, 1990, liepos 25.

Per nepriklausomybės trisdešimtmetį nuolat perleidžiami Škėmos kūriniai³, pasirodo jų vertimų į užsienio kalbas⁴, paskelbta kolektyvinė monografija⁵, apgintos disertacijos: Loretos Mačianskaitės⁶, Vijolės Višomirskytės⁷, Imeldos Vedrickaitės⁸, Vyganto Šiukščiaus.⁹

Tačiau specialių tyrimų iki šiol nesulaukė Škėmos patriotiškumo samprata, jo požiūris į tautiškumą, lietuviybę. Škėmai gyvam esant jo kūryba daugiausia analizuota išėivijoje, kritikų ne kartą buvo suabejota dėl Škėmos kūrinių patriotizmo. Škėma daugiausia pristatomas kaip dramaturgas, modernistas, neminint jo tarp patriotiškų autorių, tačiau šiame darbe bus bandoma įrodyti, kad jis yra patriotiškas autorius, atrasti jį kaip publicistą, reikšmingą ir išėivijos žurnalistikos žemėlapyje.

Išėivijos kritikai, nors ir ryškino Škėmos ideologines nuostatas, tačiau vienareikšmės Škėmos recepcijos dar nesuformavo. Nepriklausomos Lietuvos akademiniame diskurse Škėmos patriotizmo klausimą naujai iškelia Loreta Mačianskaitė, atkreipdama dėmesį į mažiau tyrinėtus tekstus ir nubrėždama horizontą naujiems Škėmos kaip patriotinio autoriaus tyrimams.

Patriotizmo artikuliacijų pirmiausia verta ieškoti Škėmos kritikos, publicistikos tekstuose. Ši Škėmos kūrybos dalis yra mažai analizuota, čia išsiskiria Rima Palubinskienė¹⁰, tyrusi publicistikos ir kritikos panašumus su Alfonso Nykos-Niliūno pozicija, nors patriotiškumo aspektas jos analizėje nebuvo aktualizuojamas.

Dabar, Ukrainai trečius metus kovojant dėl laisvės, patriotizmo tema aktualizuojasi iš naujo – viešojoje erdvėje didėja susidomėjimas krašto istorija, praeities kovomis už laisvę, o pats patriotiškumas viešuose diskursuose vis labiau siejamas su šalies gynyba. Visgi Lietuvoje diskusijų dėl patriotizmo būta ir anksčiau. Tam tikro panašumo su Škėmos situacija išėivijoje dėl „netinkamo“ herojų vaizdavimo galima įžvelgti prisimenant Mariaus Ivaškevičiaus puolimą (2019 m.), kritikuojant jo didelio visuomenės dėmesio sulaukusį romaną *Žali* (2004). Sąsają tarp Škėmos (būtent, novelės „Anapus Nemuno“) ir Ivaškevičiaus bene pirmasis pastebėjo literatūros istorikas ir tinklaraštininkas

³ *Žingsniai ir laiptai*, sud. L. Mačianskaitė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010; *Antanas Škėma: polilogas kultūrų sankirtose*, straipsnių rinkinys, sud. Saulius Keturakis, Kaunas: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2002.

⁴ 2017 m. Vokietijoje pristatoma Claudia Sinnig išversta *Das weisse Leintuch. 2018 m. pristatoma Karla Gruodis į anglų kalbą išversta White Shroud*.

⁵ *Antanas Škėma: polilogas kultūrų sankirtose*, sud. Saulius Keturakis, Kaunas: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2002.

⁶ Loreta Mačianskaitė, *Pasaulio vaizdas ir diskurso struktūra Antano Škėmos romane „Balta drobulė“*, Kaunas: Vytauto didžiojo universitetas, 1997.

⁷ Vijolė Višomirskytė, *Antano Škėmos teksto strategija*, Kaunas: Vytauto didžiojo universitetas, 2001.

⁸ Imelda Vedrickaitė, *Erdvės dimensija A. Škėmos, A. Landsbergio ir B. Radzevičiaus prozoje*, Kaunas: Vytauto didžiojo universitetas, 1999.

⁹ Vygantas Šiukščius, *Mitopoetika lietuvių prozoje: tekstų interpretacija*, Kaunas: Vytauto didžiojo universitetas, 2000.

¹⁰ Rima Palubinskienė, „Ironiškoji Antano Škėmos kritikos plunksna“, *Literatūra ir menas*, 2009, kovo 13.

Virginijus Gasiliūnas, pažymėjęs, kad abu autoriai renkasi panašų būdą „sužmoginti“ vyrą su šautuvu, šalia kovos įvesdami ir santykį su moterimis.¹¹

Apskritai patriotiškumo tema semiotiniame akademiniam diskurse yra pakankamai aktuali, periodiškai įvairiose šalyse pasirodo semiotinių darbų, dažniausiai, magistro pakopos, kuriuose patriotizmas analizuojamas įvairiuose diskursuose remiantis Roland'o Bathes'o, Algirdo Juliaus Greimo teorija ir metodais (pavyzdžiui, Mahomado Gibrano Syaefulo Rahmano „Patriotizmo semiotinė analizė filmuose „Hacksaw Ridge“ ir „Laiškai iš Iwo Jima“). Iš naujesnių akademinų tyrimų paminėtinas leidinyje *Actes Semiotiques* Nr. 128 Isabellos Pezzini 2023 m. straipsnis „Tapatybės, skirtingumo ir kitoniškumo trajektorijos Rusijos ir Ukrainos karo kontekste“, kuriame svarstoma rezistencijos samprata naudojant Greimo lietuviškoje eisisetikoje suformuluotu rezistencijos terminu, pagal kurį rezistencija yra pasaulėžiūra¹², leidžianti žmonėms suteikti sau papildomą prasmę nacionalinėje kovoje, iškeliant tautą į istorinio subjekto lygmenį.

Literatūros apžvalga. Vienas pagrindinių šaltinių – Škėmos raštų rinkiniai, kuriuose sukaupta dalis publicistikos, sudėta didžioji dalis kūrybos. Dalis šiame darbe analizuojamų Škėmos publicistikos straipsnių bus cituojami iš 1994 m. dviem tomis išleistų rinktinių raštų, nebekartojant išnašos, bet nurodant tomą ir puslapį, iš kurio cituojama. Svarbiu šaltiniu bus ir pirmieji, Čikagoje leisti raštų tomai, nes dalis komentarų į naujesnį leidimą nepateko.

Šalia paties Škėmos rašytų ir jam skirtų akademinų, kultūrinių straipsnių, išeivijos publicistika bus vienas šaltinių, padedančių suprasti platesnį laikmečio ir pagrindinių polemikos objektų kontekstą. Tarp tokių šaltinių paminėtini išeivijos periodiniai leidiniai: *Literatūros lankai*, *Draugas*, *Metmenys*, *Aidai*, *Vienybė*, *Naujienos*, *Dirva*, *Margutis*, *Santarvė*, kt.

Rašytojų padėtį išeivijoje suprasti padės Liūto Mockūno sudarytas straipsnių rinkinys *Egzodo literatūros atšvaitai. Išeivių literatūros kritika, 1946–1987*, o rašytojų kūrybą svetur nušviečia straipsnių rinktinė *Lietuvių literatūra svetur. 1945–1967* (sud. Kazys Bradūnas). Kontekstui suprasti svarbūs ir šie darbai: Vlado Kulboko veikalas *Lietuvių literatūros kritika tremtyje* (1982) (skyrius skirtas Škėmos kūrybai apžvelgti), Prano Naujokaičio *Lietuvių literatūra* (1948).

Be išeivijos kritikų kontekstui suprasti taip pat bus svarbūs Lietuvos literatūrologų ir istorikų darbai: Dalios Kuizinienės studija ir šaltinių publikacija *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m.*, kurioje aptariami bendrieji egzilio kultūros Vokietijoje aspektai, kreipiamas

¹¹ Škėmos novelė „Anapus Nemuno“, kurios siužetas pagrįstas tikru įvykiu iš 1941 m. birželio, kai Škėma partizanavo Aukštojoje Panemunėje. Jai pasirodžius pasipiktino ne tik dogmatiškieji dešinieji, bet ir kai kurie liberalesnių pažiūrų žmonės, tarp jų ir Vaclovas Biržiška. Žr. Virginijus Gasiliūnas, „Užparaštė, cliii: šis tas apie kaltinimus rašytojams apšmeižus“, in virginijusg.blogspot.com/2019/03/1172-uzparaste-cliii-sis-tas-apie.html Žiūrėta 2023 06 25 ir 2024 02 24.

¹² Algirdas Julius Greimas, „Rezistencijos sąvoka“, *Santarvė*, Nr. 2 (7), 1953 vasaris-kovas, p. 1-2.

dėmesys į skirtingų kūrybinių nuostatų kūrėjų santykį su tradicija; kritiškai vertinti įsitvirtinusias nuostatas skatina Leono Gudaičio *Teisybė daugiaveidė: lietuvių literatūros, knygotyros ir spaudos istorijos etiudai*. Sistemiškiausiai lietuvių migraciją nuo seniausių apžvelgia Egidijus Aleksandravičius veikaluose *Karklo diegas* ir *Lietuvių pasaulio istorijos*, kuriuose tyrinėjama, kas nutiko diasporinei tautai, kurios nariai dėl įvairiausių priežasčių išsibarstė toli nuo tėvynės.

Taip pat rašant darbą remsimės gyvųjų amžininkų liudijimais: interviu su prezidentu Valdu Adamkumi, jėzuitu Antano Saulaičiu parengti specialiai šiam darbui.

Šio darbo idėjinį pagrindą sudaro kultūros sociologo Vytauto Kavolio gyvosios lietuvybės koncepcija. Savo kartai iškeldamas gyvosios lietuvybės idėją, straipsnyje „Gyvasis lietuviškumas“ (1956) Kavolis akcentuoja, kad uždarumas, būdamas galimybe išsaugoti lietuvybę kaip esminį tapatybės sandą, sykiu yra ir realus pavojus, savotiški tapatumo spąstai, pasmerkiantys bendruomenę kultūriniam sąstingui ir mirčiai.

Keliame hipotezę, kad Škėmos publicistika atitinka tą lietuvybės sampratą, kurią Kavolis vadina gyvąja lietuvybe. Darbo išeities taškas yra prielaida, kad Škėmos patriotizmas reiškiasi kaip jo paties dalyvavimas tautai svarbiuose procesuose: užimama pozicija nebūti nuošalyje, bet pilietiškai įsitraukiama į 1) ginkluotą sukilimą prieš sovietų kariuomenę, rezistencinę veiklą; 2) vėliau, išeivijoje, imamasi kultūrinės veiklos. Taigi, Škėmos patriotizmas suprantamas kaip kova ir kaip kultūrinė veikla ir pagal tai struktūruojamas magistro darbas.

Nusprendėme tyrinėti publicistiką, ne kūrybą, todėl, kad Škėmos dramos yra atsidūrusios ne vieno akademinio darbo centre, o jo publicistika yra mažiau žinoma, beveik netyrinėta. Darbo tikslas – atskleisti Škėmos patriotizmo sampratos išskirtinumą ir reikšmę, pasiūlyti naują Škėmos kaip patriotinio autoriaus recepciją.

Tikslo siekiama vykdant šiuos uždavinius: 1) aprašyti Škėmos publicistikos istorinį kontekstą; 2) patriotizmo aspektu analizuoti Škėmos autobiografinius tekstus; 3) analizuoti „mes–jie“ priešpriešas Vokietijos ir JAV laikotarpio tekstuose; 4) aptarti Škėmos publicistikoje reiškiamą išeivijos kritiką ir perspėjimą dėl kultūrai kylančių pavojų; 5) ištirti Škėmos santykį su tautiniais mitais; 6) aprašyti, kokią perspektyvą tekstų sakytojas numatė lietuvių literatūrai ir tautai; 7) aptarti Škėmos įvaizdžio nevienareikšmiškumą išeivijos spaudoje ir amžininkų prisiminimuose; 8) svarstyti, kiek aktualios Škėmos idėjos šiandien.

Magistro darbe bus remiamasi Kavolio sąmoningumo istorijos tyrimais (žr. *Civilizacijų analizė*), jo idėja, kad atskiro žmogaus pasirinkimai priklauso ne tik nuo individualaus mąstymo, bet ir nuo kolektyvinių mąstymo formų; Kavolio autobiografijos samprata, pagal kurią autobiografija yra

ne tik žinių apie žmogų šaltinis, bet ir parodo asmens užsiangažavimą tam tikrai savo gyvenimo, jo visuomenėje, reikšmės interpretacijai.¹³

Antra metodologinė kolona, ant kurios statomas šis magistro darbas, bus Greimo semiotikos instrumentai, triksterio konceptas ir ypač semiotinis kvadratas, leidžiantis suvokti skirtumus ir pagauti santykį tarp skirtingų verčių bei jas susieti. Darbe ne visuomet bus eksponuojami kvadratai, bet jie kiekviename etape buvo pasitelkiami kaip svarbus mąstymo įrankis.

Škėmos santykiui su mitais iševijoje aprašyti bus reikšminga Greimo iš Barthes'o perimta politinių mitų demitifikacijos (Barthes'ui tai – demistifikavimo) koncepcija, pateikta straipsniuose „Apie laisvę ir mitus“¹⁴ (1954) ir „Mitai ir ideologijos“¹⁵ (1966). Tyrimui taip pat bus svarbi Greimo dinamiško ir statiškų mitų perskyros idėja: statiškas mitas suteikia vertybių ar dogmų sistemą, padedančią gyventi, tačiau nekuria naujos prasmės, dinamiškas mitas – siekia pasaulio transformacijos, jo pagerinimo.

Iševijos būvio fenomenai aiškinti parankios antropologų Arnoldo van Gennepo ir Victorio Turnerio idėjos, ypač perėjimo ritualų trys fazės: atskyrimas, slenkstis ir įvedimas į struktūrą; liminaliojo tarpsnio samprata.

Taip pat bus svarbūs Greimo ir Kavolio straipsniai, svarstantys lietuviybės klausimus, skelbti iševijos spaudoje.

Šiame darbe remsimės šiomis patriotizmo sampratomis:

1) Lietuvių kalbos žodynu, patriotizmą įvardijančiu atsidavimo, meilės, pasiaukojimo tėvynei sąvokomis¹⁶;

2) *Le Robert* žodyne pateikiama patriotiškumo definicija, pagal kurią tai – ne tik meilė šaliai, noras ir pasiryžimas jai atsiduoti, aukotis, bet ir ją ginti¹⁷;

3) Vytauto Kavolio terminu, patriotizmą apibrėžiančiu ne vien kaip konkretų įsipareigojimą tautinei bendruomenei, bet gilesnę plotmėje ir kaip bendresnę ištikimybės pajėgumo simbolį. Patriotizmas – universali vertybė, kai nieko lietuviško neatsisakant neišduodama niekas žmogiška. Tikrasis žmogiškas patriotizmas – tai kiek jo išlieka mirties akivaizdoje (1994).

Taip pat mums svarbi rezistencijos sąvoka, kurią suvoksime, remdamiesi Greimu, kaip pasaulėžiūrą, įgalinančią žmogų įsiprasminti tautinėje kovoje, iškeliančią tautą į istorinio veiksnio lygmenį. Rezistencija, savo padarinių prasme, gali būti tiesioginė – kai ginkluotas kovotojas kovoja

¹³ Vytautas Kavolis, „Pradžios ir pabaigos“, *Metmenys*, 1980, Nr. 40, p. 27.

¹⁴ Algirdas Julius Greimas, „Apie laisvę ir mitus“, *Dirva. Studentų žodis*, 1954, spalio 14, p. 5.

¹⁵ Algirdas Julius Greimas, „Mitai ir ideologijos“, *Metmenys*, 1966, Nr. 12, p. 9-27.

¹⁶ Lietuvių kalbos žodynas, prieiga internetu: <<http://lkz.lt/?zodis=patriotizmas&id=22104980000>>, [žiūrėta 2024-02-19].

¹⁷ *Le Robert* žodynas, prieiga internetu: <<https://dictionnaire.lerobert.com/definition/patriotisme>> [žiūrėta 2024-02-20].

su priešū, arba netiesioginė (kultūrinė) – kai rezistentas išsikelia tikslą žadinti tautiečių kovinę sąmonę ar demoralizuoti priešą. Tačiau iš esmės rezistencija visų pirma yra laisvo žmogaus apsisprendimo aktas, autentiškas žmogaus užsiangažavimas, pasisakant prieš pasenusias ar primestas vertybes, ir už tam tikrą, pačiame apsisprendimo akte implikuotą vertybių sistemą.¹⁸

Šiame kultūros istorijos darbe nepretenduojama į tikrąją tiesą, veikia, pasitelkiant semiotinius instrumentus, stengiamasi artėti prie jos – suprasti, kaip skirtingos su patriotiškumu susijusios vertės artikuliuojamos Škėmos, taip pat abejojusio grynuoju objektyvumu (T2, p. 514), publicistikoje.

¹⁸ Greimas, „Rezistencijos sąvoka“, *op. cit.*, p. 1-2.

1. ŠKĖMOS PUBLICISTIKOS ISTORINIS KONTEKSTAS

1944 m. vasarą ir rudenį iš Lietuvos į Vakarų, daugiausia į Vokietiją, pasitraukė ir išvietintųjų asmenų stovyklose įsikūrė virš 60.000 žmonių¹⁹. Tarp jų buvo itin daug intelektualų, vien rašytojų draugijos narių buvo apie 70%. Remiantis Arnoldo van Gennepo trinare struktūra, atpažįstame preliminarią fazę, žyminčią atskyrimą: Škėma su žmona ir dukra išvyksta iš Lietuvos.

Antrąją fazę, žyminčią pereinamąjį laikotarpį – atsidūrimą „ant ribos“ – atpažintume lietuvių pabėgėlių gyvenime Vokietijos DP stovyklose. Lietuvių bendruomenės būvį šiuo laikotarpiu padeda suvokti Turnerio terminai *liminalumas* ir *communitas*: liminalioje fazėje pasitraukusieji yra tarpinėje būsenoje „nei ten, nei čia“. Vokietijoje DP stovyklose gyvendami didžiama lietuvių tikėjosi, kad greitai sugrįš į tėvynę (pavyzdžiui, tai liudija ir aštuoniolikos pokalbių su JAV lietuviais karo pabėgėliais knyga *Manėm, kad greit grįšim*), tačiau dalis pabėgėlių jau pradėjo įsisauginti naują tikrovę. Škėma irgi priklausė tiems, kurie pradėjo suprasti, kad užsibūti svetur gali tekti ilgiau nei daugelis tikėjosi. Šiuo požiūriu reikšmingas jo 1947 m. straipsnis „Dramos aktorius tremtyje“, kuriame jis kalba apie būtinybę nepasiduoti greito sugrįžimo mitui, o pradėti kreipti dėmesį į kultūros puoselėjimą naujomis sąlygomis:

Istorija neskuba, – galimas daiktas, tėvynėn sugrįšime vėliau, nei svajojame, o mūsų gretos turi likti suglaustos ir tvirtos. Dabar pats laikas susirūpinti tais kadrais, kurie nuolatos primins svyruojantiems tautiečiams, kad Lietuva didvyrių žemė. Viena reikšmingiausių to kadro falangų bus aktoriai. Ar nereikėtų truputėlį ir palepinti tuos žmones, sudaryti jiems išimties sąlygas, vis dėlto, jie nešioja savy stebuklingas kibirkštis, ir tos kibirkštys uždega ne vieną skeptišką širdį. (T2, p. 452).

Šiame tekste skleidžiama bendrystės skatinimo idėja, pasitelkiami kovą žymintys apibūdinimai: minimos tvirtos ir suglaustos gretos: būdvardis *tvirtos*²⁰ žymi atsparumą ardančioms išorės jėgoms, patvarumą; suglaustos – vienijimą, globą, šliejimą. Išėivijos aktorių bendruomenė gretinama su falanga – senovės Graikijos pėstininkų rikiuote, sudaryta iš sunkiųjų pėstininkų, ginkluotų ietimis, pikomis, alebardomis ar panašiais ilgakočiais ginklais. Aktoriams priskiriamas kovotojų už tautos kultūrą vaidmuo, iškeliamas jų kompetencija įkvėpti abejojančiuosius, išvelgiant ypatingų galių (stebuklingas kibirkštis). Priešingai nei vėlesnio laikotarpio publicistikoje (žr. „Kova su kultūros pažangą stabdančiais mitais“), nevengiama ryškesnių tautinių šūkių (pavyzdžiui, Lietuva – didvyrių žemė), kurie pereinamuoju laikotarpiu buvo labai svarbūs.

¹⁹ Liūtas Mockūnas, *Egzodo literatūros atšvaitai*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 7.

²⁰ LKŽ, prieiga internetu: <<http://lkz.lt/?zodis=tvirtas&id=26139010000>>, [žiūrėta 2024-05-01].

Nepaisant daugybės gyvenimo DP blogybių (nutrukę socialiniai ryšiai, nužeminimas ar išvietinimas savaime yra neigiami reiškiniai), visgi pats liminalumo laikotarpis suteikė ir pozityvių galių bendruomenei. Tiek Vokietijoje, tiek vėliau JAV Škėma bendrauja su rašytojais, režisieriais, aktoriais, skaito Vakarų literatūrą. Jau Vokietijos laikotarpiu Škėmos kaip intriguojančio, išsiskiriančio debutanto vardas atsiduria literatūros apžvalgose. Pavyzdžiui, Henrikas Radauskas 1947 m. „Žiburiuose“ rašo: „Škėma stengiasi vengti įprastų beletristinių trafaretų, dažnai ima sunkias, mūsų literatūroje nenaudotas temas, nebijo aštrių psichologinių susidūrimų, rūpinasi novelės kompozicija, rūpinasi žodžiu. Svarbu, kad per jį kalba rūsčios dabarties žmogus, kad jis kaip rašytojas turi savo veidą, kad, pradėję periodikoje skaityti jo novelę, išsyk galime jį pažinti.“²¹

Bendruomeniškus ir kultūrinius ryšius tarp „dypukų“ Vokietijoje, o vėliau – JAV ir kituose kraštuose, padėjo išlaikyti kultūrinių organizacijų veikla, Rašytojų sąjunga, lietuviška spauda, leidyklos²², teatro grupės²³, sekmadieninių lietuvių mokyklų steigimas, lietuviškos stovyklos moksleiviams, taip pat ir Lietuvos išlaisvinimo grupių diplomatinė veikla (pavyzdžiui, Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK‘o).²⁴

Visgi jau Vokietijoje susidarė oponuojančios grupės, periodikoje ir viešuose renginiuose įsitraukusios į intelektualines diskusijas, ryškėjo binariškumas: katalikai – liberalai²⁵; konservatoriai – novatoriai, išsiskyrė požiūriai į patriotiškumo sampratą. Daliai konservatyvesnių, dažniausiai katalikiškų pažiūrų, kritikų vertinant kūrybą svarbus buvo moralinis kriterijus, išreikšta patriotinė nuotaika. Tarp šį kanoną atitinkančiųjų – poetai B. Brazdžionis, J. Aistis, taip pat V. Ališas, K. Grigaitytė, S. Santvaras, G. Tulauskaitė.²⁶ Visgi pasigirdavo nuomonių, kad tokia patriotinė tremties poezija vertės neturi: „Net tokie mūsų poetai kaip Aistis ar Brazdžionis, parodę savo jėgą individualinių (Aistis) ir religinių (Brazdžionis) motyvų apipavidalinime, neįtikimai silpnai apdoroja patriotinius motyvus.“²⁷

²¹ Henrikas Radauskas, „Naujas lietuvių beletristas“, *Žiburiai*, 1947, Nr. 31, p. 5-6.

²² 1945–1950 m. Vokietijoje leidykla „Patria“ išleido 54 knygas (iš viso 13 460 puslapių, 210 000 egzempliorių, autoriams sumokėta 280 000 RM ir 27 000 DM honoraro), in Mockūnas, *Egzodo literatūros atšvaitai*, p. 8.

²³ Škėma dirbo Augsburgio dramos teatre, Hanau „Atžalyne“, meno ansambliuose „Sietynas“, „Dainava“, kabarete „Klumpė“.

²⁴ Vienas svarbesnių VLIK‘o darbų – Augsburgėje parengta ir 1949 m. birželio 14 d. leidinyje „Pasaulio lietuvių bendruomenė“ paskelbta Lietuvių charta – dokumentas, išreiškiantis lietuvių išėivijos tautinio solidarumo principus pastangas išsaugoti nepriklausomos Lietuvos tradicijas, puoselėti patriotizmą, laisvės ir demokratijos siekius.

²⁵ Katalikiškų ir liberalių pažiūrų grupių egzistavimą ne tik politinėje, bet ir kultūrinėje srityje liudija spaudoje ryškintos perskyros. Pavyzdžiui, r.p. slapyvardžiu pasirašytame straipsnyje „Nesiaurinkim lietuvių literatūros“ liberalinio nusiteikimo autoriais vadinami Škėma, Radauskas, Mekas, Katiliškis, Landsbergis, krikščioniškų bruožų – Aistis, Brazdžionis, Vaičiulaitis, Jankus, Gliuda, Kirša, Santvara, Baronas, Šlaitas ir kt. In *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1963, kovo 2.

²⁶ Antanas Jasmantas, „Patriotų sukilimas, arba Poezijos kivrčias su tautybe“, *Literatūros lankai*, 1955, Nr. 6, p. 1.

²⁷ *Ibid.*

Išeivių susiskaldymą Vokietijoje, kuris vėliau sustiprėjo emigracijoje JAV, iliustruoja 1964 m. *Margutyje* publikuotas Škėmos straipsnis „Išeivijos teatro problemos“ (iš rankraščio, jau po rašytojo mirties):

Jau lageriniais metais pamažu, bet garantuotai pradėjo ryškėti „savo žmogaus“ koncepcija. Mūsoji emigracija nepasimokė iš ankstesniųjų. [...] Pradėta skaldytis vėžio metodu. [...] Pasipylė bilijonai žodžių „kas pražudė Lietuvą“ ir „kas išlaikė lietuviškumą“ ženkle. Ši tendencija ypatingai išryškėjo Amerikoje. Gabus žmogus pradėtas vertinti tiek, kiek jis naudingas kuriai partijai, organizacijai ar sambūriui. Šią techniką ypatingai išstobulino laikraščiai, dėdami superliatyvinius savųjų vertinimus, niekindami svetimuosius, o kiek vėlėliau ir visiškai juos ignoruodami. (T2, p. 490–491).

Dar Vokietijos laikotarpiu sakytojas teoriškai modeliuoja dalies išeivijos potencialų susvetimėjimą su savo tauta, pavyzdžiui, numano, kad dalis gali nusigręžti nuo savosios kalbos. Straipsnyje „Dramos aktorius tremty“ (1947) sakytojas principingai laikosi nuostatos, kad lietuvių kalbos vartojimui kompromisai negali būti taikomi, ją būtina išsaugoti:

Nuolatos ausyse skambės anglų, prancūzų ar portugalų kalba, jokia valstybė netoleruos kažkokių svetimtaučių kolonijų savo ribose, ir, apsaugok Viešpatie, bet pagal prakeiktą gyvių prisitaikymo prie vietos sąlygų dėsnį, ar nepradės po trupučiuką retėti mūsų eilės? Juk dažnas norės gardesnio kšnio, – tokia jau žmogaus prigimtis, – gims vaikai, ir vardan to kšnio, galimas daiktas, jis pirmiausia stversis anglų, prancūzų ar portugalų kalbos, įpročių, kultūros. (T2, p. 452)

1949 m. Škėma su šeima atvyksta į JAV – atpažįstame antrąjį liminalumo etapą, kai tenka prisitaikyti naujoje aplinkoje gerai nemokant anglų kalbos, imantis paprastų fizinių darbų, į antrą planą nustumiant rašytojišką ir teatrinę veiklą, nors jos ir neatsisakant. Gyvendamas Amerikoje Škėma baigia rašyti Vokietijoje pradėtą *Šventąją Ingą*, parašo *Čelestą*, romaną *Balta drobulė*, už dramą *Pabudimas*, *Žvakidė* laimi dramos konkursų premijas, specialiai konkursui parašo dramą *Vienas ir kiti*. Šalia kūrybos Škėma reiškiasi ir kaip publicistas, bendradarbiaudamas išeivijos periodinėje spaudoje.

To meto atmosferą padeda suprasti Saulaičio prisiminimai, kur jis kalba, jog „mums visiems rūpėjo, kad nenutautėtume, nes į JAV 1949 m. atvyko 40.000 žmonių – tai didelis skaičius. Ne visi išliko kaip mes lietuviški iki gyvos galvos. Dalis nubyrėjo sudarę mišrias santuokas, išnyko ar tebenyksta, o kiti liko dideli patriotai ir darė didžiulius darbus. Tie procesai atsikartoja – naujai nuvykę į JAV po Atgimimo laikų vieni aktyviai įsitraukia į tautinę bendruomenę, o kitų vaikai jau nekalba lietuviškai“ (žr. Priedų skyriuje). Saulaičio teiginiuose atpažintume perėjimą iš antros fazės į trečiąją, kuri Škėmai esant gyvam dar nebuvo pasireiškusi, bet kuri, pavyzdžiui, jau bus būdinga jo dukros (gim. 1941) generacijai.

Mus dominančiu laikotarpiu kaip tik itin svarbus buvo tautiškos kultūros išsaugojimo poreikis ir naujų kūrybinių galimybių ieškojimas, tačiau požiūriai į patriotškumo ir meniškumo santykį skyrėsi, tai rodo poleminiai straipsniai išeivijos spaudoje.

Rašytojų laiškai, atsiminimai liudija, kad moderniam autoriui būti matomam, spausdinamam (turint omenyje tiek kūrinius, tiek ir straipsnius) nebuvo lengva, daugelis rankraščių skaitytojus pasiekdavo stipriai redaguoti, eliminavus aštresnes, skaitytoją šokiruoti galinčias vietas. Svarbesni spaudos leidiniai buvo sutelkti katalikų rankose (*Aidus*, *Darbininką* leido pranciškonai, *Draugą* – marijonai), liberalams buvo aktualu turėti savo tribūną.

Leidinių savi kūrybos vertinimo kriterijai, uždarumas kitaminčiams skatino alternatyvios spaudos iniciatyvas, tarp kurių – 1952 m. įkurti *Literatūros lankai*²⁸ (1952–1959), kurie, paskelbę kovą literatūrinei menkystei, deklaravo nesistengsiantys „garsiai deklamuoti patriotinių jausmų, bijodami tuščiažodžiavimo ir manydami, kad pozityvi kūryba tautai išlaikyti yra reikšmingesnis dalykas negu žodinis patriotizmas“²⁹. Pirmajame *Literatūros lankų* (1952) numeryje tarsi estetinės kūrybos deklaracija išspausdinta Škėmos „Giesmė“ sukėlė audringas kritikų diskusijas spaudoje. Pavyzdžiui, *Dirvoje* vyko polemika tarp Kazimieraičio ir Rannito, kurioje išryškėjo požiūrių poliarizacija: pirmasis rašė, kad jis esąs per daug normalus žmogus, kad „suprastų tokį meną, lygino „Giesmę“ su „irish stew“: t.y. airiška koše, maišalyne be prasmės, ir teigė, kad Škėma savo žodinėje kūryboje priartėjo prie mums nepažįstamos atominės kakofonijos³⁰. Aleksis Rannit *Dirvoje*, priešingai, palankiai įvertino „Giesmę“, vadino ją puikiai sustyguotu kūriniu³¹, Škėmos aprašytą pilną regėjimų kelionę per Broadway'ų sulygino su simboliniu žmogaus – tremtinio keliavimu³², t.y. išryškino ne tik universalų, bet ir lietuvišką kūrinio aspektą.

Literatūros Lankų meninė programa sulaukė atgarsio katalikiškuose leidiniuose: *Draugo* redakcijos bendradarbiai (pavyzdžiui, Volertas, Baronas) piktinosi, kad lankininkai kritikuoja patriotus³³, *Dirvoje* Raila lankininkų kūrybą kaltino patriotškumo stygiu³⁵. Polemizuodamas su Raila, lankininkas Nyka – Niliūnas teigė nematąs galimybės sutarti, nes tai, ką Raila laiko nusikaltimu, lankininkai laiko dorybe, ir kviečia „nusimesti iškilingų pranašų bei herojų uniformas

²⁸ Liūto Mockūno nuomone, tai buvęs svarbiausias literatūros žurnalas išeivijoje, spausdinęs daugiau kritikos nei bet kuris kitas žurnalas. *In Egzodo literatūros atšvaitai*, p. 9.

²⁹ Redakcijos žodis, *Literatūros lankai*, 1952, Nr. 1, p. 1.

³⁰ B. Kazimieraitis. „Literatūros lankai arba infliacinės kritikos didinimas“. *Dirva*. 1952, spalio 9, 3.

³¹ „Jo išsireiškimo būdas, jo dikcija yra didelio kondensuotumo, jo vaizdai yra drąsūs ir netikėti, jo žodžiai pilni to aštraus švelnumo, kuris taip tinka mūsų tragizmo subtiliam apibūdinimui“.

³² Aleksis Rannit, „Apie Alantą, Škėmą, Literatūros lankus“. *Dirva*, 1952, Nr. 46, p. 3.

³³ Vytautas Volertas, „Atviras laiškas A. Baronui“, *Draugas. Mokslas, menas literatūra*, 1953, rugpjūčio 1.

³⁴ Aloyzas Baronas, „Trepėjimas džiūstančioj brastoj“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1953, liepos 11, p. 1-2.

³⁵ Bronys Raila, „Atidarykime langines“, *Dirva*, 1953, Nr. 35, p. 3.

ir pamėginti prakalbėti kukliau ir paprasčiau – be griausmingų šūkių, be salioninio heroizmo, prisimenant savo klaidas ir tūkstantį kartų neatliktas pareigas savo tautai?“³⁶ Reaguodamas į nuomones, kad dabartinėse sąlygose esą reikalingi ne kritikos straipsniai, bet džiaugsmas kiekvienu nauju daigu, Nyka – Niliūnas rašė, kad bet koks bandymas sužadinti gailestį, o kritiką paversti labdaringa institucija jam yra nepriimtinas³⁷.

Protestą prieš vyravusį požiūrį į literatūrą žymi ir 1958 m. paskelbtas manifestas „Pasipriešinimas kultūriniam nuosmukiui“ (pasirašė 60 visuomenininkų, tarp jų ir Škėma)³⁸. Vėliau, 1959 m. *Literatūros lankų* iniciatyvą tęsia *Metmenys*, įsteigti „Santaros – Šviesos“³⁹ organizacijos, kuri palaikė ryšių su Lietuvoje esančiais lietuviais atgaivinimo idėją, kai konservatyvesnė pusė tam priešinosi. Ką Škėma galvojo apie bendravimą su lietuviais iš Lietuvos, neturime duomenų, pavyko fiksuoti tik vieną užuominą: Aimaros slapyvardžiu pasirašytame tekste „Su žiburiu vidurdienį“ aptariamas Eduardo Mieželaičio atvykimas į JAV, daugiausia dėmesio skiriant jo kūrybos kritikai⁴⁰.

Apžvelgiant Škėmos publicistikos kontekstą svarbu paminėti, kad Škėma kaip publicistas aktyviai bendradarbiavo išeivijos spaudoje nuo pat atvykimo į Vokietiją, neretai pasirašydamas slapyvardžiais. Vokietijos laikotarpiu Škėma bendradarbiavo 1) kultūriniame žurnale *Aidai* (leidžiamas nuo 1946 m.); 2) kultūros-literatūros priedą turėjusioje *Mintyje* (leista 1946–1949), 3) karo pabėgėlių laikraštyje *Mūsų kelias* (leistas 1945–1949); 4) kultūros žurnale *Šviesa* (leistas 1946–1949); 5) tremtinių bendruomenės laikraštyje *Tėviškės garsas* (leistas 1945–1948); 6) Augsburgio lietuvių išeivių stovykloje leistame savaitraštyje *Žiburiai* (ėjo 1945–1949, vėliau susijungė su *Aidais*). Vokietijos laikotarpiu naudojosi V. Švitros slapyvardžiu. Amerikoje Škėma rašė: 1) dienraštyje *Vienybė* (ėjo 1950–1958), skiltyje „Su žiburiu vidurdienį“, Vytauto Aimaros slapyvardžiu, skiltyje „Dabar“ pavarde arba Vyt. Aimara; 2) laikraštyje *Atspindžiai* (ėjo 1952–1953) Literato arba Diletanto slapyvardžiais; 3) *Literatūros lankuose* (ėjo 1952–1959), pasirašydavo pavarde, Neliterato slapyvardžiu; 4) darbininkų draugijos kultūros ir visuomenės žurnale *Darbas* (ėjo 1947–1960), bendradarbiavo 1955–1960 m., pasirašydavo pavarde, Š.I.A. inicialais, Simo Rokėno slapyvardžiu; 5) dienraštyje *Naujienos* (ėjo 1914–1986) pasirašydavo pavarde ir Simo Rokėno slapyvardžiu; 6) katalikų kultūros draugijos laikraštyje *Tėviškės žiburiai* (leistas 1949–1960), pasirašydavo N.K.

³⁶ H.B.S., „Patriotizmas ir poezija“, *Literatūros lankai*, 1954, Nr. 4, p. 24-25.

³⁷ H.B.S., „Emigracija ir kritika“, *Literatūros lankai*, 1955, Nr. 5, p. 21.

³⁸ „Pasipriešinimas kultūriniam nuosmukiui“, *Darbininkas*, 1958, birželio 10, p. 4.

³⁹ 1957 m. įsteigiama liberaliosios krypties lietuvių išeivių organizacija „Santaros-Šviesos“ federacija, iš kitų išeivijos organizacijų išsiskyrusi tuo, kad pasisakė už glaudesnius ryšius su sovietine Lietuva, nes tai, o ne visiškas jos izoliavimas labiau prisidėtų prie Lietuvos laisvinimo. In Kristina Burinskaitė, „Veidu į Lietuvą“ programos vaidmuo KGB veiklos prieš „Santara-Šviesą“ planuose“, *Genocidas ir rezistencija*, 2010, Nr. 1, p. 108.

⁴⁰ Vytautas Aimara, „Su žiburiu vidurdienį“, *Vienybė*, 1960, gruodžio 9, p. 7.

inicialais; 7) Kanados lietuvių leistoje *Nepriklausomoje Lietuvoje* (ėjo 1954–1972); 8) lietuvių rezistencinėje *Santarvėje* (ėjo 1954–1960).

Gausus periodikos, kurioje bendradarbiavo Škėma, sąrašas rodo, kad autorius turėjo platų kontaktų ratą skirtingose redakcijose ir buvo priimtinas publicistas. Kai kurių tekstų rašymas prisidengus slapyvardžiais, kurie suteikdavo galimybę išsakyti mintį tiesiau, aštriau, buvo įprasta išeivijoje praktika, kartu ir sulaukdavusi kritikos tarp polemizavusių pusių.

2. AUTOBIOGRAFIJA: TIKRASIS IR ANTRAEILIS HEROJIŠKUMAS

Čikagoje leisto dienraščio *Draugas* priedo „Mokslas, menas, literatūra“ 1951 m. straipsnis „A. Škėmai – 40 metų“ yra vienas iš nedaugelio tekstų, kuriame sakytojas pasakoja apie savo gyvenimą, paantraštė „Autobiografija“ neleidžia abejoti, kad teksto „aš“ sutampa su autoriumi. Taigi, vardo tapatumas steigiamas atvirai⁴¹. Pritardami Vijolės Višomirskytės pastebėjimui, kad tokio žanro tekste pateikti faktai neatskleidžia rašančiojo asmenybės, bet apie ją byloja tai, kokias autobiografines žinias autorius pasirenka sudėti į trumpą autobiografiją⁴², dėmesį sutelksime į pasakojimo dalis, leidžiančias susidaryti įspūdį apie sakytojo laikyseną savo tautos, okupantų atžvilgiu.

Vadovaudamiesi Kavolio autobiografijų tyrimo metodika (žr. *Civilizacijų analizę*, p. 29–151), galime sutelkti dėmesį į teksto pradžią ir pabaigą – asmeninių prasmių ribas. Chronologine tvarka parašytas tekstas prasideda nuo gimimo datos, kuri sakytojui reikšminga tuo, kad skiriasi nuo oficialiosios, o baigiamas su rašymo veiksmu tapačiame momente – Bruklinae prie šeimos židinio, besidairant kokio nors darbelio. Kaip ir Kavolio tyrinėti autobiografai, Škėma įvardija savo mokytojus (Radauską, kurio pastabos buvo žiaurios, bet teisingos, Juknevičių, patarusį mokytis režisūros ir patikėjusį svarbesnius vaidmenis, dramas rašiusį ir jas stačiusį tėvą) ir jam svarbius rašytojus (Radauską, Nyka-Niliūną, Sruogą, Nagį), akcentuoja kolektyvus ir meninius sambūrius, kuriuose dirbo Vokietijoje, bei leidyklas ir žurnalus, kurie spausdino jo kūrinius. Prisimenant Kavolio aiškinimą, kad žmogus, rašantis autobiografiją, greičiausiai daro tai todėl, kad suvokia turįs tam tikrą reikšmingą unikalumą⁴³, galime pastebėti, kad ir Škėmos autobiografijos sakytojas supranta, jog skiriasi nuo jį supančių žmonių.

Kavolio autobiografijos skaitymo metodas parodo, kad Škėma socialumą patiria kaip kultūrinį dalyvavimą tautos istorijoje: net ir būdamas nugalėtosios tautos atstovas, Škėmos autobiografijos kalbantysis rūpinasi dėl savosios tautos kultūros likimo ir viliasi, kad išeiviai turės galimybę sugrįžti („Bijau, kad mūsų valdžia, atsidūrusi laisvoje Lietuvoje, išgyvens nemalonus akimirkas. <...> Esu užmanęs ilgesnę apysaką Vilnius – mano miestas“).

Mus dominančiu patriotizmo aspektu aktualiausi tie Škėmos autobiografijos fragmentai, kur apmąstomas tiesioginis dalyvavimo istoriniuose įvykiuose patyrimas ir jo nulemti pasirinkimai.

Iš teksto „Autobiografija“ sužinome, kad Škėmos asmenybės formavimuisi įtaką darė Rusijoje ir Ukrainoje praleisti metai, kai tėvai Pirmojo pasaulinio karo metais pasitraukė į Voronežą, vėliau gyveno Ukrainoje (revoliucijos metu, 1917 m.) iki 1921 m. (tuo metu Škėmai buvo 11 metų),

⁴¹ Avantekstas, lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas, prieiga internetu: <<http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/autobiografinis+paktas>>, [žiūrėta 2024-04-22].

⁴² Vijolė Višomirskytė, *Antano Škėmos teksto strategija*, Kaunas: VDU I-kla, 2004, p. 29.

⁴³ Vytautas Kavolis, *Civilizacijų analizė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 113.

o būsiamasis rašytojas matė karo, revoliucijų ir porevoliucinių neramumų vaizdus: „Revoliucijos metu gyvenome Ukrainoje. Vieną vakarą į mūsų butą įsiveržė girti raudonieji, vos nenušovė tėvo ir buvo nusiteikę išprievartauti motiną. Šią nemalonią mūsų šeimai situaciją pakreipė į gerąją pusę vienas latvis. Mano žaidimai tarpo revoliucijos paunksmėje. Mes, vaikai, sukdavome gatvėje ant žibintų pakartus baltųjų karininkus ir subtiliai keikėmės“⁴⁴.

Tai, kad gyvenimo Ukrainoje laikotarpiui apibendrinti pasirenkami būtent šie įvykiai, rodo, kad jie yra stipriai įsirižę į sakytojo atmintį. Vertindamas šią patirtį iš reikšmingo laikinio nuotolio, sakytojas parodo, kad suaugusiam tai buvo sunkiai pakeliama: „Mano motina neišlaikė revoliucijos meto. Ji išėjo iš proto“⁴⁵). Galima daryti prielaidą, kad vaikystės išgyvenimai smarkiai prisidėjo formuojantis Škėmos nuostatoms, tačiau pozicijos susiformavimą galima įžvelgti tik vėliau, būtent, 1940–1944 metais, žymėjusiais pirmąją sovietų okupaciją, nacių invaziją ir antrosios sovietų okupacijos pradžią. Galutiniam Škėmos antibolševiškam apsisprendimui įtaką padarė 1941 m. represijos ir trėmimai, apie kuriuos pasakojama autobiografijoje:

Tuoj pat Vilniaus teatrą užgriuvo pirmasis bolševikmetis. Šiaip taip laviravau tarp baimės ir nuovargio. Su aktorium J. Gustaičiu redagavau sieninį teatro laikraštį. Vieną dieną buvau įspėtas tūlos draugės Zinos dėl humoristinio laikraščio redagavimo. Iš jos tono supratau, kad bolševizmas ne juokai. Išvežimų dieną vaidinau linksmą vaidmenį spektaklyje vaikams. Salėje buvo keli žiūrovai. Užkulisyje – mirtina tyla. Gatvėje stovėjo sunkvežimis, į kurį sugrūdo surištomis rankomis du puikius vyrus, teatro darbininkus. Šis momentas galutinai mane įtikino grotesko ir tragizmo paralelizmu. Tuoj pat su žmona išvykau į A. Panemunę (pas mano tėvą, kuris globojo Kristiną) ir apie savaitę šaudžiau į besivalkiojančius apylinkėse bolševikus⁴⁶. Šaudžiau nevikriai, bet su pakankamu civiliokui entuziazmu.

Baimės ir nuovargio jausmų sumišimas rodo sakytojo bejėgiškumą: nuovargis⁴⁷ – fizinis silpnumo jausmas, o baimė⁴⁸ – neramumo jausmas, patiriamas gresiant pavojui, nelaimei. Toks, silpnas ir neramus, teatre vaidindamas zuikius ir kitus vaikiškus personažus, Škėma susidūrė su trėmimų tragizmu, paskatinusiu veikti. Tačiau šitos savo veiklos jis nelaiko ypatinga.

⁴⁴ Antanas Škėma, „Autobiografija“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1951, gruodžio 1, p. 5.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Minimas antisovietinis 1941 m. birželio sukilimas – vienas kontraversiškesnių Lietuvos istorijos įvykių. Po to, kai 1940 m. birželio 15 d. SSRS į Lietuvą įvedė savo kariuomenę, pasipriešinimo nebuvo. Kazio Škirpos iniciatyva 1940 m. lapkričio 17 d. įsteigiamas Lietuvos aktyvistų frontas (LAF), 1941 m. birželį ėmėsis pasipriešinimo sovietams. Sukilimo tiesioginis tikslas buvo pasiektas – Lietuva paskelbta nepriklausoma, valdoma savos tautinės vyriausybės; politinė sukilimo prasmė – parodyti pasauliui, jog lietuvių tauta pasisako už nepriklausomybę, paneigtas bolševikų melas, kad Lietuva 1940 m. pati pasiprašiusi SSRS globos. Visgi birželio 24 d. į Vilnių, o birželio 25 d. į Kauną įžengė Vokietijos kariniai junginiai, vokiečių karinė vadovybė nepripažino sukilėlių sąjungininkais. Vokietijos okupacija truko iki 1944 m. In Simonas Jazavita, *Kovok*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2022.

⁴⁷ LKŽ, prieiga internetu < <http://lkz.lt/?zodis=nuovargis&id=20061210000> >, [žiūrėta 2024-04-22].

⁴⁸ LKŽ, prieiga internetu < <http://lkz.lt/?zodis=baim%C4%97&id=03004760000> >, [žiūrėta 2024-04-22].

Apie šį, vokiečių–rusų karo laikotarpį, kai Raudonoji armija traukdama si griebėsi teroro⁴⁹, autobiografinių žinių pateikiama 1960 m. tekste „Pokalbis su Santariečiais“ (T2, p. 523):

1941 metais birželio mėn. vieną savaitę kariavau su bolševikais. Gyvenau Aukštojoje Panemunėje, Kauno kurorte. Mano tėvas buvo pasistatęs vasarnamį ant Nemuno kranto. Bolševikai traukėsi. Sklido gandai: Rokų kaime sudegintos trobos su gyventojais viduje, Zuikinėje išprievartauta mergina. Šis jaunuolis buvo Kauno operos solistas. Nieko toks – šviesiaplaukis, kresnas ir ne per daug išmintingas. Jis dainavo baritonu ir sunkiai ėmė aukštąją „sol“. Mudu įsilaužėme į Artilerijos parką, prisirinkome šautuvų ir paslėpėme juos tėvo rūsy. Mano žmona žvelgė į mudu tylaus siaubo akimis, ir net Kristina vežimėlyje pradėjo kažkaip nejaukiai miaukčioti. Kitą dieną kitoje Nemuno pusėje manasis baritonas pastebėjo gulinčią moterį. Jis įsėdo į laivelį, nes jam pasirodė, kad moteris gyva, kad ji juda, ir jis nusiyrė į anapus, į Šančius. Kai jis išlipo ant kranto, iš sukrautų malkų krūvos išlindo keturi kareiviai, paėmė mano draugą už rankų, pasistatė prie malkų ir sušaudė. Ir nuėjo. Taip juodu ir paliko anoje Nemuno pusėje. Moteris, baritonas, malkos, labai geltonas smėlis, labai žydras dangus, labai užmirštas reikalas. Retkarčiais, ne per dažniausiai, prisimenu savo draugą. Man jis yra nežinomas kareivis.

Civilių (sakytojo ir jo draugo solisto) rezistencinius veiksmus prieš karius paskatina keršto troškimas: sklinda kalbos apie prieš gyventojus vykdomus išpuolius (deginamos trobos, prievartaujamos moterys). Paprastas jaunuolis, pajutęs moralinę pareigą, pasiryžo gelbėti žmogų ir sakytojo akyse tapo herojumi. Sušaudymo įvykį iš kitapus Nemuno stebintis sakytojas pirmąsyk jaunuolį pavadina *mano draugu*. Savybinis įvardis „mano“ priartina lig tol buvusį tiesiog šviesiaplaukį jaunuolį, neištraukiantį *sol* natos, prie bendražygio ne mažiau nei jo pavadinimas draugu. Patyrimo intensyvumą sustiprina prieveiksmis *labai*, aiškinantis būdvardžius geltonas, žydras, užmirštas, ir besikartojantis tris kartus. Tai kontrastuoja su tokių prieveiksmių neturinčiomis moters, baritono ir malkų figūromis: jos šalia *labai* ryškaus smėlio ir dangaus spalviškai nublunka, iškart stumiamos į užmarštį. Tačiau herojiško poelgio prisiminimas lieka gyvas („Retkarčiais, ne per dažniausiai prisimenu savo draugą“), sakytojas prisiima atminties saugotojo vaidmenį.

Aukščiausio herojiškumo pavyzdys atsiskleidžia autobiografijos dalyje, kur kalbama apie susitikimą su ginkluoto pasipriešinimo kariais ir savikritiškai sąžiningai pripažįstama, kad pačiam tokio herojiškumo pritrūko:

1944 m. kartu su šeima sėdėjau prie Kybartų akt. J.Palubinskio giminių globojamas ir laukiau – dievai žino ko. Ten man paaiškėjo, kad mano heroizmas – ribotas. Vienas buvęs lietuviškos kariuomenės kapitonas pasiūlė man keliauti į Žemaitiją pas besiorganizuojančius partizanus. Neišlaikiau šito žygio ir su šeima atsidūriau Vokietijoje. Todėl skeptiškai vertinu išėivijoje esančių kariškių skelbiamą heroizmą: jis nėra pirmos rūšies. Pirmaeiliai herojai žuvo ir žūsta Lietuvoje. Gal dėl netinkamos

⁴⁹ Traukdamasi SSRS kariuomenė puldinėjo gyventojus, žinoma apie Rainių, Pravieniškių žudynės, Panevėžyje ir kitose vietose nužudyta daugiau kaip 1000 žmonių.

kondicijos, treningo stokos ir reikalingumo svetur pateisinama civilinių Lietuvos gyventojų išėivija. Bet jie tebus antraeiliai herojai. Kartais prisimenu mano kapitono riestanosį veidą. Jis įsidėjo į kišenes kelis sumuštinis, užtaisyta pistoletą, dvi ropes, ramiai atsibučiavo su šeima ir nužingsniavo pavojingais keliais tarytum į manevrus.⁵⁰

Keli sumuštiniai ir dvi ropės kaip pasiruošimas tokiam reikalui – per menki, ne veltui sakytojui primena susiruošimą į paprasčiausius manevrus – taktinius kariuomenės pratimus, bet ne į tikrą ginkluotą susirėmimą. Tiek kapitonas, tiek ir sakytojas priima sprendimą veikti (žingsnis⁵¹ – ir judesys, ir tam tikras poelgis), tik jie žengia ne ta pačia kryptimi.

Aš (pabėgėlis)

Kapitonas (partizanas)

neišlaikiau šito žygio

vs.

nužingsniavo pavojingais keliais tarsi į manevrus

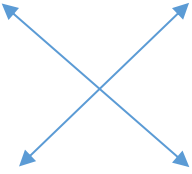
Besikartojantis detalus atsisveikinimo prisiminimas rodo, kad sakytojui tai buvo svarbaus apsisprendimo momentas. Suprasdamas savo herojiškumo ribotumą jis atiduoda pagarbą tikriesiems kovotojams, o nedalyvaujančius ginkluotoje kovoje pavadina antraeiliais herojais. Semiotiškai tarp /herojiškumo/, išreikšto partizanų (vietos gyventojų ginkluotų savanoriškų būrių, veikusių prieš okupantus, dalyvių) figūra ir /riboto herojiškumo/, išreikšto išėivijų (pasitraukusiųjų iš Lietuvos per antrąją sovietų okupaciją) figūromis, susidaro loginis prieštaravimo santykis: pirmieji yra tikri herojai, o išėivijų herojiškumas ribotas.

Autobiografiniai tekstai sudaro galimybę konstruoti semiotinį kvadratą, jame numatant dar dvi pozicijas – /pasyvumo/, išreikštą likusių Lietuvoje, bet į miškus nepasitraukusių gyventojų, kurie kentė nerimą ir baimę figūromis (minimi žmonės, kuriuos trėmė, prievartavo, kurių namus degino), ir /agresijos/ (priešų, nkvdistų, raudonarmiečių figūros). Greimas yra apmąstęs okupuotame krašte gyvenusių, tačiau į rezistencinę kovą neįsitraukusiųjų statusą: jų esminė dilema buvo suderinti savo tautinius jausmus su esamu režimu „neparduodant“ savo tautiškumo⁵². Škėmos tekste kalbantysis juos apibūdina įvardydamas jiems daromą žalą. Remiantis Škėmos autobiografija herojiškumo semantinėje ašyje galima numatyti pagrindinę opoziciją tarp /gynybos, herojiškumo/ (partizanų) ir /agresijos/ (raudonarmiečių, NKVD pareigūnų), o dar vienas loginis prieštaravimo santykis susidaro tarp /agresijos/ (raudonarmiečių) ir /pasyvumo/ (likusių Lietuvoje gyventojų).

⁵⁰ Škėma, „Autobiografija“, opt. cit. 5.

⁵¹ LKŽ, prieiga internetu < <http://lkz.lt/?zodis=%C5%BEingsnis&id=32046180000>>, [žiūrėta 2024-04-26].

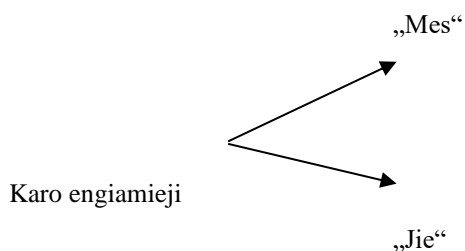
⁵² Algirdas Julius Greimas, „Tautinis komunizmas“, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius, 1991, p. 285.

	Ir gynyba, ir puolimas		
	Partizanai /gynyba, herojiškumas/		Raudonarmiečiai, NKVD /agresija, puolimas/
	Likusieji Lietuvoje gyventojai /pasyvumas, susitaikymas /		Išeiviai /ribotas herojiškumas/
	Nei pasyvumas, nei ribotas herojiškumas		

3. RŪPESTIS TAUTA DP STOVYKLŲ LAIKOTARPIU

Emigracijoje Vokietijoje Škėma pradeda bendradarbiauti spaudoje, o vienas charakteringiausių tekstų yra straipsnis „Sutarkime mylėti žmogų“⁵³ (1947), kurį tematiškai sudaro dvi sekvencijos: lietuvių tautos padėties apžvalga (iki „Dabar mielas skaitytojau“, T2, p. 359) ir pamąstymai literatūros kritikos tema.

Pirmoje sekvencijoje kolektyvinis subjektas S₁ „mes“ (sakytojas parenka „mažos, darbščios lietuvių tautos“, „sveikos žemdirbių tautos“ apibūdinimus) sudaro opoziciją kolektyviniam subjektui S₂ „jie“ (Londonas, karaliai, prezidentai, dvasininkai, suskubę skelbti pergalę prieš totalitarizmą). Ši priešprieša susiformuoja aiškiai įvardytu metu – kai „Londonas sirenas pakeičia triumfuojančiais varpais“, prieš dvejus metus, kai karui pasibaigus daugelis europiečių („jie“) pasiekė vertės objektą – taiką ir „minia svaidė kepures į viršų, bučiavosi ir gėrė whisky“. Laiko deiksė „tada“ įsteigia priešpriešą, nes nuo tos akimirkos „mes“ lieka stokoiantis, kai „jie“, pasiekę vertės objektą, švenčia:

Numanomiems karo engiamiesiems, anksčiau vienytiems bendražmogiškų negandų, nuo „tada“ priskiriamos a) skirtingos erdvinės pozicijos: „suėjome į lagerius“ (uždara) vs „svaidė kepures į viršų“ (atvira), b) skirtingos vartojamosios figūros: „konservų dėžutė“ vs „whisky“. Euforinę „jie“ būklę sustiprina materialus vartojamas gėrimas, oponuojantis disforišką patyrimą sustiprinančiai tuščio turinio „dėžutei“. Turint omenyje, kad konservų dėžutės reikšmė gali būti ambivalentiška: tai – ir gėris, gaunamas kaip parama iš „dypukus“ šelpiančių organizacijų, ir tokia maisto rūšimi bjaurimasi, visgi čia dėl sakytojo ironijos ir gretimame sakinyje esančio whisky, konservų dėžutė turi vieną, disforinę reikšmę, ji tapusi ir laikraščių juokų skyrelių objektu.

Sakytojas stiprina perskyrą tarp „mes“ ir „jie“ minėdamas kolektyvinį atlikėją *taikos vairuotojai*. Imanentiškumo principas riboja kontekstinės informacijos į semiotinę analizę įtraukimą, tačiau šiuo atveju tik sakytojo turimos omenyje taikdarių konferencijos gali leisti perskaityti tekstą. Minėdamas triumfą prieš totalitarizmo žlugimą sakytojas primena, kad Hitlerio nacizmas buvo nugalėtas, sovietai likusiems gyviems žydams prisistatė kaip išvaduotojai. Tačiau sakytojas, kritikuodamas taikdarius, mato kitą totalitarizmą: dėl Jaltos ir Potsdamo konferencijų Lietuva kartu

⁵³ Antanas Škėma, „Sutarkime mylėti žmogų“, *Mūsų kelias*, 1947, Nr. 9 (69), p. 5. Šis straipsnis parašytas S. Santvaro eilėraščių rinkiniui „Laivai palaužtom burėm“ apginti nuo kritikos, pasirodžiusios „Tremtinių mokykloje“.

su kitomis Baltijos šalimis prarado nepriklausomybę. Jaltoje ir Potsdame priimti nutarimai įteisino sovietų okupaciją ir Lietuvos aneksiją. Antra, sovietai po aneksijos Lietuvoje įvedė autoritarinį valdymą, cenzūrą, vykdė represijas, trėmimus į Sibirą.

Konceptualizuoti sakytojo nusakomą išėivijos padėtį padeda Kavolio mintys apie sąmoningą nužemintųjų generacijos santykį su istorija: jis prasideda žeidžiančiu istorijos neteisingumo pajautimu, o didžiausias neteisingumas siejamas su tais, iš kurių istorija atėmė galimybes realizuoti savo jėgas⁵⁴.

Sakytoją erzina pergalės prieš totalitarizmą šventimas, nes būtent taikdariai sudarė sąlygas sovietų totalitarizmui dominuoti, todėl jis pasmerkia šią neteisybę: lietuviai galėjo pagrįstai jaustis išduoti Vakarų sąjungininkų, ypač JAV ir Jungtinės Karalystės, kurios Jaltos ir Potsdamo konferencijose sutiko su Sovietų Sąjungos reikalavimais.

Sakytojo ironija ir kritika taikdariamams skiriama dėl to, kad jie teikia pirmenybę savo šalių strateginiams interesams, o ne mažos šalies demokratijos ir nacionalinio suvereniteto principui. Bendras prasminis efektas: sakytojas, kritikuojantis taikdarius konferencijas, pasmerkia sovietinį totalitaristinį režimą, turi stiprų patriotizmo jausmą, tiki Lietuvos teise į nepriklausomybę.

Svarbu pastebėti inchoatyvinį aspektą: kolektyvinis subjektas „mes“, su kuriuo tapatinasi sakytojas, *tada* apimamas naujos – laukimo – būsenos.

Greimo naratyvinėje gramatikoje laukimas yra diskurso figūra, kuri randasi neužbaigtumo (imperfekto) aspektu įlaikinus norėjimo modalumą⁵⁵. Laukimo būseną yra tokia, kai žinoma, kas turi įvykti, ir to norima, tačiau tai dar nėra įvykę. Laukimas sėkmingai baigtųsi tik pasikeitus galėjimui grįžti į laisvą Lietuvą.

Laukimas susijęs su vietos keitimu: „dypukų“ stovykla suvokiama kaip laikina, tarpinė vieta, iš kurios numatomas judėjimas dviem kryptimis: namo arba tolyn – už okeano. Laukimo sėkminga pabaiga tiesiogiai priklausoma ne nuo „mes“ turimų ar galimų įgyti kompetencijų, bet nuo išorės jėgų: „gal pasikeis šita „jėgų pusiausvyra“.

Toji „jėgų pusiausvyra“, sinonimiškai vadinama šėtonu ar kuriuo kitu velniu, yra atsakinga už padėtį, kurios, viena vertus, kompetencijoms ir veiksams apibūdinti sakytojas parenka predikatą „išskryningavo“ (=išrūšiavo), kita vertus, nusakomas fizinės ir moralinės žalos mastas, padarytas mažai darbščiai tautai. Keldamas klausimą, už ką S₁ šitai patiria, sakytojas ironizuoja viduramžišką piktojo Dievo siunčiamų kančių už nepaklusnumą mitą: „nejaugi už girtuoklystę, kaip skelbia tūlas misionierius?“

⁵⁴ Vytautas Kavolis, „Nužemintųjų generacija“, *Žmogus istorijoje*, 1994, Vilnius: Vaga, p. 72.

⁵⁵ Avantekstas, prieiga internetu: < <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/laukimas>>, [žiūrėta 2024-04-06].

Žinojimo ir galėjimo modalumų stokojančio kolektyvinio S₁ emocinė sveikata *decrescendo* silpsta („genda nervai“), o patiriama baimė hiperbolizuojama lyginant su „kacetine desperacija“ – Hitlerio laikų koncentracijos lagerio – atmosfera.

Kolektyvinis S₂, kuriam parenkami abstrahuoti pavadinimai, rodantys grupės mišrumą, patikslinamas įvardijant vieną jų sudedamąją – *uniformuotieji*, sustiprinančią priešpriešą tarp S₁ ir S₂ vieniems esant valdomiems, kitiems – valdantiems.

Sekvencijos pradžioje laiko deiksei „tada“ žymėjus dar vieną laikinį atjungimą – nukėlimą į laikus, kai Kristus sakė „Mylėk artimą kaip pats save“ ir subjektui sulyginus tuos laikus su 1947 m. kalbamąja „dabartimi“, buvo keliamas klausimas, ar pasaulis nors kiek tapo geresnis. Pakartojimas „Mylėk savo artimą kaip pats save“ dabar supriešinamas su „aš turiu valdyti“. Meilė artimui sunkiai suderinama su noru valdyti žmogų. Pavadinimas „Susitarkime mylėti žmogų“ atskleidžia prasminį šios priešpriešos efektą: S₁ stokoja artimo meilės, o abstraktusis „žmogus“ išplečia artimo meilės idėją kaip taikytiną ne vien „mes“, bet apskritai žmogui. Artimo meilė susiejama ir su asmenine laisve.

Diskurso sakytojas išryškina dvi valdomo, negalinčio subjekto S₁ laukimo būseną palengvinančias gaires, suteikiančias prasmę ir viltį esamoje situacijoje: 1) orus buvimo būdas („daug garbingiau atsakyti skarelės akims prie mirties stulpo, nei isteriškai kaukti“), 2) tarpasmeninė vienybė ir bendradalių palaikymas.

Antrojoje diskurso sekvencijoje, prasidedančioje „Dabar, mielas skaitytojau...“ (T2, p. 359), plėtojančioje literatūros kritikos izotopiją, kreipiamasi į kolektyvinio S₁ narius „rašytojus ir kritikus“, akcentuojant jų vaidmenį bendrai dvasinei S₁ būklei („...retas rašytojas glostomas švelniai švelnutėliai ir įkyriai tvojamas kiekvienam laikraščio numery sudirbtasis. Nervišku pykčiu persunktos eilutės, argi nepastebi šito eilinis skaitytojas?“ (T2, p. 361) ir bendravimo vertę („Ar nereikėtų rašytojams ir kritikams dažniau suvažiuoti, jei ne visiems, tai bent savo zonose ir padraugauti, išsišnekėti, paieškoti gairių?“)

Akcentuojant kritikos būtinybę ir reikšmę, atsižvelgiama ir į sudėtingą rašytojų padėtį, skatinamas atlaidesnis kritikos tonas: „Kai rašytojai susirado komputį lageryje tarp lovų, puodų ir vaikų, – jie pradėjo rašyti. Gerai, blogai, vidutiniškai – įvairiai. Keista būtų, kad šitokiu laiku, be sąlygų, ir kas svarbiausia, be perspektyvos, staiga pradėtų stovyklose dygti Dostojevskiai, Rilės ir Ibsenai“. (T2, p. 359), „Neužtenka tik teisybės, ją reikia mokėti pasakyti, nes išdidžiai ir su panieka šūktelėjęs gali pražudyti žmogų, lygiai kaip gali ir pernelyg glamonėdamas“. (T2, p. 361–362).

Nepaisant to, kad sakytojas supranta kūrybinės aplinkos sudėtingumą, jis skirsto literatūrą į „fachmanišką“ ir „skorbutinę“. (Vok. *fachmännisch*) žymi profesionalią kūrybą, o „skorbutinės literatūros“ terminu vadinama kūryba ir kūrėjai, kurie smukdo literatūros lygį, gadina skaitytojo

„sveikatą“, todėl kritiko uždavinys apsaugoti jį nuo tokios literatūros kaip nuo ligos⁵⁶. Tačiau sakytojas skiria tikrą kritiką nuo puolamųjų raštų, iš kurių veržiasi noras sudirbti, skiria tikruosius talentus nuo dirbtinai iškeltųjų. Sakytojo kritikos idealas – aiškinanti kritika, diskusijos profesionalių rašytojų rateliuose, iškeliami pozityvių skatinimo priemonių reikšmė (premijos, Kultūrinio fondo steigimas).

Straipsnyje minimas ir kolektyvinis atlikėjas baltagvardiečiai – dešinieji, promonarchinių pažiūrų kovotojai, priešinęsi bolševikų diktatūrai (1917–1922) ir po pilietinio karo veikę emigracijoje:

Nepriklausomybės laikais su pasigailėjimu kalbėjome apie rusų emigrantus. Žūsta šita „belogvardeičina“, sakėme. Pjaunasi tarpusavy kunigaikščiai–šoferiai ir grafitės–kabaretų šokėjos. Su išmintinga šypsenėle dabar stebime Amerikos lietuvių kultūrinį gyvenimą. Oi, oi ar nepasijuoks kas nors iš mūsų? (T2, P. 361)

Sakytojo posakį *pjaunasi tarpusavyje* galima interpretuoti dvejopai: 1) kalbama apie pasikeitusius jų vaidmenis, kai kunigaikščiai tapo vairuotojais, o grafitės duoną prasimanę šokdamos. Nepriklausomoje Lietuvoje šie rusų emigrantai galėjo būti užjaučiami matant, kaip pasikeitė jų gyvenimo būdas: 2) pjautynės gali žymėti nesutarimus, kurių buvo tarp baltagvardiečių emigrantų, anksčiau siekusių savo tikslų išvien. Sakytojas, vesdamas paralelę su Amerikos lietuvių kultūriniu gyvenimu, atkreipia dėmesį į susiskaldymą ir kelia vienybės idėją.

Bendras pirmosios sekvencijos prasminis efektas, kurį sukelia S₂ įvardijimų abstraktumas („gal pasikeis jėgų pusiausvyrą“) ir daliniai įvardijimai, nurodo kolektyvinio subjekto, atstovaujančio daliai lietuvių tautos, kognityvinių kompetencijų stoką (sakytojas konkrečiai neįvardija, kas galėtų nutraukti tą laukimą): akivaizdi skirtis nuo daugelio kitų, paslankus numanymo, nuo ko priklauso S₁ likimas, supratimas. Laukimas įprasminamas 1) orientuojantis į kultūrinę literatūrinę veiklą, kurios rezultatai svarbūs tiek dabarties tarpsnyje, tiek ir ateičiai, kai „grįžus namo teks daug dirbti“, ir 2) į vertybinę pagrindą, siejamą su oria laikysena mirties akivaizdoje. Iškeliamas bendras egzistencinis gyvenimo prasmės klausimas – artimo meilės ir noro valdyti nesuderinamumas, kartu atsigręžiant į

⁵⁶ Sakytojas šiuo atveju nėra originalus, palaiko tuo metu besiformavusią literatūros kritikos terminiją: „Šiandien literatūros kritikas iš vienos pusės turi būti atlaidus, nes privalo skaitytis su kūrimo aplinkybėmis ir gyvenamąja nuotaika, iš kitos gi pusės jis turi būti kietas ir negailestingas tiems, kurie, pasinaudodami sunkiu metu, pačią literatūrą paverčia prekyviute ir iš to daro sau pasipelnymo šaltinį. O tokių turime šiandien gana apščiau. Atsiminkime, kaip šis klausimas buvo aštriai keliamas mūsų periodikoje ir iš kur atsirado tokie terminai kaip „skorbutinė literatūra“. Šie terminai nėra atsitiktiniai. Su skaudama širdimi susisielojęs kritikas drįso šiais žodžiais pakrikštyti tuos „naujojo žanro“ kūrėjus ir jų kūrybą, kuri gadina paties skaitytojo estetinį skonį ir smukdo tuo pačiu mūsų literatūros lygį. Šiuo atveju kiekvienas, turįs bent truputį meilės mūsų literatūrai, privalo kiekviena proga, pasirodžius panašios rūšies naujam „veikalui“, jį visuomenei pristatyti kaip nuodingą piktžolę ir tuo apsaugoti paties skaitytojo sveikatą ir jo kišenę“. In Spect., „1947 tremties grožinė literatūra“, *Ateitis*, 1948, Nr. 3–4, p. 38.

individa, pabėgėlių stovykloje gyvenantį rašytoją, kaip vieną „išskryninguotos“ tautos dvasinio palaikymo garantą.

Bendras antrosios sekvencijos prasminis efektas: nekonstruktyvi, įžeidi kultūrininkų polemika veda į kolektyvinio subjekto „mes“ susiskaldymą, sakytojas tai kritikuoja, akcentuodamas, kad literatūra turi būti išsklaidytos tautos ramstis.

4. PATRIOTIZMAS KAIP RŪPESTIS IŠEIVIJOS KULTŪROS DABARTIMI

4.1. Kultūros merdėjimas gete

Gyvenimo JAV laikotarpiu Škėmos publicistikos tonas keičiasi, vis dažniau įvardijamos išėivijos bendruomenės ydos, viena jų – uždaramas. Škėmiškoji geto samprata artima *Le Robert* žodyne pateikiamai perkeltinei žodžio „getas“ reikšmei, tai – izoliuota arba savyje užsisklendusi bendruomenė. Tiesiogine prasme getas būtų suprantamas kaip tautinė ar religinė mažuma, suvaryta į uždara erdvę priverstinai. Lietuvių išėiviai getiškąją laikyseną pasirenka savanoriškai, tad sakytojas šią sąvoką vartoja ironiškai.

Tarp geto mentalitetui būdingų požymių atsiduria įsivaizduojama tobula praeitis, sentimentalumas, klasikų kūrybos įsireminimas šeštadieninėse mokyklose ir renginiuose, originalios kūrybos kritika, sentimentalumas. Taigi, atsižvelgiant į sakytojo pateikiamus geto mentaliteto būdingiausias požymius, galima ryškinti škėmiškosios geto sąvokos reikšmę: tai disforišką konotaciją turinti visuomenės laikysena, kuriai būdingas atsiribojimas, kultūros skirstymas į savą ir svetimą ir savosios kultūros išaukštinimas. Geto atstovų kūrybą sakytojas apibūdina nyksmą žyminčiu būdvardžiu mirštantis.

Taigi, kovodamas su miesčioniškumu sakytojas iškelia kultūriškai jautrios tautos vertybę, o kaip vienas iš didžiausių pavojų įvardijimas getas ir literatūros tekėjimas „down“ – apie tai kalbama straipsniuose „Lietuvių tremties literatūros mirtis?“⁵⁷ ir „Literatūros lankų antrojo numerio proga.“ (T2, p. 369).

Miršančiu sąjūdžiu Škėmos sakytojas vadina išėivijos literatūros centrui tuo metu atstovavusią literatūrą, ją įvardija Cicero mokykla, t.y. Čikagos Cicero priemiesčiu, kur telkėsi daug lietuvių. (Kulboko požiūriu, Škėma Cicero siejo su reikšmingą poziciją tuo metu turėjusia *Draugo* redakcija, kurioje ir bendradarbiavo dalis šios literatūros ir kritikos atstovų⁵⁸). Nors Škėma sako mirštantis, o ne miręs, ar kitu atveju – pavadinime prie mirties įrašo klaustuką, t.y. nelaiko galutinai mirusia, šį sąjūdį siejame su /mirties/ verte, remdamiesi aproksimacijų logika, pagal kurią tai jau yra procesualumas, mirštantis jau negyvas [+/- miręs]. Šią prielaidą sustiprina sakytojo kalbėjimas apie sąjūdį kaip apie mirštantįjį: „Ir pasimirdamas svajoja, kad su juo mirs visas pasaulis, visa jo praeitis.“ (T2, p. 399), bei Kavolio idėjos apie sustingimo pavojų: „iš tikrųjų, kiekvienas sustingimas yra mirties ženklas.“⁵⁹

⁵⁷ Antanas Škėma, „Lietuvių tremties literatūros mirtis?“, *Darbas*, 1958, Nr. 3–4. Straipsnis parengtas paskaitos, Škėmos skaitytos 1958 m. rugsėjį Santaros-Šviesos suvažiavime Tabor fermoje Mičigane.

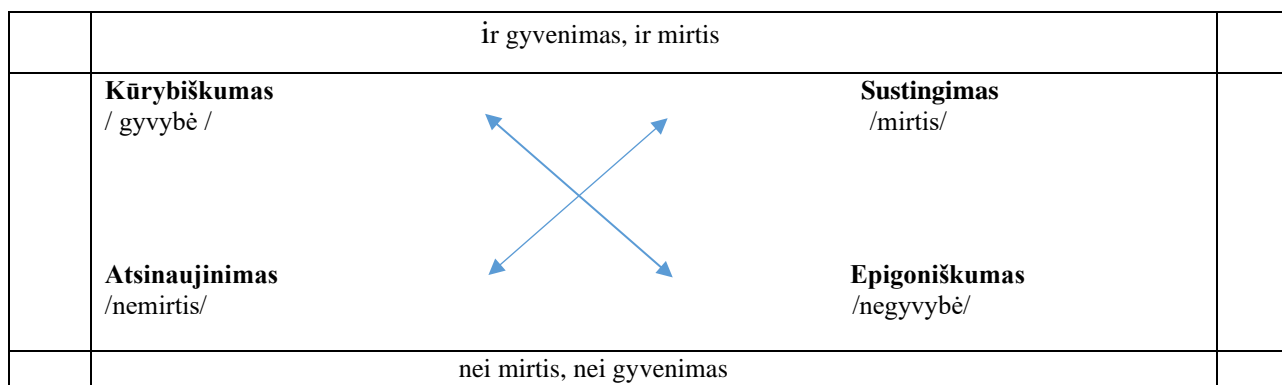
⁵⁸ Vladas Kulbokas, *Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1982, p. 505.

⁵⁹ Vytautas Kavolis, „Gyvasis lietuviškumas“, *Nepriklausomųjų kelias*, Vilnius: Versus Aureus, 2006, p. 122.

Konceptualizuoti literatūrinio sąjūdžio mirimą kaip tęstinį procesą padeda Greimo mirštančiojo ir gyvojo vaidmenų aptarimas veikale „Maupassant teksto semiotika: praktinės pratybos“: „išeinant iš tęstinės padėties, atitinkančios /mirtį/, įtampa galėtų būti palaikoma kryptant į baigiamąjį aspektą, atitinkantį /nemirtį/, ir taip įvestų /prisikėlimo/vaidmenį“⁶⁰.

Vadovaujantis tokia prieiga, būtų galima teigti, kad atlikėjas *Mirštąs literatūrinis sąjūdis*, esantis /mirties/ pozicijoje semiotiniame kvadrate turi galimybę pasiekti /nemirties/ poziciją, galinčią įvesti /prisikėlimo/ vaidmenį. Prisikėlimą sakytojas metaforiškai įvardija ant šiukšlių krūvos sėdinčia keturmete mergaite, kurios peteliuose pradeda dygti sparnai, sakytojas sako, kad „nori tikėti neišmeluotu prisikėlimu, mergaitės skrydžiu“. (T2, p. 370–371). Keturmetė mergaitė yra kūrybiškos išėivijos literatūros Amerikoje personifikacija (Škėma kaip ir daugelis kitų į JAV atvyksta 1949 m., o straipsnis rašomas 1953 m., taigi po ketverių metų). Neišmeluotą prisikėlimą interpretuojame kaip atsinaujinančią literatūrą, atsiskiriančią nuo oficialios, šiukšlių krūvai sakytojo prilygintos literatūros.

Vadinasi, /gyvybė/ apima modernius išėivijos kūrėjų darbus, taip pat įvairius Donelaičio, Milašiaus, Maironio, Krėvės ir kt. originalius veikalus, ir yra priešprieša /mirčiai/ (Mirusios [mirštančios] išėivijos literatūros figūra). Prieštaravimo santykiai yra tarp sustingusios literatūros, turinčios mirties vertę, ir atsinaujinimo (/nemirtis/), taip pat – tarp kūrybiškumo /gyvybės/ ir epigoniškumo /negyvybės/. Epigoniškumo pozicija apima visas polemines diskusijas, kurios kartojasi, bet, sakytojo požiūriu, nėra vaisingos: („Literatūrinių žurnalų (o ir laikraščių) skiltyse pulta, tebepuolama, demaskuojama, bandoma išaiškinti vertybes, norima įtikinti. Bet, atrodo, visos šios pastangos eina veltui.“ (T2, p. 399).

Bendras prasminis priešpriešos tarp *gyvuosiančios* ir *mirštančios* literatūros efektas: kritikuojama ne siekiant skelbti mirtį, bet norint sužadinti didesnę gyvybę⁶¹.

⁶⁰ Žr. Algirdas Julius Greimas, *Maupassant teksto semiotika: praktinės pratybos*, Vilnius: Versus Aureus, 2017, p. 33.

⁶¹ Galima atkreipti dėmesį, kad Škėma apie išėivijos literatūros problemas pasisako trim metais anksčiau nei kartu su kitais 59 visuomenininkais paskelbia manifestą „Paspriešinimas kultūriniam sąjūdžiui“, kuriame keliamos labai panašios problemos.

Svarbu atkreipti dėmesį į dar vieną jautrų aspektą, būtent, straipsnio „Lietuvių tremties literatūros mirtis?“ epizodą, kuriame sakytojas pastebi antisemitizmą tarp išeivijos lietuvių:

Getas nori tikėti savo nemirtingumu. Milijonai sunaikintųjų dujų kameroje (su koku pasitenkinimo juoku buvo priimtos žydiškos dailininkų pavardės PLB (Pasaulio lietuvių bendruomenės) seimo metu kultūrininkų susirinkime vienam dailininkui jas beciuojuant), žuvę nuo bombų, bado, milijonai išniokotų kūnų, sulamdytų, plokščių, išsprogusiomis akimis, milijonai invalidų, išprotėjusių – geto gyventojams tėra neestetiška, juos įžeidžianti realybė. Ką reikia vyti šalin arba bent padailinti. (T2, p. 433).

Šiame tekste svarbūs trys momentai: 1) Sakytojui rėžia ausį, kai Pasaulio lietuvių bendruomenės nariai, kultūrininkai šaiposi iš žydiškų pavardžių; 2) Įterpinys (skliaustai apie pašaipas) atsiranda tarus „milijonai sunaikintųjų dujų kameroje“; 3) sakytojas kritikuoja nejautrumą nuo karo nukentėjusiųjų atžvilgiu.

Pasitenkinimo juoką suprasdami kaip patyčias, galime išvelgti pašaipą ne tik iš žydiškų pavardžių, bet ir iš pačios žydų tautos. Siekiant suprasti, iš kur kyla toji pašaipą, būtų svarbus istorinis kontekstas ir lietuvių–žydų santykiai bei su jais susiję stereotipai, mitai, ties kuriais dėl darbo apimtys ribotumo, nesustosime. Fiksuodamas antisemitizmo atmosferą tarp išeivijos lietuvių kultūrininkų ir viešai iškeldamas šį klausimą, sakytojas išreiškia ir savo poziciją: 1) apmaudą, kad Holokausto tragizmas neatvėsino antisemitinių pažiūrų žmonių nuostatų, 2) pasipiktinimą dėl nejautrumo žmogiškai kančiai⁶². Nejautrumą kitų skausmui, antisemitizmą irgi galime suprasti kaip mirties požymį ar pavojų.

Galime prisiminti, kad Škėma yra vienas iš nedaugelio išeivijos rašytojų, kuriam holokaustas nebuvo tabu ir kūryboje, pirmiausia, „Izaoke“. Visgi paties Škėmos požiūris į antisemitizmą aiškiausiai atsiskleidžia minėtame straipsnyje.

4.2. Miesčioniškumas vs. kančios raiška

Dar viena išeiviją apėmusių ydų – miesčioniškumas, kurios apraiškų gali atsirasti tarp bet kurios tautos atstovų, ir šią ydą sakytojas mato tarp išeivių lietuvių. Šiai temai pirmiausia skirtas straipsnis „Miesčioniškumo manifestacija“ (T2, p. 418–429). Miesčioniškumo ydos esmę sudaro

⁶² Beje, kur kas plačiau lietuvių–žydų tema gerokai vėliau, 1977 m., išeivijoje pasisakė Tomas Venclova, atkreipdamas dėmesį į bjaurų buitinių antisemitizmą, kuris tebėra būdingas nemažai daliai lietuvių („Ir aš, būdamas lietuvis, privalau kalbėti apie saviškių kalnę“. In Tomas Venclova, „Žydai ir lietuviai“, *Akiračiai*, 1977, Nr. 1, p. 4-5, 15.

pastanga tolti nuo gyvenimo tikrovės: tai, kas atrodo ir nėra, pateikiama kaip tai, kas atrodo ir yra – miesčionis yra paniręs į melą⁶³:

Miesčioniškumas yra sedatyvai, heroino injekcijos, nustumią į miglas gyvenimą ir gražų, ir klaikų, ir estetišką, ir obsceninį. Miesčionis tebestovi visatos centre Žemėje. (T2, p. 421)

Tapatinimas su „sedatyvu“ (lot. *sedativus* – raminamas) ir „heroino“ figūromis išskleidžia miesčioniškumo semantines vertes: raminimą, apsnūdimą, apatiją, suprastėjusį regėjimą, skausmo nejutimą, euforiją. Miesčioniškumui priskirdamas Žemės – visatos centro metaforą, sakytojas ryškina jų užstrigimą, nes tie, kurie nestovėjo, jau nujudėję į priekį su Koperniko teorija, paneigusia Žemės kaip visatos centro idėją, įrodžiusia, kad Žemė sukasi aplink Saulę. Miesčioniškumas turi tikslią laikinę poziciją, predikatas *tebestovi* žymi pasilikimą prie pasenusių žinių, nenorą pasiekti kokybinio suvokimo šuolio.

Minėtame straipsnyje sakytojas apmąsto skirtingus būdus vaizduoti prarastą tėvynę: 1) parodyt tikrąją kančią ir net šokiruojant arba 2) saugant nuo kančios, 3) laikantis distancijos. Antrąją poziciją jis sieja su miesčioniškumu:

„...kančią miesčioniškumo atstovas stumia nuo savęs abiem rankom, apsiribodamas oficialiomis kalbomis, sentimentaliais vaidinimais, nuotaikingais tėvynės vaizdeliais, **apsiribodamas** vien tuo, kas gali iššaukti laikinas ašaras (prisiminkime recenzijas – „daugeliui ši scena išspaudė ašaras“), ir tuo pačiu suramindamas save, padėdamas sau užmiršti, kas slėgė ir tebeslegia mūsų tėvynę ir visą žemę, ir net mus. [Nesistebėkite], bet toksai ašarojimas tolygus išvietės funkcijoms. [...] Ir tėvynės, ir globalinė kančia pavirsta statistiniais skaičiais, kurie nejaudina, neverčia kovoti. <...> 24 035 į Sibiriją. Smagu. 47 žuvo lėktuvo katastrofoje. Smagu. (T2, p. 425). (Išryškintas žodis – R.V.) Sakytojas ne tik įvardija didžiules miesčionio pastangas atsisakyti kančios (stumia abiem rankom), bet ir groteskiškai supriešina Sibiro figūrą su visiškai nederančiu žodeliu *smagu* („24 035 į Sibiriją. Smagu.“). Lygiai taip pat *smagu* sugretinamas su globaline kančia („47 žuvo lėktuvo katastrofoje. Smagu.“) ir taip dar labiau sustiprinamas miesčioniškos pozicijos absurdiškumo efektas. Sakytojas kritikuoja reikalavimus, kad menininkas vaizduotų kančias, nenusikalsdamas estetinėms taisyklėms. Jis pats savo kūrybą apibūdina kaip kūrybinį nihilizmą, o mirties momentą – kaip reikšmingiausią tikrovę. (T2, p. 439)

Miesčioniškumas į patriotizmo izotopiją įsirašo kaip tokia išėivijos atstovų laikysena, kuri *apsiriboja* sentimentaliais vaidinimais. Ji priešinga būviui, siejamam su rašytojais, kurie *atiduoda* tikrąją kančią. Apsiribojimas⁶⁴ žymi tenkinimąsi siaura, nedidele veiklos sritimi, rodo uždarumą,

⁶³ Šią problemą apmąstęs Kavolis teigė, kad „mūsų visuomenėje auksas kotiruojamas ta kaina kaip šiaudai, melas kaip ir tiesa“. In Vytautas Kavolis, „Gyvosios lietuviybės paieškos“, *Nepriklausomųjų kelias*, 2006, p. 114.

⁶⁴ LKŽ, prieiga internetu: < <http://lkz.lt/?zodis=riboti&id=23048020000>>, [žiūrėta 2024-04-20].

susitelkimą į save, galimybių neišnaudojimą, o atidavimas⁶⁵ – negražintiną įteikimą, nepasilikimą sau, yra besąlygiškas, nukreiptas į aplinką. Taigi, miesčionys nelinkę į santykius už savojo geto ribų, kai tikrąją kančią pateikiantys rašytojai atviri su juos supančiais aplinkai.

Tačiau yra ir dar viena galimybė, tai, ką sakytojas įvardija *iliuzinio estetizmo* terminu. Šie, į grynąjį meną susitelkę kūrėjai labiau rūpinasi eilių skambumu, jie „į nieką kitą ir nepretenduoja“ (T2, p. 425). Pavyzdžiu pateikiamas grynosios estetikos atstovo Henriko Radausko „Dainos gimimas“:

Aš nestatau namų, aš nevedu tautos,

Aš sėdžiu po šakom akacijos baltos. Radausko sakytojas tikrosios kančios ir sentimentaliosios kūrybos opozicijoje lieka nuošaly, nesirinkdamas nė vienos pusės: jis nei šaukia tautą būdamas svetur, nei ilgisi tėvynei būdingo kraštovaizdžio. Baltos akacijos, po kuriomis ilsisi lyrinis subjektas, yra Lietuvai nebūdingas augalas, sustiprinantis visapusio atitrūkimo nuo tėvynės įspūdį. Nors ir atsitraukęs nuo tautos ir jos kančios, toks poetas kaip Radauskas, įsirašo į škėmiškąją patriotizmo izotopiją kaip vertingos kultūrinės veiklos atstovas, nes tokią kūrybą „galima ir reikia vertinti“ (T2, p. 425), ir tokia kūryba yra prasmingas tautai palikimas. Šiame kvadrato įrašytas nostalgikiškumas bus aptartas netrukus.

	Ir tikroji kančia, ir sentimentalumu		
	Kūrybinis nihilizmas /tikroji kančia/		Miesčioniškumas /abejingumas/
	Radauskiškoji laikysena / estetinis atsiribojimas/		nostalgiškumas /prisirišimas/
	nei estetinis atsiribojimas, nei prisirišimas		

Supriešindamas miesčioniškumą ir atvirumą realybei sakytojas demaskuoja veidmainystę ir dirbtinę paguodą.

Aptarus škėmiškąją miesčioniškumo sąvoką, jai būdingą geto mentalitetą, svarbu pastebėti dar vieną įvairiuose straipsniuose pasikartojančią sąvoką – *utopinį nostalgikiškumą* – tai, kas dar nėra miesčioniškumas, bet turi jo požymių. Pavyzdžiui, straipsnyje „Miesčioniškumo manifestacija“ sakoma: „Net ir mūsų literatūrinio elito įvertinimuose prasikiša dar ne miesčioniškumas, bet,

⁶⁵ LKŽ, prieiga internetu: < <http://lkz.lt/?zodis=duoti&id=06090310006>>, [žiūrėta 2024-04-20].

sakytume (nors terminologija dažnai nekonkreči, ką galima įvairiai vartioti), utopinis nostalgiskumas.“ (T2, p. 422–423).

4.3. Utopinio nostalgiskumo pavojai

Sakytas utopinį nostalgiskumą sieja su prarastuoju rojumi – įsivaizduojama ir literatūros kūriniuose aprašoma tobula praeitimi Lietuvoje. Nostalgijai priskirtas būdvardis utopinis (gr. *ou* – ne + *topos* – vieta; tai yra vieta, kurios nėra) žymi idealią, išgalvotą svajonę. Priešinantis prisiminimų skausmui, pasirenkama (sąmoningai arba ne) disponuoti tik šviesiais prisiminimais, patirtą skriaudą užmirstant arba bandant užmiršti, nes taip gyventi patogiau. Sakytojui neįtikima, kad vaikystė gali būti tik šviesi, veikiau neretai ji pažymėta skriaudų ir vargo (T.2, p. 423). Vaikystės vaizdiniai daugelio autorių kūryboje atpažįstami kaip apgaulė:

Gi skaudžius vaikystės momentus uždengiame elegiška poeto-burtininko skraiste. O tosios kūrybos vertintojai dar išplečia, dar labiau „surojina“ rašytojo praeitį. (T2, p. 423). Panašų iliuzijos kūrimo būdą Škėmos sakytas mato ir prarastos tėvynės vaizdavime daugelio populiarių autorių (Aisčio, Brazdžionio, kt.) poezijoje. Dar daugiau – Škėmos supratimu, išstūmus tikrąją realybę, nemalonius prisiminimus, net ir prarastasis pragaras gali virsti prarastuoju rojumi.

Apie utopinį nostalgiskumą Škėmos sakytas kalba straipsnyje „Sniego balandžiai“⁶⁶ (1954 m.): paplitęs toks prarastos praeities susentimentalinimas, kai „grįžti atgal neįmanoma. Belieka gerėtis. Dažnai plukdomasis pasigamina sau patrauklią fata morgana⁶⁷. Ten buvo rudas arimas, pakrypusi pirkia, purvas, rūpesčiai ir, šalia, gėlės, obelys, poilsis. Gi plukdomasis savo gelbėjimosi ratą nudažo Bouchet rausvumu it bonbonjerę“. (T2, p. 382). Iškreiptą tikrovės vaizdą kuria ir šie spalviniai pasikeitimai: rudas arimas vs. bonbonjerės rausvumas. Sakytas suabejoja nostalgiskumo nuoširdumu, regi apgaulę siekiant populiarumo: „Vien žodžio „Lietuva“ įterpimas garantuoja skaisčią sielą. Jau ir nebežinai, kur baigiasi naivus negalėjimas išsakyti ir kur prasideda šarlataniškas gudrumas įsiamžinti.“ (T2, p. 383)⁶⁸.

Tačiau Škėmos sakytas įžvelgia ir jam priimtina nostalgiskumą – tai gebantys atsiveikinti su tolstančiu krantu. Tokiems priskiriamas ir Henrikas Nagys: „Ne kiekvienas sugeba neskaityti knygų, nejausti supančios atmosferos ritmo, ne kiekvienas lengvai moja ranka į visa, kas „nelietuviška“. Ir tegalima tik džiaugtis, kad Nagys (kaip ir jo kolegos iš „Žemės“, kaip antras „senis“ ir eilė jaunųjų poetų) nepasiduoda

⁶⁶ Antanas Škėma, „Sniego balandžiai“ *Santarvė*, 1954, Nr. 2, p. 49-53; Nr. 3, p. 93-95.

⁶⁷ Esant *fata morgana* reiškiniui, horizonte esantys objektai, pavyzdžiui, salos, uolos, laivai, ledkalniai atrodo ilgesni ir pakilę virš žemės paviršiaus, lyg savotiškos „pasakų pilys“.

⁶⁸ Populiarumo vaikymąsi kritikavo ir Kavolis, pastebėjęs, kad ašaringi sentimentalūs tekstai populiarius, visgi einantys kitu, neriboto nuoširdumo keliu, atvers savo tautiškumui vienintelį gyvybės šaltinį, kuris egzistuoja. In Kavolis, „Gyvasis lietuviškumas“, *op.cit.*, p. 124.

savotiškam „literatūros fašizmui“. (T2, p. 388). Savotiško literatūros fašizmo terminas, ko gero, sakytojo vartojamas sinonimiškai literatūriniam getui, nes turi tą pačią uždarmo semą, atsiribojimą nuo kitų kultūrų sureikšminant savąją. Šitokią prielaidą grindžia ir aukščiau paminėtas visko, kas nelietuviška atmetimas.

Tarp sakytojo neironizuojamų utopinio nostalgiskumo atstovų atsiduria ir Mekas su „Semeniškių idilėmis“, kurių du leidimus ir į rinkinį neįėjusią poemą „Vilkas“ 1958 m. aptarė Škėma. Kūrinio pavadinime esantis žodis *idilės* nurodo, kad galima tikėtis trumpų, giedros nuotaikos kūrinų, kuriuose vaizduojamas ramus kaimo žmonių (paprastai piemenų, žemdirbių) gyvenimas; gamtos, kaimo buities jaukumo, jausmų paprastumo, saikingumo. Lygindamas du rinkinius sakytojas pastebi paties rašytojo augimą: idilėse pradeda dalyvauti konkretūs žmonės ir sakytojas svarsto, ar tik rašytas nepasiryš trečiam leidimui, nes pats kūrinys tebėra kūrimo etape ir jo gamtos fone potencialiai dar galėtų labiau išryškėti žmogus. Pasak Škėmos, „Vilke“ jau nelikę „Semeniškių idilėms“ būdingo nostalgiskumo: „Jis subrendo ir parašė „Vilką“. Ar įmanoma po „Vilko“ vėl užsidėti šarvus? Nežinau. Bet atvesti vilką į Semeniškes tikrai galima“ (T2, p. 417). Škėmos kalbančiajam imponuoja tai, kad Mekas nenuslysta į „sentimentalumo uogienę“, gėrimasi kūrinio jėga, prikeliančia gamtą ir nedvejojama, kad idilės išliks lietuvių literatūroje (T2, p. 417).

Aptariant nostalgiskumą svarbu prisiminti Greimo nostalgijos aiškinimą, pagal kurį šį jausmą gali sužadinti ilgėjimasis prarastos vietos, pavyzdžiui, gimtinės; arba ilgėjimasis to, kas nebuvo padaryta⁶⁹. Škėmos sakytojui priimtinas prarastos Lietuvos ilgesys, bet jis nostalgiją aptaria išskirdamas antrąją reikšmę – kaip pažangą stabdantį jausmą.

⁶⁹ Algirdas Julius Greimas, „Apie nostalgiją“, *Kultūros barai*, 2007, Nr. 3, p. 64-68.

5. PATRIOTIZMAS KAIP KULTŪROS ATEITIES PROJEKTAVIMAS

5.1 Kova su kultūros pažangą stabdančiais mitais

Išsivijęs lietuvių bendruomenei, kaip ir bet kuriai kitai, reikėjo įprasmingi savo egzistenciją, svarbus vaidmuo teko mitams (suprantant juos bartiška prasme): plėtojamos Lietuvos – mažos, užguitos tautos, – vargų ir negandų, skriaudėjų temos, iškeliamos istorinis LDK vaidmuo, kunigaikščių galybė⁷⁰. Išsivijęs spaudoje buvo tęsiama tarpukariu Lietuvoje formuota kunigaikščių mitų sklaida, pasak Gražinos Sviderskytės, įsigaliojusi nuo Vytauto didžiojo 500-osios mirties metinių minėjimo 1930 m., kai buvo sukurtas jo herojinis idealas ir kultas, suteikęs pagrindą naujiems heroizavimo atvejams (pavyzdžiui, pažangos šauklio, dainiaus, kankinio).⁷¹

Istorinių herojų mitologizavimo tema atsiduria ir Škėmos publicistikoje, kur ironizuojamas savo tautinės stiprybės ieškojimas kunigaikščių žygdarbiuose, atsisakant pripažinti realią istoriją ir vengiant didybę galinčių demaskuoti klausimų.

Iš „Pokalbio su santariečiais“:

- 1) Istorijoje jaunuolis sužinos apie neišpasakytą praeities **kunigaikščių didybę**, galybę ir karinį genijų, bet jam ne per daug mielai bus atsakoma, kurių velnių šitie galiūnai sukisо savo plotus ir autoritetą, atsiprašant, rusams, vokiečiams ir lenkams į užpakalį. Ne per daug mielai bus atsakoma, kodėl mes nepavirtome milijonine tauta, ir vietoje patys vergavę, nepavertėme vergais savo artimiausių kaimynų. (T2, p. 516)
- 2) Retkarčiais, ne per dažniausiai, prisimenu savo draugą. Man jis yra „**nežinomas kareivis**“. Ne tas abstraktus nežinomas kareivis, ant kurio tuščio kapo dedami puošnūs vainikai, bet nežymus operos solistas, neįstengęs išvežti aukštosios „sol“ ir žuvęs dėl moters, kuri, kaip vėliau paaiškėjo, gulėjo negyva anoje Nemuno pusėje. Nežinau, nedrįstu siūlyti, tačiau man atrodo, kad nežinomų kareivių labai trūksta dažnuose minėjimuose. (T2, p. 521-522)
- 3) Antra vertus, ar tik mes nesergam **didelės tautos prestižu**? Todėl **didingi kunigaikščiai**, mūšiai, dainų šventės, valandinės kalbos, ginčai dėl Lietuvos žemėlapiu ir all that jazz.“ (T2, p. 521-522) (Išryškinta R.V.)

Iš „Pabudimo“ autorius apie „Pabudimą“:

- 4) Pabudimas parašytas prisimenant **milijonus nežinomų kovotojų**, kurie žuvo už tikrąjį žmogų, nesitikėdami atlyginimo. (T2, p. 477-478). (Išryškinta R. V.)

⁷⁰ Pavyzdžiui, Jonas Puzinas, „Gediminas Vilniuje“, *Aidai*, 1956, Nr. 5, p. 381; Zenonas Ivinskis, „Didysis lietuvių tautos laimėjimas prie Durbės 1260 m.“, *Aidai*, 1960, Nr. 6.

⁷¹ Gražina Kristina Sviderskytė, „Herėjai Lietuvoje: (de-)heroizavimo aspektas, atvejis, prieiga“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2019, Nr. 44, p. 81-87.

Šiuose tekstuose suponuojama, kad viešumoje kunigaikščiams tenka daugiau dėmesio, kai nežinomi herojai minimi retai: apie kunigaikščių didybę *sužinoma*, o nežinomų kareivių minėjimuose labai *trūksta*. Didingų kunigaikščių mūšiai įvardijami kaip *all that jazz* t.y. paistalai, melas⁷², o autobiografiškas pasakojimas apie tikrąjį žuvusį draugą kovotoją rodo įvykio tikrumą. Tokiems kovotojams kaip *Nežinomas kareivis*, sakytojo draugas partizanas operos solistas, aukojantis gyvybę dėl nepažįstamos, suteikiamas patriotizmo idealo statusas, sakytojui svarbu, kad jie būtų įvertinti ir prisimenami.

Kunigaikštiškasis didingumas nuvertinamas akcentuojant šio mito tęsinio nebuvimą, netgi pataikūniškumą „sukišant savo plotus ir autoritetą“ agresoriams į užpakalį; tikrojo heroizmo sakytojas ilgisi, pripažįsta herojų pranašumą prieš save. Išeivijoje atpažįstamas dar vienas kovotojų tipas, kontradikciškas nežinomiems kareiviams: tekste jie figūratyviai įvardijami kaip išėivijoje atsidūrę generolai, diskutuojantys dėl Lietuvos žemėlapiu aiškiai apibrėžtą posėdžio laiką (valandinės kalbos).

Kunigaikščių mito atmetimo prasme Škėma artimas Greimui, kuris kalbėdamas apie istorijos asmeninį pergyvenimą straipsnyje „Intelektualinės autobiografijos bandymas II“ akcentuoja tam tikrą etapiškumą, požiūrio kaitą laiko perspektyvoje: „Ateina brendimo periodas – tai irgi kolektyvinis reiškinys, nors gal tik elitinis, pasirodęs prieškario metais. Atmeti kunigaikščių kultą, grožėjimąsi Lietuvos gamta ir Šimonio paveikslais.“⁷³ Panašiai kaip Greimas, Škėma vietoj kunigaikščių kulto siūlo atkreipti dėmesį į kultūros žmones, jų pasiaukojimą, pavyzdžiui, išėivijos aktorius.

Dar vienas mitas, su kuriuo kovojo Škėma, – verkšlenančios, nuskriaustos tautos mitas (apie šį mitą užsimena ir Greimas, pirmuoju demitifikatorium išėivijoje įvardydamas Bronį Railą)⁷⁴. Škėmos kova su tautos kaip aukos stereotipu reiškiasi kaip tremties termino revizija.

Lyginamoji ankstyvosios ir vėlyvosios Škėmos publicistikos analizė atskleidžia, kaip keitėsi išvykusiojo iš Lietuvos statuso samprata: 1946–1948 m. straipsniuose⁷⁵, rašytuose Vokietijoje, stovyklose gyvenančių lietuvių bendruomenę sakytojas apibūdina vartodamas tremties terminą, kas buvo įprasta tarp išėivių – išvykimas iš Lietuvos buvo suprantamas kaip savanoriška tremtis.

- „...išgirstų labai senos tautos dainas, tautos, kuri nenurimsta **tremtyje**, nes ji dar tebeturi jaunimą – sveiką, neerzacinį.“ (T2, p. 449).

⁷² Mitifikavimo reiškinį, kai kuriami mitai hiperbolizuojant realybę aptaria Greimas. In Greimas, „Mitai ir ideologijos“, *op.cit.*, p. 17.

⁷³ Algirdas Julius Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas II“, *Metmenys*, 1986, Nr. 51, p. 21.

⁷⁴ Greimas, „Mitai ir ideologijos“, *op.cit.*, p. 9-27.

⁷⁵ „Sietynas“ sveikina Sietyną, „Dramos aktorius tremty“, „K. Binkis kalba iš anapus“.

- „Visi mes panašiai vargstame. Ir daktarai, ir inžinieriai, ir buvę direktoriai. Tremtis, nieko nepadarysi! – teko iš dažno išgirsti. [...] Kiekvienas **tremtinys** brangus, kai pagalvoji apie miglotą ateitį.“ (T2, p. 451).
- „Būtų gera, kad **Tremtinių bendruomenės** vadovai neatidėliodami susirūpintų dramos aktorium.“ (T2, p. 454).
- „Daug klaidų padaryta **tremties** pradžioje. [...]. Valdžios daug rūpinosi ir tebesirūpina politine ir medžiagine **tremties** būkle.“ (T2, p. 453).
- „Jam [Blekaičiui] **tremtis** – indėlis į režisieriaus lagaminą. Šitas indėlis ryškiai juntamas Gen. repeticijoje.“ (T2, p. 457).
- „Knygoje suminėti beveik visi dabartiniai **tremties** rašytojai.“ (T2, p. 365)

Vėliau, JAV, Škėma savikritiškai iškelia pabėgimo faktą, pabrėžia kad tremties terminas tinka būti vartojamas tik kalbant apie prievarta deportuotus tautiečius į Sibirą.

- Pirmiausia leiskite **žodį tremtis pakeisti žodžiu išėivija**. Tebetikiu – niekas mūsų netrėmė, o patys pabėgome: prasimušusius į vadovaujančius veiksnius ar vietos aplinkybes: vyskupus, generolus ir šiaip jau eilinius įskaitant. <...> Pasiliko ir **pabėgimo gėda**, kilniu melu apdengta. Daugelis mūsų **bėgo**, nes buvome drąsūs...“ (T2, p. 430).
- Kažkada, labai seniai (once upon a time) Vokietijoje, Tūbingene, susirinko šimtas lietuviškai šnekančių **pabėgėlių**. (T2, p. 430).

Remiantis *lkz.lt*, tremtis⁷⁶ tai – išsiuntimas teismo nuosprendžiu ar koku nutarimu (terminuotai) į kitą gyvenamąją vietą, o išėivija – žmonės, išvykę iš savo krašto kitur, išėiviai, emigrantai. Esminė semantinė priešprieša susidaro tarp priverstinio vietos keitimo, draudžiančio bent kurį laiką grįžti, ir savanoriško vietos keitimo. Vėlesnio laikotarpio (1958 m.) publicistikoje vartojamas predikatas *bėgo* užaštrina šią perskyrą visiškai paneigdamas prievartinio išvežimo ir išryškindamas skubaus savanoriško pasitraukimo veiksmą.

Bendras prasminis efektas, kurį sukelia ši priešprieša: sakytojo akcentuojama tiesa, kad išėivijos lietuvių padėtis nesulyginama su tikrąja tremtimi, nes daugelis į Vokietiją, kitur išvykusiųjų pasitraukė iš Lietuvos savo noru ir šis pasitraukimas, Škėmos požiūriu, yra gėdingas. Škėmos sakytojas, kalbėdamas apie gėdą, priekaištą taiko ir sau: „Daugelis mūsų bėgo, nes buvome drąsūs“. (T2, p. 430). Apie ribotą asmeninį sakytojo herojiškumą plačiau pristatyta šio darbo autobiografijos dalyje, čia tik pažymėsime, kad pabėgėlių *drąsa* ironizuojama, nes tikrieji drąsuoliai pasitraukė į pagrindį ir ėmėsi rezistencinės kovos. Straipsnyje „Lietuvių tremties literatūros mirtis?“ (1958 m.) sakytojas fiksuoja, kaip tokie išėiviai apramina savo pabėgimo gėdą: „Ir... vis dėlto net ir geto

⁷⁶ LKŽ, prieiga internetu: < <http://lkz.lt/?zodis=tremtis&id=26090790000>>, [žiūrėta 2024-02-25].

gyventojui kartais nejauku dėl savo narcisizmo. Tada... siuntinys į Lietuvą ar į Sibirą savo pabėgimo gėdai apraminti, kuri pavirsta į „koks aš geras“ priešmieginį jausmą.“ (T2, p. 432).

Tokį išėivių elgesį paaiškina semiotiko Jurijaus Lotmano idėjos apie iš vidaus prieš savus kylantį gėdos jausmą, kurį, siekiant ramybės, bandoma malšinti⁷⁷, visgi Škėmos sakytojas pačią pastangą slopinti gėdos jausmą ironizuoja: gyventi su gėda prieš išstremtuosius į Sibirą ar likusius Lietuvoje, sunku, bet kančios vengimas jau yra miesčioniškumas, todėl svarbu priimti tiesą, neieškant paguodos priešų engiamos tautos kultūrinėje atmintyje.

5.2. Lietuvos garso mitas

Greimas kalba apie dinamiško mito poreikį lietuvių tautai ir kviečia santariečius jį kurti⁷⁸. Dar prieš Greimui paskelbus savo idėjas santariečių suvažiavime (1965), dinaminio mito kūrimo darbą jau buvo pradėjęs Škėma, iškėlęs Lietuvos garso idėją: Škėmos tekstų kalbantysis įvardija siekiamybę lietuvių meną paversti kartu ir tarptautiniu. Škėmos požiūriu, būtina rodyti pasauliui nežinomų lietuvių autorių kūrybą, o mūsų kultūroje nuo senų laikų jau užčiuopiami modernistinio meno pradai, tereikia iškelti savo lobius, glūdinčius tautiniame pavelde. Kritikuodamas kai kuriuos išėivijoje praktikuojamus tautinius menus, pavyzdžiui, harmoningas liaudies dainas, liaudies šokius „Lenčiūgėlis“, „Oželis“ (T2, p. 489), kitus jis iškėlė kaip turinčius potencialo, tarp tokių – lietuviškų sutartinių atonalumas, sietinas su modernia kompozicija, lietuviškų raštų spalvų deriniai, kuriuose jau yra lietuviškas fovizmas, ekspresionizmas, mondrianinis abstraktizmas, taip pat – lietuviškas smūtkelis, sietinas su Picasso epocha ir Gromaire neorealizmu. (T2, p. 517).

Vienas išėivijoje labiausiai įsitvirtinusių mitų, kuris teikė emigrantams reikšmingumo jausmą, buvo susijęs su Lietuvos atstatymu, kurio teks imtis grįžus. Kai kurie intelektualai, pavyzdžiui, poetas Aistis, buvo apimtas pesimistiškų minčių, numanė, kad „nerasime jau ir to lietuvio, kurį palikome. Grįžę mes rasime beveik trečdalį gyventojų miestuose, o ir sodžiaus gyventojų butis bus visai pakitusi. Rasime viską sujaukta, viską aukštyn kojomis apversta [...] tos Lietuvos, kurią rasime, nenorime nei matyti, nei žinoti.“⁷⁹ Kai kurie kiti, tarp jų – Kavolis, rengė konceptualias jaunosios kartos programas Lietuvos atstatymo reikalui⁸⁰, o Greimas teigė, kad reikia kurti dinamišką mitą, nes

⁷⁷ Jurijus Lotmanas, „Apie „gėdos“ ir „baimės“ sąvokų semiotiką kultūros mechanizme“, 1970 in <https://culture.wikireading.ru/48698>

⁷⁸ Greimas, „Mitai ir ideologijos“. op.cit. p. 25.

⁷⁹ Jonas Aistis, „Kelios pastabos dėl Lietuvos atstatymo“, *Aidai*, 1955, sausis, p. 1.

⁸⁰ Vytautas Kavolis, „Lietuvos atstatymas. Jaunosios kartos programa“, *Santarvė*, 1953, Nr. 6, p. 16-17.

toks mitas yra vertingas ir svarbus bendruomenei: „Nors tai ir būtų neteisybė, „Santara–Šviesa“ turi skelbti šitą mitą, nes tai yra naudingų ideologijų pavyzdys.“⁸¹

Savaip Lietuvos atstatymo mitą modifikuoja Škėma, iškeldamas tautai svarbią veiklą jau čia, išeivijoje. „Pokalbyje su santariečiais“ (1960) iškeldamas jaunosios kūrybininkų kartos misiją kurti taip, kaip negali to daryti tėvynainiai Lietuvoje, kur režimas rašytojams yra pateikęs kūrybos gaires, kur veikia cenzūra: „Daug galėtume reikalauti iš jūsų, bet ne mažiau, ir tikriausiai daugiau, istorija reikalautų iš jūsų. Tuo labiau, kad stovite Vakarų kultūros sargyboje, ir jūsų pareiga gaminti tai, kas lietuviškam jaunimui uždrausta Tėvynėje. Berods, Goethe yra pasakęs: vieniems duotos didžiulės latifundijos, kitiems maži darželiai. Bet ir gražiai prižiūrimas darželis gali lygintis su latifundijomis“. (T.2, p. 526)

Latifundijų ir mažo darželio figūrų opozicija Škėmos kalbantysis metaforiškai nusako lietuvių kaip mažos tautos poziciją didžiųjų kultūrų atžvilgiu, įrodinėdamas, kad Vakaruose atsidūrusi politiškai nevaržoma nedidelės tautos dalis turi galimybes pasiekti nė kiek nemenkesnių aukštumų nei didieji. Šiuo požiūriu Škėma turėjo bendraminčių, pavyzdžiui, Blekaitis straipsnyje „Kodėl vaidiname svetimuosius“ („Dirva“, 1952), teigia, kad aukšto lygio meninis kūrinys peržengia savo tautos ribas, ir taip „kelia jos svorį, didina jos įnašą bendrame kultūros lobyne“⁸².

Škėmos sakytojo požiūriu, kūrybinis potencialas neturi nieko bendro su tautos dydžiu: „Čia ir iškyla žmogiškoji problema – mažos tautos, bet pilnutėlio žmogaus problema. Kraiūtį turime, reikia surasti rodytinus eksponatus, reikia iš lėto, atkakliai gaminti eksponatus. Pamiršus buvusios didelės valstybės prestižą, atkakliai kovoti dėl mažos tautos prestižo. Ne tiktai iškeliant mažos tautos momentą, kai ji skriaudžiama, bet kiekvieną dieną ir visą laiką parodant mažos tautos savigarbą.“ (T2, p. 525–526). Kultūrinėje atmintyje įrašytos tautos skriaudos palaikė užguitos tautos mitą išeivijoje, bet Škėmos sakytojas jį transformuoja iškeldamas pasididžiavimo ir mažos tautos savigarbos elementą. Škėmos sakytojas supranta, kad įvardijus ydas, pažadinus iš iliuzijų, savaime pokytis neįvyks, tačiau tiki, kad gali rasti nauja vertybinė sistema, kuri veikia mobilizuojančiai.

Kurdamas save gerbiančios tautos mitą, Škėma iškelia tautiškumo palaikymo reikšmę, konservatyviai pareiškdamas: „Pavadinkite būtinumą būti lietuviu kad ir kraujo balsu, būtinybe, kurią jūs į šį pasaulį atsinešėt kaip savo išvaizdą, akių spalvą ir charakterį. Atsižadėjimas tautinės savybės gali stipriai atkeršyti ateityje, kaip tiktai gamta moka atkeršyti, kada jos dėsniams nusižengiama.“ (T2, p. 526) Taigi, Škėmos sakytojas, nors kalba apie naujumą, jis neneigia savos kalbos išsaugojimo ir tautiškumo reikšmės.

⁸¹ Greimas, „Mitai ir ideologijos“. *op. cit.* p. 25.

⁸² Jurgis Blekaitis, „Kodėl vaidiname svetimuosius? Kelios mintys apie „Anna Christie“ pastatymą Lietuvių teatre“, *Dirva*, 1952, spalio 2 d, p. 3.

5.3. Trečio kelio ieškojimas: sintezės idėja

Aprašydamas savąją santykio su Vakarų kultūra poziciją Škėma artimas santariečių programinei gyvosios lietuviybės nuostatai, pagal kurią svarbu nei apsiriboti senomis savo tradicijomis, nei visiškai panirti į naujos aplinkos tradicijas: „kelias yra būti tarp kultūrų, jas pažįstančiu, bet joms nepasiduodančiu, o kuriančiu savitą realybę“⁸³.

Škėmos tekstų sakytojo viltis išvengti kultūros sąstingio, literatūros mirties siejama su nauja karta, gimininga ne amžiumi, bet literatūrinių sąvokų supratimu: „Vakarai jiems nesvetimi, o jų „lietuviškas“ veidas dar nesuformuotas. Tai pranašauja negreitą mirtį. [...] šios literatūrinės kartos kūryboje ir kritikoje šalia vakarietišku milžinų ir nuosavo originalumo eina ir tebegyvi Donelaičio, Maironio, Krėvės, Milašiaus šešėliai“. (T2, p. 400). Prisimenamas ir Radauskas, kuris, pasak Škėmos, vienas svarbiausių mūsų poetų, pamėgęs Vakarus.“⁸⁴ Škėmos tekstuose kvietimas ieškoti sintezės galimybių apima skirtingas kultūrinės sritis: kviečiama ieškoti Vakarų ir lietuviškojo teatro sintezės (T2, p. 467), dėl savo kūrybinių eksperimentų giriami šiuo keliu jau žengiantieji („O besiveržiantieji žengia puikiai. Jų darbuose juntama vakarų kultūros ir lietuviškumo sintezė (čia jau vėliavą neša poetai).“⁸⁵

Sintezės termino nereikėtų maišyti su asimiliacijai būdingu kitos kultūros kalbos, papročių perėmimu. Škėmos sakytojas tai kritikuoja prisimindamas XVII a. jėzuitų rašytas dramas maišyta lietuvių ir lenkų kalba⁸⁶.

Vienas literatūrinių atvirumo Vakarams ir sintezės pavyzdžių – XVIII a. lietuvių poezijos pradininkas Kristijonas Donelaitis, minimas net keliuose Škėmos straipsniuose:

1) „Literatūros lankų antrojo numerio proga“ (1953 m.): „Ariadnės siūlas buvo nutrūkęs. Tezėjus sustojo. Hamleto klausimas „būti ar nebūti“ gulėjo ant grindų. Kadaise jį pakėlė Donelaitis, ir lietuviškos literatūros labirintas sušvito „Jau saulelė vėl atkopardama budino svieta.“ (T2, p. 372). 2) Donelaitis ėjo išdidus, savo būrų lydėdamas, ritmingas ir nesubyręs, kaip hegzametas, kaip metų laikai. Jis mirė laimėjęs. Pirmą kartą mūsų literatūroje buvo nukautas Minotauras. (T2, p. 373).

Minotauras – graikų mitologijos figūra, Kretos saloje gyvenusi pabaisa, kurią nukauti po daugelio narsių karių bandymų pavyko tik vienam, išskirtiniam kovotojui. Tokios figūros parinkimas rodo reikalo sudėtingumą, ypatingus gebėjimus, kurie priskiriami Donelaičiui. Minotaurą – pusiau jautį, pusiau žmogų – nukovęs Atėnų didvyris Tesėjas sugebėjo rasti kelią iš labirinto,

⁸³ Vytautas Kavolis, „Mintys Santaros programai“, *Nepriklausomųjų kelias*, 2006, p. 523.

⁸⁴ Gali būti kalbama apie „Lotofagų šalį“, kurioje subjektas, leidžsis į tolimą šalį, užmiršo tėvynę. (op. cit., p. 435). Prasmingu kūriniu dogmatiškujų būtu laikomas toks, kuriame tėvynės neužmirštų.

⁸⁵ Škėma, „Autobiografija“, op. cit.

⁸⁶ Škėma, „Su žiburiumi vidurdienį“, op. cit.

vadovaudamasis prie išėjimo priištū Ariadnės siūlu, padėjusiu rasti kelią atgal sau ir kitiems pasmerktiesiems.

Donelaitis ėjo išdidus kaip hegzametas – poetinė metafora, žyminti Donelaičio pasiekimą. Beje, Greimas Donelaičio „Metus“ yra pavadinęs šedevru – lietuvių nacionalinį epą jis lygino su prancūzų klasiko Jacques'o Delille'io ir škotų rašytojo Jameso Thomsono darbais. „Encyclopédie de la pléiade: Histoire des littératures“ 1956 m. paskelbtame tekste apie lietuvių literatūrą Donelaičio „Metai“ aptariami skyrelyje „Poésie de servage et littérature religieuse“⁸⁷. Nežinia, kiek Škėma turėjo informacijos apie Donelaitį, bet verta atkreipti dėmesį, kad tais pačiais metais, kai rašyti ir abu Škėmos aukščiau pacituoti straipsniai, *Gabijoje* publikuotame Musteikio straipsnyje pažymima Donelaičio kalbų mokėjimo svarba ir nurodomi keli vokiečių, graikų, lotynų rašytojai, galėję turėti įtakos jo kūrybai: „Donelaičio laišakai kaimynams bei draugams dvasininkams, taip pat ir jo užrašai dažnai yra pamarginti citatomis iš Heziodo, Teokrito, Virgilijaus (Eneida ir Bukolikos), Ovidijaus ir kitų autorių veikalų.“⁸⁸

Kitame su Donelaičiu susijusiame tekste „Atsakymas Jonui Aisčiui“ (1953): Škėma kalba apie poetus Nagį, Radauską ir Niliūną kaip tuos, kurie turi noro ir galimybių verpti lietuvių poezijos Ariadnės siūlą, prijungdami Vakarietiškas tradicijas“. Šalia šių poetų minimas ir Donelaitis, kuris vadinamas vienu iš „stipriausių pavyzdžių mūsų praeityje, kur lietuviška ir vakarietiška dvasia susijungė. O kaip žinoma, vakarietiškos kultūros pradmenys slypi graikuose“. (T2, p. 375). Akcentuodamas graikus kaip vakarietiškos kultūros pradininkus, sakytojas ir pats pasitelkia graikiškas figūras (Ariadnės siūlas, Minotauras). Apie sintezę Škėma rašė dar Vokietijoje, pavyzdžiui, straipsnyje „K. Binkis kalba iš anapus. Generalinė repeticija Hanau „Atžalyne“⁸⁹ (Žiburiai, 1947), čia sakytojas išvelgia konceptualų Binkio dialogą su Vakarų dramaturgija:

K. Binkis buvo nesustingstąs rašytojas, jis domėjosi svetimųjų kultūra. Todėl jo veikale atsiliepia Pirandello ir Kaizeris. Ypatingai stipriai juntama vokiečių ekspresionisto Kaizerio architektonika ir personažų traktavimas. [...] K. Binkis pirmas panoro sukurti teatrą teatre, vėl atgaivinti senas italų ir ispanų tradicijas, po Pirmojo pasaulinio karo atgimusias Europoje, Rusijoje ir šiuo metu Amerikoje. Jis pirmas sulaužė lietuviškųjų dramų konservatyvų buitiskumą, gyvenimo fotografijos pamėgimą. Ir iš tikrųjų draminiėje literatūroje mes esame gerokai atsilikę.. [...] Šiuo metu, gyvenant Vakarų Europoje, pasimokyti iš didžiųjų vakariečių nebus, kaip vienas mūsų poetas išsireiškė, plagiavimas Cocteau ir Claudelio. (T2, p. 455-456).

⁸⁷ Austėja Oržekauskienė, „Apie neįvykusį Algirdo Juliaus Greimo ir Antano Vaičiulaičio „sandorį“ dėl Kristijono Donelaičio“, *Metai*, 2016, Nr. 12, p.78–87.

⁸⁸ Antanas Musteikis, „Thomson'o The seasons ir Donelaičio Metai“, *Gabija*, 1953, Nr. 4, p. 76.

⁸⁹ Antanas Škėma, „K. Binkis kalba iš anapus. Generalinė repeticija Hanau „Atžalyne“, *Žiburiai*, 1948, Nr. 6; (T2, p. 454-459).

Su Pirandello kūryba Binkis buvo susipažinęs, vertė jo pjesę „Šeši personažai ieško autoriaus“, o straipsnyje apie Pirandello⁹⁰ pastebėjo, kad į sceną įsiveržusi tikrovė laužo įprastus teatro principus. „Generalinėje repeticijoje“ (sukurta 1940 m., pastatyta 1948 m. Hanau karo pabėgėlių stovykloje) kaip ir Pirandello „Šeši personažai ieško autoriaus“ (parašyta 1921 m.)⁹¹ vyksta teatras teatre: repetuojama paprasto žmogaus Autoriaus gyvenimo istorija, sukuriama čia ir dabar vykstančios realybės įspūdis, ypač kulminacijoje, Autoriaus savižudybės metu, kai vaidinimas ir tikrovė susijungia. Kaip galima nujusti, Škėmos sakytojui artimas Binkio ironiškas požiūris į tuos, kurie pelnosi iš karo, prisidengdami tuščiomis „patriotinėmis“ kalbomis, ko gero, dėl to jis niekaip nekomentuoja Binkio pjesėje gausių pseodopatriotinių frazių, susijusių su tėvynės meile, tautos garbe, kurios yra tik tušti veidmainiški pareiškimai, bet kritikuoja Binkio sprendimą „patį karą paversti mažyčiu apkasu kareliu. Piktoji jėga, verčianti žūti geruosius žmonelius, veikale nedalyvauja. [...] Piktas beveik nesigrumia žmoguje, ko norėtusi šiame ekspresionizmo ir realizmo susiliejime. Veikale trūksta geležinio karkaso, todėl groteskinis karas nepateisina dezertyravimo scenos“. (T2, p. 456). Sakytojas kūrinyje pasigenda tos karo tikrovės, kurios akivaizdoje iškyla didžiųjų apsisprendimų dilemos, ypač kai kūrinyje manifestuojasi dviejų skirtingų žanrų – ekspresionizmo ir realizmo – sintezė. Kaiserio, su kuriuo sakytojas lygina Binkį, kūryboje ryškus antikariškumas, taip pat ir Binkio – pacifistiškumas, protestas prieš karą, sakytojas jį vadina didžiuoju humanistu, ieškotoju, kuriuo verta sekti. Sakytojui svarbiausia, kad Binkis ne tik mezga dialogą su Vakarų dramaturgais, bet ir ieško savojo kūrybos kelio.

Minėtame straipsnyje įvertinamas ir „Generalinės repeticijos“ spektaklio režisierius Jurgis Blekaitis kaip atviras naujoms idėjoms talentingas režisierius: „J. Blekaitis nesitenkino vien Stanislavskio pažinimu. Jį traukė mūsų teatruose mažai praktikuojamas teatras teatre, jį traukė Vakarų kultūra, ir jam tremtis – indėlis į režisieriaus lagaminą. (T2, p. 457) Škėmos požiūriu, tremties šviesioji pusė buvo atsivėrusios galimybės talentingam režisieriui praplėsti akiratį. Įspėjęs, kad „supūsime, jei užsidarysime savo lietuviškam gete“⁹², sakytojas tarpkultūrinių sąveikų klausimą: ar stengtis išlaikyti originalią kultūrą, ar prisiderinti prie vietinės, sprendžia trečiu būdu – skatindamas bandyti kurti naują variantą.

⁹⁰ Kazys Binkis, „Luidžis Pirandelas. Naujas Nobelio premijos laureatas“, *Raštai T.2*, p. 343.

⁹¹ Lietuvių kalba išleista 1973 m.

⁹² S. Narkeliūnaitė, „Meninė kūryba ir visuomenė“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1958, rugsėjo 13, p. 6.

5.4. Išeivijos diplomatijos perspektyvos permąstymas

Glaustai galima pastebėti, kad Škėmos kritika neapsiribojo literatūros vertinimu ar visuomenės ydų išskėlimu. Būdamas atsakingas už nuomonių skilties publikacijas, sakytojas bandė sujudinti ir nusistovėjusius politinius vandenius. Pavyzdžiui, 1960 m. *Vienybėje*, pasirašydamas Vytauto Aimaros slapyvardžiu, Škėma ironiškai aprašydamas ankstesniame to paties leidinio pirmame puslapyje įdėtą VLIK'o (Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto, kurio pagrindinis tikslas buvo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas) posėdžio nuotrauką, pasigenda jaunosios kartos atstovų: „su parašu, kad čia gyvai svarstomi Lietuvos laisvinimo reikalai [...] Matai grupę daugumoje senų ir nuvargusių žmonių. Niekas ir neginčys, jei dirbo, dirba ir dirbs kiek pajėgia ir ką pajėgia. Bet... normaliose sąlygose šitie žmonės turėtų vaikščioti aplink nuosavus namelius, laistyti gėles, rašyti prisiminimus ir patarti atėjusiam pasitarti kryžminiuose klausimuose nepatyrusiam jaunimui“⁹³. Tarp Škėmos rankraščių rasto, publikuoto tik 2001 m. *Metų* Nr. 11, straipsnio „Lietuva bus laisva, Urugvajus garantuoja“ kritika dar aštresnė: „Galimas dalykas, tylumoj slaptingoj, sakysim, uždaruose posėdžiuose, yra projektuojami ir nuveikiami didinti darbai, bet viešumon išplaukęs balansas nėra per daug imponuojantis. Vienas išveivų ginklų, kultūrinė propaganda, nėra išvystyta (propagandą vartojame propagavimo prasme)“⁹⁴.

Škėmos visuomeninė-politinė kritika koreliuoja su kavoliškąja išveivijos politikų recepcija (1957): priešindamas gyvajai lietuvybei jis sustingusius, su jaunimu vengiančius bendradarbiauti dogmatikus priskyrė oficialiajai, archyvinei lietuvybei, kuri santariečių ideologui atrodė neaktuali, nekasdieniška, apaugusi, kaip Trakų pilis, įspūdingomis kerpėmis ir voratinkliais⁹⁵. Kavoliui rūpėjo sutarimas tarp skirtingų politinių srovių atstovų, todėl jis kritikavo susiskaldymą bendruomenėje (liaudininkas kviečia sabotuoti Washingtono sąskrydį vien dėl to, kad jį rengia tautininkai; kai tautininkas užginčija [...] patriotizmą vien dėl to, kad šis socialistas), akcentavo, kad nuoširdus krikščionybės ir liberalizmo vertybių suderinimas gali garantuoti bendruomenės vieningumą⁹⁶. Visgi tuo metu Kavolis išveivijoje, kaip ir Škėma, matė užsidariusius, niekieno nerinktus vyresnės kartos atstovus, kurie stabdė pažangą viešajame gyvenime: „Šių senukų negalima nė pagalvoti apie pakeitimą kuo nors kitu, netampant Tėvynės išdaviku“⁹⁷.

⁹³ Vytautas Aimara, „Su žiburiu vidurdienį“, *Vienybė*, 1960 lapkričio 25 d., p. 7.

⁹⁴ Antanas Škėma, „Lietuva bus laisva, Urugvajus garantuoja.“ *Metai*, 2011 Nr. 11.

⁹⁵ Vytautas Kavolis, „Atsisveikinimas su Lietuva“ ir susitikimas su lietuvybe“, *Nepriklausomųjų kelias*, 2006, p. 126.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 128–129.

⁹⁷ *Ibid.* p. 125.

6. NUO DON KICHOTO IKI GYVOSIOS LIETUVYBĖS REIŠKĖJO

Aptariant Škėmos įvaizdį išėivijoje svarbu turėti omenyje to meto lietuvių emigrantų bendruomenės ideologinį susiskaidymą ir požiūrių poliarizaciją. Ryškiausios buvo dvi stovyklos: katalikų ir liberalų, abiejų požiūris į Škėmą kaip kūrėją, visuomenininką, publicistą kardinaliai išskyrė. Suprasti to meto katalikiškosios pusės nuostatas padeda Antano Saulaičio įžvalgos: „Katalikiška pusė buvo truputį arši, nešiuolaikiška, ne Vatikano II-ojo suvažiavimo⁹⁸ pažiūrų. Vatikano II-sis suvažiavimas vyksta 1962–1965 metais, ir dar užtrunka, kol tas atvirumas pasauliui įsikūnija kasdienybėje. Manau, šiandien sakytume, kad katalikai per griežtai atsiliepė apie kūrybą, nepakankamai atsižvelgdami į žmonių patirtį, į jiems tekusią dalį per karus. Lūkesčiai gal buvo per aukšti“ (žr. *Priedai*). Tuo metu katalikų bažnyčia ir su ją tapatinęsi kritikai tebesiejo lietuvybę su krikščionybe, todėl kiekvienas priešgyniaavęs krikščioniškosioms tiesoms buvo vertinamas ir kaip stokojantis patriotizmo. Pats Škėma (panašiai kaip Saulaitis, tik daug aštriau) kritiškai vertino priešvatikaninės katalikybės situaciją tarp išėivijos lietuvių: „Ortodoksinė katalikybė panašėja į komunizmą, nes nesutinkantieji su jos dogmomis, automatiškai virsta klaidatikiais ir, tuo pačiu, kenksmingais vien todėl, kad jie kitaip galvoja. Veikimo momentas (žmoniškumo prasme) išjungiamas“⁹⁹. Taigi, netiktų sakyti, kad Škėma buvo antikrikščionis, greičiau apie krikščionybę turėjo savo požiūrį, „krikščionims tikint absoliučia tiesa“, Škėmą tiksliausiai nusakytų ieškotojo sąvoka, prisimenant kaip apie save kalba svarbiausio jo veikalo „Baltos drobulės“ herojus.

Dėl savo aštrios plunksnos, nors ir tiesos ieškojimo vedamos, Škėma nebuvo mėgstamas.¹⁰⁰ Škėmos kaip katalikų moralės normų neatitinkančiojo įvaizdį kritikos tekstais formavo vienas gausiausiai rašiusių kritikų Jonas Grinius, kuriam moralės ir dorovės normos ir kūrinyje deklaruojamas patriotizmas buvo tapę pagrindiniu kūrybos vertinimo kriterijumi.¹⁰¹ Tiek paties Griniaus, tiek ir visos konservatyviosios pusės kritikos kriterijus atskleidžia „Kataliko kritiko uždaviniai“ (*Aidai*, 1956), nurodantys popiežiaus Pijaus XII pateiktas kritikos gaires kunigams kritikams, pagal kurias moralumo kriterijai gali būti taikomi ir fiktyviems kūrinių personažams. Šitokie kriterijai daliai išėivijos buvo visiškai nesuprantami, vienas juos kvestionavusiųjų buvo R.

⁹⁸ Vatikano II susirinkimas sušauktas siekiant Bažnyčios atsinaujinimo, atvirumo šiuolaikiniam pasauliui, pastoracijos atnaujinimo. Iškeltos naujųjų laikų tikėjimo ir Bažnyčios problemos, Bažnyčios esmė, nustatyti tikslai ir vaidmuo. Jis vyko 1962–1965 m. Vatikane.

⁹⁹ Antanas Škėma „Darbininką paskaičius“, *Vienybė*, 1954, Nr. 26.

¹⁰⁰ Vytautas Meškauskas, „Antanas Škėma – gyvosios lietuvybės reiškėjas“, *Margutis*, 1961, Nr. 9, p. 4.

¹⁰¹ Grinius, Jonas, „Kriterijai mūsų romanui vertinti“, *Draugas, Mokslas, menas, literatūra*, 1969, balandžio 12, p. 1.

Mieželis, kurį stebino Škėmos kūrybos vertintojų žvilgnis ne į patį kūrinį, bet į autoriaus pasaulėžiūrą bei į veikėjų (ne)religingumą ar (ne)pagarbą tėvams.¹⁰²

Vienas charakteringiausių Griniaus kritikos epizodų – Škėmos asmens ir jo kūrybos puolimas po 1961 m. 8-ame *Aidų* numeryje Jurgio Blekaičio paskelbto nekrologinio straipsnio „Antano Škėmos atsisveikinimas“. Griniui Škėma atrodė negerbiantis vertybių ir stokoiantis patriotizmo: „lietuvis rašytojas, kuris savo tautos sunkiose valandose jai paliko nihilizmo nuodų, nenusipelno pagarbos, kad ir kaip įmantriai tuo nihilizmu būtų žaidžiama. Tai jau ne tiek estetikos ir konvenansų klausimas, bet pirmoje eilėje dorovės klausimas. Nuo moralinių antausių, kurių paliko A. Škėma savo raštuose, lietuvių visuomenė turi gintis, jei nori išlikti, o ne paskęsti nihilistinėj nevilty“. ¹⁰³ Po Griniaus pareiškimo, jog Škėma yra nihilistas, suniekinęs visas vertybes, įsižiebė diskusija dėl Škėmos literatūrinio palikimo. *Draugo* apžvalgininkas P. Svilius visgi labiau ryškino ne paties rašytojo kūrybos klausimą, bet išėivijos susiskaldymą: „Škėma čia tebuvo dviejų gerai organizuotų ideologinių grupių konflikto priedanga“¹⁰⁴, o J. Žvilbutis, pastebėjęs, kad „liberalai darosi nervingai įkaitę dėl dr. Griniaus parašyto straipsnio apie Škėmos kūrybą“, gynė Grinių kaip kompetentingą kritiką turintį teisę kritikuoti Škėmą¹⁰⁵. Kęstutis Keblys vertino, kad Grinius savo aštria replika apie Škėmą „atkreipė į save visą liberalų stovyklos artileriją“.¹⁰⁶

Škėmos nesuprato ir poetas Jonas Aistis, laiškuose Aloyzui Baronui, teigęs, kad nėra perskaitęs nė vieno Škėmos kūrinio iki pabaigos¹⁰⁷, o jo polemiką periodikoje vertino kaip nekorektišką: „Škėma buvo ir liks tokis. [...] Jis visomis keturiomis nori būti garsus, dėl to ir triukšmelį apie save daro. [...]. Žinoma, labai gaila, labai gaila, kad tokie dalykai vyksta mūsų bendruomenėje: jie neprisideda prie mūsų bendro prestižo“.¹⁰⁸ Škėmai skandalisto, siekusio šokiruoti, etiketę savo publikacijose klijavo ir Grinius¹⁰⁹, Aug. Raginis.¹¹⁰

Aiščio nuoskaudą paaiškina tarp jo paties ir Škėmos vykusį polemiką išėivijos leidiniuose. Škėma drąsiai kritikavo Aistį, kritiškai vertino jo vėlyvąją poeziją, literatūros kritiką: „Aistis vadina mano rašinį „ditirambais“. [...] Ditirambais pavadintinos J. Aiščio apžvalgos apie kai kurias mūsų eilėraštininkes. [...] Teatleidžia J. Aistis, kad talento sąvoka man nesuponuoja autoriteto sąvokos.

¹⁰² R. Mieželis, „Kiek teisybės ir kiek neapykantos?“, *Dirva*, 1962, balandžio 30, p. 3.

¹⁰³ Jonas Grinius, „Dėl A. Škėmos literatūrinio palikimo“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1962 kovo 31, p. 8.

¹⁰⁴ P. Svilius, „Pripažino taipgi puolėjo vertingumą“, *Draugas, Mokslas, menas, literatūra*, 1963 rugpjūčio 17 p. 2.

¹⁰⁵ J. Žvilbutis, „Kai liberalams pritrūksta liberališkumo“, *Draugas*, 1962 rugpjūčio 30, p. 3.

¹⁰⁶ Kęstutis Keblys, „Įspūdžiai, polemiką ir Škėmą paskaičius“, *Draugas, Mokslas, menas, literatūra*, 1962 spalio 27, p. 3.

¹⁰⁷ Jonas Aistis. *Laiškai 1929-1973*. p. 271.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 276.

¹⁰⁹ Jonas Grinius, „Lietuvių literatūros tematinės problemos“, *Aidai*, 1963, kovas.

¹¹⁰ Aug. Raginis, „Antano Škėmos „Balta drobulė“, *Aidai*, 1959, sausis.

Todėl pagerbdamas J. Aistį lyriką¹¹¹, kartais protestuoju prieš J. Aistį apžvalgininką ir recenzentą.“ (T2, p. 376). Kritiškas vertinimas buvo abipusis: Aistis, pasisakydamas antrojo „Literatūros lankų“ numerio proga teigė, kad literatūros padėtį išėivijoje jiedu su Škėma vertina kardinaliai skirtingai: ką Škėma įvardija šiukšlių krūva, toks vertinimas Aisčiui atrodo esąs ditirambai¹¹². Atsakydamas Aisčiui Škėma patikslino šiukšlių krūva vadinantis ne visą, bet tik „oficialiąją literatūrą“ ir apgailestavo, kad „vienas iš didžiausių nepriklausomos Lietuvos lyrikų nekotiruoja literatūrinio optimizmo.“ (T2, p. 376). Metaforiškai kalbėdamas apie keturmetę mergaitę, sėdinčią ant šiukšlių krūvos, Škėma kliudė ir Aisčio asmenį, pasigesdamas tokio poeto, kuris kažkada bandydavo gimti iš naujo, nesustingti.

Vienas pagrindinių Škėmos oponentų (kartu ir itin įdėmus jo tekstų skaitytojas) buvo *Draugo* redaktorius Aloyzas Baronas, kuriam Škėma prilygo Don Kichotui: „Tegriebia Škėma Rosinantą, pila rašaliniu botagu į akis tiems, kurie sako, kad jo Šventoji Inga labiau panaši į kekšę negu į šventąją, paspaudžia svajonių kamašu Rosinantui šonus – gal jis užneš, nors ir šiaudais, ne avižom, šeriamas, į Olimpą, ir tada galės gėrėdamasis sakyti: „Dainuokite mano giesmę, ji muzikaliai parašyta.“¹¹³ Beje, Baronas nesuprato ne tik *Literatūros lankų* pirmojo numerio pirmame puslapyje išspausdintos Škėmos „Giesmės“, bet ir iškelto lūkesčio rašytojams kurti taip, kad tai turėtų išliekamąją vertę. Polemizuodamas su Škėma Baronas ironiškai atsiliepė į lūkestį kūrėjams imtis tokių žygdarbių (nukauti Minotaurą kaip Donelaitis) rašydamas: „Galiu Škėmą nuraminti, kad Donelaičio reikalavimas buvo išgirstas ir Niliūnas nubedė kurmį: „Mano dvasia, išsivadavusi iš pažinimo ir mirties griuvėsių, instinkto vedama ir kurmį nešdama, sustos pavasario vidurdienį prieš saulę.“¹¹⁴ Kritiškuose kontekstuose Don Kichoto vardą savo adresu girdėjęs ir pats Škėma („...kalbėjausi su vienu pažįstamu, kuris domisi mano rašiniais. Tą kartą jis buvo ypatingame įkvėpime ir triuškinu mane nesigailėdamas. Pirmiausia, aš sužinojau, kad esu Don Kichotas ir kovoju su vėjiniais malūnais, nes man trūksta gilumos. Vėliau man paaiškėjo, kad neturiu tikslios sistemos, ir todėl privalau skaityti iš naujo ir iš pagrindų [...] Prisipažįstu, kad buvau gerokai aplamdytas.“¹¹⁵ Galima pastebėti, kad ir „Anketoje Antano Škėmos literatūrinio palikimo vertei apsvarstyti“¹¹⁶ išėivijos literatai gana rezervuotai vertino paties rašytojo palikimą, bet daugiau akcentavo išėivijoje polemizuojančių skirtingų ideologinių grupių susidūrimą.

¹¹¹ Škėma cituodavo ankstyvuosius Aisčio eilėraščius ir savo kūryboje, ir publicistikoje.

¹¹² Jonas Aistis, „Lankininkai“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1953, liepos 18, p. 1.

¹¹³ Aloyzas Baronas, „Trepsėjimas džiūstančioj brastoj“, *op. cit.*

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ „Antanas Škėma rašo“, *Atspindžiai*, 1953, Nr. 6-7.

¹¹⁶ „Anketa Antano Škėmos literatūrinio palikimo vertei apsvarstyti“. *Metmenys*, 1963 m., p. 127-128.

Griniaus puolimą Algirdas Landsbergis aiškina ideologiškai: viena vertus, dalis kūrinių atrodė esą nemoralūs ir nekrikščioniški, kita vertus, tikinčiuosius erzino tai, kad būdamas netikintis, Škėma kūrė pjeses, kuriose, kaip pats teigė, „nudavė krikščionių“¹¹⁷ ir netgi laimėdavo literatūrines premijas. Gindamas Škėmą Landsbergis, atkreipdamas dėmesį į mėginimą šokiruoti miesčionių, pateikia pavyzdžių, kai krikščioniškosios bendruomenės atstovai giria ateistų darbus, nes menininkų darbų nereikėtų tapatinti su jų kūriniiais. Ginčą dėl Škėmos literatūrinio palikimo kaip dviejų ideologinių stovyklų susidūrimą įvertino ir Nyka-Niliūnas, tik objektas šįsyk buvęs Škėma, kurią vieni neigė kaip ideologiškai svetimą, kiti – kaip savą. Ideologinę perskyrą tarp Škėmos vertintojų pažymėjo ir Greimas („kaip Škėmos palikimą bevertintų Grinius, mano atsakymas yra: ne!“¹¹⁸)¹¹⁹.

Polemišką atmosferą, vertindamas rašytojų pareigas tautai, reziumuoja Ostrauskas: „rašytojas, ypač poetas [...] dažnai skelbiasi tautos pranašu. Tad visai nenuostabu, jeigu egzilio komplekse įkaitęs tautietis šnairuoja į vakarietiščiau ir ypač moderniau nusiteikusį rašytoją, šaukia jį „darkomas mielas ir brangus lietuviškas žodis“, „teršiama kilni lietuviška dvasia“ – ir pagaliau apkaltina tokį rašytoją tautiškumo bei patriotizmo stoka arba tiesiog išdavimu“¹²⁰. Katalikų kritikuotas Škėma palaikymo sulaukė tarp šviesiečių-santariečių. Henrikas Nagys laiškuose Nykai-Niliūnui teigė, kad Škėma santariečiams buvęs savas¹²¹, Meškauskas išvelgė organizacijos paskatinimą Škėmai¹²².

Pasiremdami Kavolio gyvosios lietuybės terminu, apibūdinančiu tuos, kurie ne atgal žiūri, bet į priekį žvelgia, galime daryti išvadą, kad Škėma bendraminčių gretose buvo regimas kaip gyvosios lietuybės reiškėjas. Gyvosios lietuvių kultūros atstovu Škėmą įvardijo ir pats Kavolis („Dramaturgai, kaip Antanas Škėma, novelistai kaip Algirdas Landsbergis, giliai skverbiasi į gyvą, gyvenimo bandomą žmogų. Jie pastebi jo menkystę, kurią paprastai slepia konvencijų danga, bet dar ilgiau siekdami, jie atranda ir slaptuosius žmogaus vertės šaltinius, nuvedančius žmogų į jo kelionės tikslą – atbudimą savy.“¹²³

Škėmą gyvosios lietuybės terminu apibūdino ir žurnalistas Vytautas Meškauskas (paskutiniaisiais metais buvęs jo literatūriniu agentu), straipsnyje „Antanas Škėma – gyvosios lietuybės

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 129.

¹¹⁸ *Ibid.*, 128.

¹¹⁹ Greimo laikyseną nestumti Škėmos pjesės į Paryžiaus sceną retrospektyviai vertinančios Mačianskaitės požiūriu, viena vertus, suprantama, turint omenyje tuometines kairuoliškos prancūzų intelektualų pastangas, juolab tarpininkavimas inscenizuojant antikomunistinės pjesės pastatymą būtų mažų mažiausiai neprotinga. In Loreta Mačianskaitė, „French-Lithuanian Universe of Literary Critique by Greimas“, *Interlitteraria*, 2019, 24/2: 334–353.

¹²⁰ Kostas Ostrauskas, op. cit., p. 26.

¹²¹ „Pralaužti platesnį dangaus skliautą: Henriko Nagio laišakai Alfonsui Nykai-Niliūnui“, *Metai*, 2020, Nr. 10, sud. Virginija Babonaitė-Paplauskienė.

¹²² Meškauskas, op. cit.

¹²³ Vytautas Kavolis, „Atsisveikinimas su Lietuva“ ir susitikimas su lietuvybe, op. cit., p. 127.

reiškėjas“, išskirdamas rašytojo originalumą: „Škėma miesčioniškom manierom Vakarų kultūros fone pradėjo aiškintis lietuviško žmogaus sielos ir širdies paslaptis, buvo tikrai kažkas naujo ir verto dėmesio.“ Nors kiti gyvosios lietuviybės termino ir nenaudojo, visgi daugelis liberalių pažiūrų kritikų Škėmą regėjo būtent tokį, ypač dėl naujovių kūryboje. Vieno pagrindinių Škėmos bendražygių teatre Jurgio Blekaičio požiūriu, Škėmos „nuopelnas – intensyvus veržimasis ištrūkti iš provincializmo. [...] Jis plėšia langus jaukaus, nevédinto kambarėlio, kur gyveno kaip senmergė, dėliojanti pasijansus, mūsų tremtiniška literatūra.“¹²⁴ Blekaitis akcentuoja ir Škėmos herojiškumą, drąsą dėl to, kad būdamas „kraštutiniai nevisuomeniškas, ne veikėjas – individualistas ir kūryboje, ir gyvenime [...] jisai stvėrė šautuvą ir ėjo partizanų vyti komunistus iš Lietuvos karo pradžioje ir, antra, kirto antausį padoriai visuomenei savo kūryba, nenorėdamas pašluoti šiukšlių palovėn, jis gaižiai kėlė aikštėn gyvenimišką purvą.“¹²⁵

Adamkus interviu šio darbo autorei nurodo Škėmą kaip paradigmą šalia kitų šviesiečių-santariečių veikėjų, neapsiribojusių tradiciniu patriotizmo samprata: „Prisimindamas Škėmą negalėčiau pasakyti, kad jis buvo nors kiek mažesnis patriotas nei Brazdžionis ar Aistis, kurių eilės vienareikšmiai turėjo aiškų tautiškumo atspalvį. Škėma irgi buvo didelis Lietuvos patriotas, gebėjęs modernistiniu, avangardiniu, gal kartais kiek šokiruojančiu būdu savitai atskleisti savo požiūrį į emigranto dalį, į tautiškumą, žmogiškumą, į svarbiausius ir aktualiausius egzistencinius klausimus.“ Toks dvigubas Škėmos sakytojo veikimas atitinka triksterį – veikėją su kauke, turintį dviem priešingoms figūroms būdingų požymių.

¹²⁴ Jurgis Blekaitis, „Antano Škėmos atsisveikinimas“, *Aidai*, 1961, spalio mėn.

¹²⁵ *Ibid.*

IŠVADOS

Tyrimo metu nustatyta, kad Škėma kaip publicistas 1944–1949 m. reiškėsi Vokietijos periodiniuose leidiniuose *Aidai*, *Mintis*, *Mūsų kelias*, *Šviesa*, *Tėviškės garsas*, *Žiburiai*. Amerikoje 1949–1961 m. Škėma bendradarbiavo *Vienybėje*, *Atspindžiuose*, *Literatūros lankuose*, *Darbe*, *Naujienose*, *Tėviškės žiburiuose*, *Nepriklausomoje Lietuvoje*, *Santarvėje*, pasirašinėjo V. Švitros, Vytauto Aimaros, Vyt. Aimaros, Diletanto, Pusediletančio, Simo Rokėno, A.S., Š.I.A, Literato, Neliterato slapyvardžiais.

Tyrimas įrodo, kad Vokietijos ir JAV laikotarpiai išeivijoje atitinka Turnerio aprašytą liminalią fazę, kuri Lietuvių išeivių atveju apima du etapus: Vokietijoje ir JAV. Etapai skiriasi tuo, kad pirmuoju buvo gyvos sugrįžimo viltys, ieškoma tautos ramsčio, antruoju – išeivių bendruomenė įsitvirtina naujame krašte (JAV). Škėmai kaip publicistui svarbesnis antrasis liminaliojo tarpsnio etapas – jis vienas pirmųjų apmąstė adaptaciją išgyvenančios ir kultūrinę asimiliaciją padedančios patirti bendruomenės kultūros rūpesčius, į išeivijos publicistiką įvedė naujus terminus, pavyzdžiui, *utopinį nostalgiskumą*, *geto literatūra*, *Cicero mokyklą*.

Pasitraukimo iš Lietuvos tema neatsiejama nuo Škėmos autobiografinių tekstų, kurių kalbantysis: 1) pripažįsta, kad pačiam pritrūko herojiškumo prisijungti prie partizanų; 2) išeivius vadina *antraeiliais herojais*, t.y. nureikšmina išeivijos „generolų“ nuopelnus. Škėma buvo tarp nedaugelio, jei ne vienintelis, išeivijos periodikoje viešai išsakęs tokio pobūdžio kritiką ir savikritiką.

Vokietijos laikotarpiu Škėmos kalbančiojo nuostatos gana tradiciškos, ieškoma tautos ramsčio, vienybės bendruomenėje. „Mes–jie“ priešpriešoje „jie“ – tai visas Vakarų pasaulis, švenčiantis pergalę prieš totalitarizmą, o „mes“ – lietuvių išeiviai, turėję glaustis pabėgėlių stovyklose, būti šelpiami labdaros organizacijų, ieškoti stiprybės savo pačių steigtuose kultūriniuose sambūriuose, spaudoje, literatūroje. Škėmos kalbantysis palaikė nuosaikesnį nei kitų „dypukų“ stovyklose gyvenančių publicistų kritikos toną, akcentuoja rašytojų palaikymo svarbą, kartu atpažindamas literatūros pavojus: amatininkiškumą, perdėtas emocijas, tėvynės meilės temos eksploatavimą.

Antrame Škėmos publicistikos etape, Amerikoje, ryškėja opozicija pačios bendruomenės viduje: konservatoriai-novatoriai, katalikai-liberalai, Škėmos sakytojas palaiko santariečiams artimas idėjas. Škėmos publicistikoje patvirtinamas ir plečiamas Kavolio požiūris apie kūrybiškumą kaip vieną pagrindinių tautos išlikimo sąlygų.

Tarpkultūrinių sąveikų klausimą: ar stengtis išlaikyti originalią kultūrą, ar prisiderinti prie vietinės, Škėmos tekstų sakytojas sprendžia trečiu būdu – skatindamas bandyti kurti naują – sintezės – variantą. Taip pat vertinama grynoji estetika, esanti papildymo santykiyje su sintezės verte. Todėl

nors ir atsitraukęs nuo tautos ir jos kančios, toks poetas kaip Radauskas, įsirašo į škėmišką patriotizmo izotopiją kaip vertingos kultūrinės veiklos atstovas. Estetinės distancijos laikysena yra priešprieša *utopiniam nostalgiskumui*, idealizuotam tėvynės kaip prarasto rojaus vaizdiniui, buvusiam populiariam išeivijos poezijoje. Modernių poetų kūryboje, pavyzdžiui, Nagio, Meko įžvelgiamas ir kitoks nostalgiskumas – jie siekia išreikšti tėvynės ilgesį savitu būdu, nenuslysta į sentimentalumą, nors esama, Škėmos požiūriu, pavojingos tendencijos pasiduoti utopiniam nostalgiskumui.

Tyrimas nustatė du svarbiausius Škėmos išskirtus pavojus lietuvių išeivių kultūrai: geto mentalitetą ir miesčioniškumą. Šių temų atradimas buvo reikšminga Škėmos inovacija išeivijos publicistikoje. Getas Škėmos straipsniuose apibūdinamas kaip tokia visuomenės laikysena, kuriai būdingas atsiribojimas, savosios kultūros išaukštinimas ir kitoniškumo atmetimas, naujovių baimė, sentimentalumas. Geto patriotizmas laikomas pavojingu, nes užsisklendusios tautos kultūra negali augti ir jai gresia išnykimas. Miesčioniškas gyvenimas Škėmos vertinamas kaip toks, kai vengiama kančios, nusigręžiama nuo tautos rūpesčių, jis taip pat kaip ir geto uždarumas neleidžia plėtotis kultūrai, veda į degradaciją. Miesčioniškumas susijęs ir su antisemitizmu, kurį Škėma vienas pirmųjų išeivijoje įvardijo.

Škėmos sakytojo kalbėjimo strategija įvairialypė: 1) kalbėdamas apie lietuvių išeivijos kultūrai gresiančią mirtį ar modeliuodamas ateitį, sakytojas aiškiai išreiškia savo nuomonę; 2) straipsniuose apie miesčioniškumą ir getą demaskuojama, kalbama ironiškai, hiperbolizuojama, pavyzdžiui, paneigiami į išeiviją pasitraukusių generolų nuopelnai, kunigaikščių didybė, miesčioniškas lietuviybės imitavimas; 3) kai kuriuose fragmentuose atskleidžiama paslaptis, iškeliami tai, kas nežinoma ar menkai vertinama, pavyzdžiui, pagarbiu tonu pasakojant apie nežinomą heroizmą ar paprastų žmonių reikšmingus darbus (draugas, ryžęsis gelbėti nepažįstamą moterį, nežinomi kovotojai, išeivijos aktoriai).

Škėma yra vienas pirmųjų demitifikatorių: jis buvo tarp tų, kurie griovė verkšlenančios tautos mitą, vienas pirmųjų siūlė atsisakyti tremties kaip neatitinkančio tikrosios situacijos termino. Škėmos sakytojas supriešina gėdą prieš ištremtuosius į Sibirą ar likusius Lietuvoje, ir miesčionišką ramybę: gėda vertinama kaip pozityvus jausmas, palaikantis gyvybę, jo priešingybė – miesčioniška ramybė, gresianti kultūrai dvasiniu išsekimu ir mirtimi.

Škėmos tekstus, kuriuose projektuojama Lietuvos tautos ir literatūros ateitis, pabrėžiančius kokybiškos kūrybos svarbą, galima interpretuoti kaip Lietuvos atstatymo mito naują variantą. Jis atitiktų Greimo nusakytą dinaminį Lietuvos garso mitą: įvardijama siekiamybė lietuvių meną paversti ne tik reikšmingu savai tautai, bet kartu ir tarptautiniu.

Išeivijos spaudoje Škėmos įvaizdis buvo nevienareikšmis: konservatyvūs kritikai formavo Škėmos kaip katalikų moralės normų neatitinkančiojo įvaizdį, lygino su Don Kichotu, siekiančiu

neįgyvendinamų permainų, skandalistu, siekusio šokiruoti. Bendraminčių gretose Škėma buvo regimas kaip novatorius, gyvosios lietuviybės reiškėjas. Iš dabarties taško žiūrint, Škėmos reikšmė auga. Ilgametis santariečių lyderis Adamkus pripažįsta Škėmos reikšmę JAV lietuvių bendruomenei ir teigia rašytoją buvus dideliu Lietuvos patriotu, gebėjusiu modernistiniu būdu atskleisti savo požiūrį į emigranto dalią ir į tautiškumą bei į svarbiausius egzistencinius klausimus.

Darbo pradžioje iškelta hipotezė, kad Škėmos patriotizmo samprata atitinka Kavolio koncepciją, suformuluotą straipsnyje „Gyvosios lietuviybės perspektyvos“ (Margutis, 1962) įrodo šie tyrimai atskleisti Škėmos publicistikos ypatumai ir siekiai:

1) palaikoma „jaunųjų ne amžiumi“ arba naujovių kūryboje idėja, stengiamasi įkvėpti kūrybiniam ieškojimams; 2) kovojama su abejingumu ir dogmomis. Škėmos kritika bendruomenei reiškiasi kaip solidarumas ir kaip įsipareigojimas jai; 3) Pasisakoma už kultūrinių elementų šiandieninį taikymą; 4) skatinama plačiau paskleisti žinią apie tautos laimėjimus; 5) kviečiama atsisveikinti su prisiminimais, atsivežtais iš Lietuvos ir nukreipti dėmesį į šią dieną besireiškiančią lietuviybę. Škėmos tekstai rodė kultūros posūkį, naują sąmoningumo galimybę, išreiškė modernizacijos idėją, žymėjusią pokyčio visuomenėje siekį.

Lyginant Škėmos publicistiką su kitais gyvosios lietuviybės idėjų reiškėjais, atsiskleidžia Škėmos publicistikos tekstų sakytojo išskirtinumas: Škėmos kalbantysis veikia dvejopai: jis bendruomenę ir skaldo, ir vienija tuo pačiu metu – t.y. pasirodo kaip triksteris, turintis savybių, būdingų dviem tarpusavyje prieštaraujančioms figūroms: atrodo kaip griovėjas (kažkam cinikas), o iš tiesų yra patriotas, tas kuris rūpinasi dėl kultūros, rūpinasi jos ateitimi.

Škėma iki šių dienų išlieka aktualus ir patriotizmo aspektu. Saulius Žukas, analizavęs Škėmos novelę „Anapus Nemuno“, remdamasis autoriaus autobiografiniais kontekstais, akcentavo mažos tautos gynimą, kai apsiginti nėra galimybių, neišduoti žmogiškųjų vertybių netgi tada, kai griūna pasauliai ir tenka paaukoti save¹²⁶; Vijolė Višomirskytė, Škėmos tekstus interpretuoja kaip skaitytojo sutrikdymą, palikimą likimo valiai, ji sugretina Škėmos santykį su skaitytoju panašiai kaip istorija elgiasi su mažomis tautomis¹²⁷. Dar prieš šiam darbui gimstant Mačianskaitė Škėmos šimtmečiui skirtame tekste postulavo, kad Škėmą drąsiai galėtume vadinti patriotiniu autoriumi, kartu pažymėdama, kad jo patriotizmas buvo kontraversiškas, nekonvencionalus, reikalaujantis savirefleksijos ir santykio su tauta revizijos¹²⁸. Škėma aktualus ir dabar kuriantiems rašytojams ir jų vertintojams: Sigito Parulskio romane *Tamsa ir partneriai* įtrauktas Škėmos autobiografijos

¹²⁶ Saulius Žukas, „Novelės analizė“, *Žmogaus vaizdavimas lietuvių literatūroje*, p. 331.

¹²⁷ Vijolė Višomirskytė, *Antano Škėmos teksto strategija*, p. 115.

¹²⁸ Loreta Mačianskaitė, „Antano Škėmos recepcijos paradoksai: sustingęs maištininkas“, *Antanas Škėma ir slinktytys lietuvių literatūroje*, p. 20.

fragmentas, jo vardas minimas ir nūdienos skandalų kontekstuose, pavyzdžiui, kilus diskusijoms dėl Ivaškevičiaus *Žalių*, pasitelkiamas kaip argumentas Škėmos kūrybai būdingas vyro su šautuvu „sužmoginimas“, šalia kovos vaizduojant ir santykį su moterimis. Škėmos idėjos, išsakytos publicistikoje, pavyzdžiui, apie geto, miesčioniškumo ydas, kultūrų sintezę, nežinomus herojus yra svarbios ir šiandien ir galėtų būti pratęstos.

Dėl darbo apimties ribotumo neliko galimybės apžvelgti Škėmos patriotiškumo raiškos kūryboje, dėl kurios išėivijoje šiuo aspektu pasirodydavo prieštarūgų vertinimū, ypač dėl novelės „Anapus Nemuno“, dramū *Žvakidė*, *Živilė*, *Pabudimas*, romano *Balta drobulė*. Galima plėsti Škėmos kritikos politikams temą, apie kurią šiame darbe tik užsiminta, gilintis į jo polemiką išėivijos spaudoje ginant liberaliāšias idėjas.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Aimara, Vytautas, „Su žiburiu vidurdienį“, *Vienybė*, 1960, lapkričio 25, 5.
2. Aimara, Vytautas, „Su žiburiu vidurdienį“, *Vienybė*, 1960, gruodžio 9, 7.
3. Aistis, Jonas, *Laiškai 1929–1973*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
4. Aistis, Jonas, „Lankininkai“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1953, liepos 18, p. 1.
5. Aistis, Jonas, „Kelios pastabos dėl Lietuvos atstatymo“, *Aidai*, 1955, sausis, p. 1.
6. Aleksandravičius, Egidijus, *Lietuvių pasaulio istorijos*, Vilnius: Lietuvos rytas, 2014.
7. „Anketa Antano Škėmos palikimo literatūrinei vertei apsvarstyti“, *Metmenys*, 6, 1963, 127.
8. „Antanas Škėma rašo“, *Atspindžiai*, 1953, 6–7, 21.
9. Babonaitė–Paplauskienė Virginija, „Pralaužti platesnį dangaus skliautą: Henriko Nagio laišakai Alfonsui Nykai-Niliūnui“, *Metai*, 2020, 10.
10. Baronas, Aloyzas, „Trepėjimas džiūstančioj brastoj“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1953, liepos 11, p. 1–2.
11. Binkis, Kazys, „Luidžis Pirandelas. Naujas Nobelio premijos laureatas“, *Raštai T2*, sud. Vytautas Galinis, Vilnius: Vaga, 1973.
12. Blekaitis, Jurgis, „Kodėl vaidiname svetimuosius? Kelios mintys apie „Anna Christie“ pastatymą lietuvių teatre“, *Dirva*, 1952, spalio 2, 3.
13. Blekaitis, Jurgis, „Antano Škėmos atsisveikinimas“, *Aidai*, 8, 1961.
14. Bradūnas, Kazys, *Lietuvių poezija iševijoje 1945–1971 III*, Čikaga: Ateitis, 1971.
15. Bučys, Algimantas, „Ižanga į Škėmos pasaulį“. *Rinktiniai raštai 1*, 1994.
16. Burinskaitė, Kristina, „Veidu į Lietuvą“ programos vaidmuo KGB veiklos prieš „Santara-Šviesą“ planuose“, *Genocidas ir rezistencija*, 1, 2010.
17. Cidzikaitė, Dalia, Petrauskas VanderStoep, Laima, Stakė Anysas, Dalia, *Manėm, kad greit grįšim*, Vilnius: Aukso žuvis, 2023.
18. Cidzikaitė, Dalia, „(Ne)kasdieniški liudijimai apie bendraamžius ir save“, *Darbai ir dienos*, 69, 2018.
19. Dapkutė, Daiva, „Tarp Šviesos ir Santaros: Greimo ryšiai su jaunąja liberaliosios srovės karta“, *Darbai ir dienos*, 68, 2017.
20. Gailius, Bernardas, *1944–1953 m. partizanų karas šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje*, Vilniaus universitetas, 2009.
21. Gasiliūnas, Virginijus, „Užparaštė, cliii: šis tas apie kaltinimus rašytojams apšmeižus“, <http://www.virginijusg.blogspot.com/2019/03/1172-uzparaste-cliii-sis-tas-apie.html>.
22. Greimas, Algirdas Julius, *Apie viską ir nieką. Žmogus, visuomenė, kultūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
23. Greimas, Algirdas Julius, „Apie laisvę ir mitus“, *Dirva. Studentų žodis*, 1954, spalio 14, 5.
24. Greimas, Algirdas Julius, „Apie nostalgiją“, *Kultūros barai*, 2007, 3, 64–68.
25. Greimas, Algirdas Julius, „Intelektualinės autobiografijos bandymas II“, *Metmenys*, 1986, Nr. 51, p. 21.
26. Greimas, Algirdas Julius, *Iš arti ir iš toli: Literatūra, kultūra, grožis*, sud. Saulius Žukas. Vilnius: Vaga, 1991.
27. Greimas, Algirdas Julius, *Maupassant teksto semiotika: praktinės pratybos*, Vilnius: Versus Aureus, 2017.
28. Greimas, Algirdas Julius, „Mitai ir ideologijos“, *Metmenys*, 1966, 12, 9–27.
29. Greimas, Algirdas Julius, *Semiotika. Darbų rinktinė*, sud. Rolandas Pavilionis, Vilnius: Mintis, 1989.
30. Greimas, Algirdas Julius, „Rezistencijos sąvoka“, *Santarvė*, 2 (7), 1953 vasaris–kovas, 1–2.
31. Grinius, Jonas, „Dėl A. Škėmos literatūrinio palikimo“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1962 kovo 31, 8.

32. Grinius, Jonas, „Kriterijai mūsų romanui vertinti“, *Draugas, Mokslas, menas, literatūra*, 1969, balandžio 12, p. 1.
33. Grinius, Jonas, „Lietuvių literatūros tematinės problemos“, *Aidai*, 3, 1963.
34. Gudaitis, Leonas, *Teisybė daugiaveidė: lietuvių literatūros, knygotyros ir spaudos istorijos etiudai*, Kaunas: Žurnalo „Nemunas“ leidybos grupė, 1998.
35. H.B.S., „Emigracija ir kritika“, *Literatūros lankai*, 5, 1955, 21.
36. H.B.S., „Patriotizmas ir poezija“, *Literatūros lankai*, 4, 1954, 24–25.
37. Indriūnas, Mamertas, „Literatūrinis gyvenimas Vilniaus universitete“, *Naujoji Lietuva*, 253, 1942.
38. Ivinskis, Zenonas, „Didysis lietuvių tautos laimėjimas prie Durbės 1260 m.“, *Aidai*, 1960, 6
39. Jasmantas, Antanas, „Patriotų sukilimas, arba Poezijos kivirčas su tautybe“, *Literatūros lankai*, 1955, 6, 1.
40. Jazavita, Simonas, *Kovok*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2022.
41. Jurgutienė, Aušra, kt., *XX amžiaus literatūros teorijos. Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams, II dalis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
42. Kaupas, Julius, „Paskutinė diena su Antanu Škėma“, *Margutis*, 1962, Nr. 1, p. 6.
43. Kavolis, Vytautas, *Civilizacijų analizė*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
44. Kavolis, Vytautas, „Gyvosios lietuviybės perspektyvos“, *Margutis*, 1962, 7, liepa–rugpjūtis, 8.
45. Kavolis, Vytautas, „Dinaminio tautiškumo sąlygos“, *Santarvė*, 1958, 3–4, 124.
46. Kavolis, Vytautas, „Lietuvos atstatymas. Jaunosios kartos programa“, *Santarvė*, 1953, birželis, 16–17.
47. Kavolis, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias*, Vilnius: Versus Aureus, 2006.
48. Kavolis, Vytautas, „Patriotizmas nužemintiems“, *Egzodo literatūros atšvaitai*, Vilnius: Vaga, 1989.
49. Kavolis, Vytautas, „Pradžios ir pabaigos“, *Metmenys*, 1980, 40, 27.
50. Kavolis, Vytautas, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994.
51. Kazimieraitis, B., „Literatūros lankai arba infliacinės kritikos didinimas“, *Dirva*. 1952, spalio 9, 3.
52. Keblys, Kęstutis, „Įspūdžiai, polemiką ir Škėmą paskaičius“, *Draugas, Mokslas, menas, literatūra*, 1962 spalio 27, p. 3.
53. Kennedy, Michael D., Suny, Ronald Grigor, *Intellectuals and the articulation of the nation*, Mičiganas: The University of Michigan Press, 2001.
54. Kessous, Aurelie, Roux, Eyyette Roux, „Nostalgia as connection to the past: A semiotic analysis“, *Qualitative Market Research An International Journal*, 2008.
55. Keturakis, Saulius, *Antanas Škėma: polilogas kultūrų sankirtose*, straipsnių rinkinys, Vilniaus universitetas, 2002.
56. Kuiziniene, Dalia, „Alfonso Nykos-Niliūno literatūrinė recenzija: polemniai dialogai“, *Colloquia*, 43, 2019, 77–96.
57. Kulbokas Vladas, „Reikioji kritika Vokietijoje“, *Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1982.
58. Laurušaitė, Laura, *Tarp nostalgijos ir mimikrijos. Lietuvių ir latvių pokario išėivijos romanai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.
59. Lotmanas, Jurijus, „Apie „gėdos“ ir „baimės“ sąvokų semiotiką kultūros mechanizme“, 1970 <https://culture.wikireading.ru/48698>
60. Mačianskaitė, Loreta, *Antanas Škėma ir slinktytys lietuvių literatūroje*, Vilnius: Petro ofsetas, 2012.
61. Mačianskaitė, Loreta, „French-Lithuanian Universe of Literary Critique by Greimas“, *Interlitteraria*, 2019, 24/2: 334–353.
62. Mačianskaitė, Loreta, *Žingsniai ir laiptai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.

63. Mačianskaitė, Loreta, „Ieškojimas ir laimėjimas Antano Škėmos kūryboje“, *Antanas Škėma: polilogas kultūrų sankirtose*, Kaunas, 2002, 202–210.
64. Mačianskaitė, Loreta, *Pasaulio vaizdas ir diskurso struktūra Antano Škėmos romane „Balta drobulė“*, Kaunas: Vytauto didžiojo universitetas, 1997.
65. Meškauskas, Vytautas, „Antanas Škėma – gyvosios lietuviybės reiškėjas“, *Margutis*, 1961, 9, 4.
66. Mieželis, R., „Kiek teisybės ir kiek neapykantos?“, *Dirva*, 1962, balandžio 30, p. 3.
67. Mockūnas, Liūtas, *Egzodo literatūros atšvaitai*, Vilnius: Vaga, 1989.
68. Musteikis, Antanas, „Thomson'o The seasons ir Donelaičio Metai“, *Gabija*, 1953, 4, 76.
69. Narkeliūnaitė, S., „Meninė kūryba ir visuomenė“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1958, rugsėjo 13, p. 6.
70. Naujokaitis, Pranas, *Lietuvių literatūra*, Tiubingenas: Patria, 1948.
71. Nyka-Niliūnas, Alfonsas, *Temos ir variacijos: literatūra, kritika, polemika*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
72. Oržekauskienė, Austėja, „Apie neįvykusį Algirdo Juliaus Greimo ir Antano Vaičiulaičio „sandorį“ dėl Kristijono Donelaičio“, *Metai*, 2016, 12, 78–87.
73. Palubinskienė, Rima, „Ironiškoji Antano Škėmos kritikos plunksna“, *Literatūra ir menas*, 2009, kovo 13.
74. „Pasipriešinimas kultūriniam nuosmukiui“, *Darbininkas*, 1958, birželio 10, 4.
75. Peleckis, Leonas, „Santaroje – mūsų kraštiečiai“, *Šiaulių naujienos*, 1990, liepos 25.
76. Puzinas, Jonas, „Gediminas Vilniuje“, *Aidai*, 1956, 5, 381.
77. Radauskas, Henrikas, „Naujas lietuvių beletristas“, *Žiburiai*, 1947, Nr. 31, p. 5–6.
78. Raginis, Aug., „Antano Škėmos „Balta drobulė“, *Aidai*, 1959, sausis, 36.
79. Rahman, Mohamad Gibran Syaeful, „Semiotic Analysis of Patriotism in Hacksaw Ridge and Letters from Iwo Jima Movie“. *Journal of Applied Linguistics and Literacy*, 2023.
80. Raila, Bronys, „Atidarykime langines“, *Dirva*, 1953, 35, 3.
81. Rannit, Aleksis, „Apie Alantą, Škėma, Literatūros lankus“. *Dirva*, 1952, 46, 3.
82. „Redakcijos žodis“, *Literatūros lankai*, 1952, 1, 1.
83. r.p., „Nesiaurinkim lietuvių literatūros“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1963, kovo 2.
84. Savukynas, Virginijus, *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII-XIX amžiaus Lietuvoje*, Vilnius: Balto, 2012.
85. Spect., „1947 tremties grožinė literatūra“, *Ateitis*, 1948, 3–4, 38.
86. Subačius, Paulius, „Liminalios tapatybės Justino Marcinkevičiaus sovietmečio lyrikoje“. *XX amžiaus literatūros teorijos. Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams II*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
87. Subačius, Paulius, „Postromantinis patriotizmas: brežneviniai tekstai ir veiksmai“, *Romantizmai po romantizmo*, Kultūros ir meno institutas, sud. G. Jankevičiūtė. – V. Gervelė., 2000, 167–176
88. Sviderskytė, Gražina Kristina, „Herojai Lietuvoje: (de-)herojizavimo aspektas, atvejis, prieiga“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2019, 44, 81–87
89. Svilius, P., „Pripažino taipgi puolėjo vertingumą“, *Draugas, Mokslas, menas, literatūra*, 1963 rugpjūčio 17, p. 2.
90. Šiukščius, Vygantas, *Mitopoetika lietuvių prozoje: tekstų interpretacija*, Kaunas: Vytauto didžiojo universitetas, 2000.
91. Škėma, Antanas, „Autobiografija“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1951, gruodžio 1, 5
92. Škėma, Antanas, „Darbininką paskaičius“, *Vienybė*, 1954, 26, 4.
93. Škėma, Antanas, „K. Binkis kalba iš anapus. Generalinė repeticija Hanau „Atžalyne“, *Žiburiai*, 1948, 6, 5.
94. Škėma, Antanas, „Lietuva bus laisva, Urugvajus garantuoja“. *Metai*, 2011, 11.
95. Škėma, Antanas, *Rinktiniai raštai. I*, Čikaga: Santara-Šviesa, 1967.

96. Škėma, Antanas, *Rinktiniai raštai. 2*, Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1970.
97. Škėma, Antanas, *Rinktiniai raštai. 3*, Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1985.
98. Škėma, Antanas, *Rinktiniai raštai. 1*, Vilnius: Vaga, 1991.
99. Škėma, Antanas, *Rinktiniai raštai. 2*, Vilnius: Vaga, 1993.
100. Škėma, Antanas, „Sniego balandžiai“ *Santarvė*, 1954, 2, 49–53; 3, 93–95.
101. Škėma, Antanas, „Sutarkime mylėti žmogų“, *Mūsų kelias*, 9, 1947, vasario 27, 5.
102. Turner, Victor, „Struktūra ir antistruktūra“, *Liaudies kultūra*, 6, 2001, 62–67.
103. Venclova, Tomas, „Žydai ir lietuviai“, *Akiračiai*, 1977, Nr. 1, p. 4–5, 15.
104. Višomirskytė, Vijolė, *Antano Škėmos teksto strategija. Nervingo persodinto augalo giesmė*, Kaunas: VDU leidykla, 2004.
105. Vedrickaitė, Imelda, *Erdvės matmuo Antano Škėmos, Algirdo Landsbergio ir Broniaus Radzevičiaus prozoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
106. Volertas, Vytautas, „Atviras laiškas A. Baronui“, *Draugas. Mokslas, menas literatūra*, 1953, rugpjūčio 1, 3.
107. Žukas, Saulius, „Šiapus ir anapus Nemuno“, *Žmogaus vaizdavimas lietuvių literatūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
108. Žvilbutis, J., „Kai liberalams pritrūksta liberališkumo“, *Draugas*, 1962 rugpjūčio 30, p. 3.

ŠALTINIAI

1. Avantekstas, lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas, <<http://www.avantekstas.flf.vu.lt>>.
2. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, <<https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas>>.
3. Duomenų bazė Lituaniaistika (LDB), <<https://www.lituanistika.lt>>
4. Lietuvių kalbos žodynas, <<http://www.lkz.lt>>.
5. Le Robert žodynas, <<https://www.lerobert.com>>.
6. Sinonimų žodynas, <<https://ekalba.lt/sinonimu-zodynas>>.
7. Šiuolaikinės lietuvių literatūros ontologija, <<http://www.tekstai.lt>>.

SUMMARY

The starting point of the thesis is the assumption that Škėma's patriotism manifests itself as 1) involvement in the armed uprising against the Soviet army; 2) participation in cultural activities in the diaspora; 3) fiction and journalism on topical cultural issues. Škėma's articles published in exile press in Germany and the USA are the subject of this thesis. It also draws on various texts by diaspora authors, including the testimonies of Valdas Adamkus and Antanas Saulaitis, as expressed in interviews prepared especially for this occasion. The aim of the thesis is to reveal the uniqueness and significance of Škėma's concept of patriotism and to propose a new reception of Škėma as a patriotic author. The research is based on the hypothesis that Škėma's journalism corresponds to the concept of Lithuanianness that Kavolis calls Living Lithuanianness.

The objective is pursued through the following objectives: 1) to describe the historical context of Škėma's journalism; 2) to analyse Škėma's autobiographical texts from the point of view of patriotism; 3) to analyse the „us-them“ contradictions in the texts of the German-USA period; 4) to discuss the criticism of the Diaspora and the warning of the dangers of culture expressed in Škėma's journalism; 5) examine Škėma's relationship to national myths; 6) describe the perspective he envisaged for Lithuanian literature and the nation; 7) discuss the ambiguity of Škėma's image in the exile press and in the recollections of his contemporaries; and 8) consider the relevance of Škėma's ideas for the present.

It is a work of cultural history that analyses and compares thematically selected texts or fragments of texts, identifies recurring figures, and identifies contradictions. The analysis uses the instruments of Greimas' semiotics. The conception of the work is related to Vytautas Kavolis's research on the history of consciousness and to Kavolis's and Greimas's articles on the topic of lithuanianness published in the exile press.

The research reveals the speaker of Škėma's texts as a trickster figure: he simultaneously fights against the diaspora community and strives for its cultural resurrection, and creates his own dynamic myth of lithuanianness.

1. PRIEDAS

Interviu su Prezidentu Valdu Adamkumi

R.V.: Gerbiamas prezidente, ar buvote artimi su Antanu Škėma?

V.A.: Antaną Škėmą galiu apibūdinti ne tik kaip pažįstamą, su kuriuo tekdavo susitikti „Santaros-Šviesos“ susirinkimuose Tabor Farmoje, bet kaip artimą draugą, kurio ankstyva netektis sukėlė didelį skausmą. „Santaros-Šviesos“ federacija, kurios bendraminčius JAV prisimenu kuo šilčiausiai, telkė liberaliai galvojančią jaunimą ir jiems prijaunčius.

Pačių skirtingiausių pažiūrų žmonės gebėjo kartu diskutuoti, bendrauti be pykčio, intelektualiai. Tarp tokių santariečių paminėčiau ne tik Antaną Škėmą, bet ir Algimantą Mackų, Vytautą Kavolį, Liūtą Mockūną, Joną Meką, Julijų Kaupą, Alfonsą Nyką-Niliūną, Algirdą Julijų Greimą, Bronį Railą.

R.V.: Skaitant išeivijos leidinius susidaro įspūdis, kad tuo metu išeivijoje, kai JAV gyveno ir kūrė Škėma, tvyrojo įtampa tarp dogmatiškųjų katalikų ir liberaliau nusiteikusių rašytojų. Į „Santaros-šviesos“ veiklą įsitraukusieji, rodos, buvo atviresni naujovėms, atsigręžę į Vakarus, drąsiau eksperimentavo, kai tuo metu tokie tautos dainiai kaip Bernardas Brazdžionis, Jonas Aistis, ėjo patriotikos ar pseudopatriotikos keliu. Kokia buvo ši įtampa?

V.A.: Aš asmeniškai stengdavausi likti nuošaliau ideologinių ginčų, bet esu stebėjęs karštos polemikos ir audringų diskusijų, kurios ypač įsiplieskdavo tarp Vytauto Kavolio ir kai kurių bičiulių. Išeivijos visuomenininkai, rašytojai skirtingai suvokė savo tikslus, nevienodai matė Lietuvos išvadavimo darbą. Tautos šauklių vaidmens ėmėsi Brazdžionis, Aistis aiškiai suvokė, kokia yra išeivijos poeto pareiga, ir jos, vadovaudamiesi savo supratimu, laikėsi. Galiu nesutikti su kai kuriomis tuo metu buvusiomis polemikomis dėl rašytojo vaidmens klausimo, bet gerbiu šių poetų pastangas, atliktą darbą, teisę turėti savo nuostatas.

Kiekvienas savo indėlį į tautiškumo išeivijoje stiprinimą suvokė kitaip. Prisimindamas Škėmą negalėčiau pasakyti, kad jis buvo nors kiek mažesnis patriotas nei Brazdžionis ar Aistis, kurių eilės vienareikšmiai turėjo aiškų tautiškumo atspalvį. Škėma irgi buvo didelis Lietuvos patriotas, gebėjęs modernistiniu, avangardiniu, gal kartais kiek šokiruojančiu būdu savitai atskleisti savo požiūrį į emigranto dalią, į tautiškumą, žmogiškumą, į svarbiausius ir aktualiausius egzistencinius klausimus. Nuo dogmatikų skirtinga tai, kad jie turėjo labai tvirtą supratimą daugeliu klausimu, o liberalesnieji akcentavo laisvą pasaulėžiūrą – mums bendra buvo tai, kad gerbėme kiekvieno teisę turėti savo pasaulėžiūrą ir įsitikinimus.

R.V.: Škėma sulaukdavo nemažai kritikos iš kai kurių dogmatikų, visų pirma – iš Jono Griniaus, kuris, rodos, nevertino moderniosios kūrybos, drąsesnių idėjų. Jam kur kas patriotiškesni atrodė B. Brazdžionis ar Aistis. Kakofonija buvo išvadinta ir, mano supratimu, išskirtinė Škėmos „Giesmė“,

išspausdinta pirmajame „Literatūros lankų“ numeryje, pjesė „Živilė“ sukritikuota kaip stokojanti patriotiškumo.

V.A.: Visų pirma, patriotiškumo kontekste aš Griniaus nestatyčiau į tą pačią grupę kartu su Brazdžioniu, Aisčiu, kuriems rūpėjo rašytinis žodis, kai tuo metu Grinius buvo ideologas. Išėivijoje ištis dalis bendrapiliečių laikėsi dogmatinių nuostatų, atitinkamai jomis remdamiesi ir kritikuodavo kitaip mąščiusius, gal kiek stokodami tolerancijos.

Prisimindamas „Santaros-Šviesos“ federaciją, galiu paliudyti, kad pas mus savo vietą rasdavo įvairios asmenybės, kurioms imponavo pačios įvairiausios idėjos. Kartu bendraudavo ateitininkai ir kosmopolitai, bendrą kalbą rasdavo varpininkai ir tautininkai.

Vienijo bendrai suvokiama vertybė – asmens laisvė, mes supratome, kad kiekvienas turi teisę į savo pasaulėžiūrą, įsitikinimus, todėl ir pačią federaciją apibūdinti vien liberalizmo, kaip vienos ideologijos, rėmuose buvo nepakankama.

Škėma buvo vienas tokių rašytojų, kuris mūsų gretose dažniau girdėdavo pritarimų, paskatinimų žodžius. Nesiimčiau samprotauti, kodėl tuometinėje visuomenėje radosi tokių, kurie aršiai kritikavo avangardinius, siurrealistinius rašytojo kūrinis, bet, ko gero, nesuklysiu sakydamas, kad visais atvejais egzistuoja tam tikras intelektualinis išprusimas, skonio išlavinimas, požiūris į naujoves apskritai, kuriuos kartu imant ir galima bandyti ieškoti atsakymo, kodėl vienoje publikoje A. Škėma sulaukdavo ovacijų, o kitų buvo kritikuojamas.

R. V.: Ar jums yra tekę su Škėma kalbėti apie emigranto dalią? Tikruoju patriotiškumu Škėma laikė tokią laikyseną, kai žmogus su ginklu rankoje stojo tėvynės gynybon, o visa kita laikė jau antraeilium patriotiškumu. Kiek jam buvo svarbus ar jautrus šis klausimas?

V. A.: Didelė dalis Amerikoje atsidūrusių žmonių iš Lietuvos buvo pasitraukę priverstinai. Tokiomis aplinkybėmis svarbu laikytis vienam kito, kartu lengviau išsaugoti lietuviybę. Tiek Škėmai, tiek ir kitiems santariečiams rūpėjo Lietuvos laisvės byla. Kiekvienas supratome, kaip svarbu palaikyti lietuviybę ir Škėma tai suvokė per laisvą, nesuvaržytą išankstinių rėmų, kūrybą. Tuo metu buvo populiarus infliacijos terminas, skirtas per daug ir ne itin vertingų kūrinių tiražuojamai literatūrai apibūdinti, tai Škėma buvo tarp tų, kurie šitokią infliaciją labai kritikavo, jis nemėgo netikros patriotikos, kai kūrinio vertė buvo matuojama žodžio „Lietuva“ pasikartojimų skaičiumi. Todėl šabloniškų patriotinių frazių Škėmos kūryboje nerasite.

Grįžtant prie visuomeninės Škėmos veiklos, jis domėjosi Lietuvos išvadavimo klausimais, spaudoje nevengė nuomonių skiltyse ironijos ir kritikos pernelyg pasyviems politikams.

R. V.: Knygoje „Esu vienas iš jūsų“ pažymėjote, kad „Santara-Šviesa“ kartu buvo ir jūsų iškalbos formavimo aplinka, o tarp pavyzdinių kalbėtojų minėjote Škėmą.

V. A.: Išties, kai Antanas Škėma pradėdavo skaityti savo kūrybos, jo klausyti būdavo didelis malonumas – tekstą jis tiesiog pildavo, įterpdamas vieną kitą savo, rodos, čia pat sugalvotą juokelį. Atrodytų, menkos detalės, o skirtumas – didžiulis. Manau, tai, kad turėjau galimybę klausytis tokių kaip A. Škėma, man leido tobulėti, mokytis viešojo kalbėjimo.

2 Priedas

Interviu su Antanu Saulaičiu, Lietuvos kunigu jėzuitu, pedagogu, JAV lietuvių visuomenės veikėju¹²⁹

R.V.: Antrojo pasaulinio karo metais su šeima išvykote iš Lietuvos, 1949 m. emigravote į JAV. Ten studijavote chemiją, filosofiją, teologiją, buvote iššventintas į kunigus. Iš viešai prieinamos informacijos susidaro įspūdis, kad buvote aktyvus visuomenininkas, lygiai taip pat su pasišventimu ėmėsis visuomeninės veiklos Lietuvoje, kai grįžote po Nepriklausomybės atgavimo. Visuomet, kur begyvenote, – JAV, misijų Brazilijoje metu, ar Lietuvoje, – buvote aktyvus bendruomenių narys, tiesa?

A.S.: Taip, žinoma, ir buvau ne tik narys, bet ir dalyvavau visokių bendruomenių valdybose.

R. V.: Ir – skirtingų bendruomenių – ne tik konkrečiai katalikiškų organizacijų?

A.S.: Taip – ir bendroje lietuvių bendruomenėje, kurioje veikė žmonės, susibūrę pagal Chartą¹³⁰. Tai šiuo pagrindu organizacijose veikia ir JAV, ir Brazilijoje, o vėliau dirbau Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) valdyboje, šios organizacijos švietimo skyriuje.

R. V.: Šio pokalbio tikslas – išgirsti jūsų mintis apie lietuvių išėivių, JAV gyvenusių, kūrusių nuo antrosios sovietų okupacijos, bendruomenę, o labiausiai apie Antaną Škėmą, kurio patriotiškumą bandau suvokti rašydama semiotikos magistro darbą. Gal pirmiausia pasidalintumėte, kaip Lietuvos visuomenininkai JAV tuomet suvokė patriotiškumą, kuo skyrėsi skirtingų stovyklų tikslai ir nuostatos?

A.S.: Svarbiausias dalykas buvo, kad Lietuva vėl būtų laisva. Tai labai rūpėjo visiems – nuo dešinės iki kairės, ir gal vienintelis susikirtimas buvo susijęs su požiūriu į bendravimą su lietuviais iš Lietuvos¹³¹. Sovietiniai lietuviai, valdžios pareigūnai atvykdavo į JAV visokiais reikalais, jie ir ambasadoje ėjo kokias nors pareigas. Klausimas buvo, kiek tinka susitikti su kuo nors iš Lietuvos, su

¹²⁹ Gimęs 1939 m., 1949 m. emigravo į JAV, gyveno Čikagoje.

¹³⁰ Lietuvių Charta yra Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o) 1949 m. birželio 14 d. parengtas ir leidinyje „Pasaulio lietuvių bendruomenė“ (Augsburgas, 1949) paskelbtas dokumentas, išreiškiantis lietuvių išėivijos tautinio solidarumo principus pastangas išsaugoti nepriklausomos Lietuvos tradicijas, puoselėti patriotizmą, laisvės ir demokratijos siekius.

¹³¹ Nėra visiškai aišku apie kokį laikotarpį Saulaitis kalba, bet sprendžiant pagal jo amžių, galima numanyti, kad kontaktų su Lietuva padėtis apžvelgiama Chruščiovinio atlydžio laikotarpiu, kai situacija jau kitokia nei Stalino metais.

tokiu, kuris ne tiek, kiek mes, troško Lietuvai laisvės. Lietuvos reikalų atžvilgiu didžiausia įtampa buvo šioje srityje, ir kai kurie „Santaros-Šviesos“ nariai buvo už tai, kad reikia ieškoti būdų bendradarbiauti ir kaip nors susisiekti su Lietuva¹³².

Kontaktų atsiradavo įvairiose srityse, pavyzdžiui, per sporto renginius, kai krepšininčių komanda atvykdavo iš Lietuvos, ir kildavo pasipiktinimas, kaip galima eiti į kontaktą, esą derėtis su sovietais dėl Lietuvos reikalų. Aš ir pats buvau įkliuvęs – jau neatsiminsiu kuriais metais, – kai pakvietė susitikti su Vladimirovu¹³³, kuris, kaip žinome, buvo atgavęs daugybę Vilniaus universiteto knygų. Jis važinėdavo po visą Rusiją, rinkdamas, kas priklauso Vilniaus universitetui, net ir Martyno Mažvydo „Katekizmą“ jis parvežė. Žinojau, kad jis archyvaras iš Lietuvos, tuo metu dirbęs profesoriumi Niujorke, tad ir nuėjau į susitikimą, bet paskui dėl to gavau velnių nuo dešiniųjų. Man labiausiai imponavo jo rūpinimasis Lietuvos palikimu, darė įspūdį, kad būdamas rusų tautybės, nuoširdžiai rūpinosi Vilniaus universitetu. Visgi susitikti su tokiu žmogumi buvo nepriimtina ir čia – tik mažytis pavyzdėlis tos įtampos, tvyrojusios tarp išeivių.

R. V.: Tai dešinieji laikėsi nuostatos, kad gindie negalima palaikyti ryšių?

A.S.: Taip, nes bendravimas su žmonėmis iš sovietų okupuotos Lietuvos galėjo sudaryti įspūdį, kad pripažįstama, jog sovietai valdo teisėtai, ar ką nors tokio. Buvo svarbu nesudaryti įspūdžio, jog sovietai iš viso turi kokių nors teisių Lietuvoje.

R. V.: Taip pat ir vykstantys į tuometinę okupuotą Lietuvą sulaukdavo kritikos. Iš to meto spaudos galima matyti – tokius pastebėdavo, aprašydavo ir pakritikuodavo.

A.S.: Taip. Ir tas pats – su lankytojais, nes atvažiuodavo į JAV ir kokiuose nors renginiuose, konferencijose dalyvaudavo mokslininkai, įvairių specialybių žmonės – kas jie bebūdavo, vis kildavo neįdomių diskusijų. Vieniems atrodė svarbu susitikti, išklaudyti, taip sakant – neišbraukti, ir žiūrėti, ar galime kaip nors palaikyti, kažką gero kartu padaryti Lietuvai, bet kiti tokių susitikimų atkakliai vengė.

R. V.: Kalbant apie su Lietuva susijusius išeivių tikslus, vieną požiūrių skirtumą jau išryškinome – jeigu didesnė liberalesnių pažiūrų išeivių dalis pritarė ryšiams su lietuviais iš Lietuvos, tai dešinieji tam priešinosi. Dėl ko dar buvo nesutariama?

¹³² Liberaliosios krypties išeivijos organizacija „Santara-Šviesa“ Lietuvos laisvinimo veiklai pasitelkė šūkį „Visu veidu į Lietuvą“. Regėjo vertę bendrauti su Lietuvoje pasilikusiais lietuviais, nes tai gali padėti puoselėti lietuvių, geriau pažinti Lietuvą, o Lietuvos lietuvius paskatinti ištraukti į disidentinę veiklą. In Kristina Burinskaitė, „Veidu į Lietuvą“ programos vaidmuo KGB veiklos prieš „Santara-Šviesą“ planuose“, *Genocidas ir rezistencija*, 2010, Nr. 1, p. 108.

¹³³ Minimas knygotyrininkas ir bibliotekininkas, VU bibliotekos direktorius, profesorius Levas Vladimirovas (1912-1999). 1964-1970 m. laimėjęs konkursą ėjo Jungtinių Tautų Dago Hammarskjöldo bibliotekos Niujorke direktoriaus pareigas, o grįžęs į Lietuvą tapo Vilniaus universiteto Mokslinės informacijos katedros vedėju. Vladimirovui pavyko ne tik sugrąžinti dalį senųjų knygų, bet ir rasti pirmąją lietuvišką knygą – Martyno Mažvydo „Katekizmą“. <https://naujienos.vu.lt/l-vladimirovas-bibliotekos-direktorius-sugrazines-lietuvai-pirmaja-lietuviska-knyga/> Žiūrėta 2024 02 10

A.S.: Vieni domėdavosi tuo, kas vyksta Lietuvoje, kiti – neieškojo galimybių sužinoti, kaip ten gyvena lietuviai. Mūsų šeima per gimines ir pažįstamus Kaune ir Šiauliuose gaudavo spaudos, knygų iš Lietuvos. Papasakosiu, kokios naudos mums tokia informacija suteikdavo, ir tas pavyzdys, kurį duosiu, turi ryšį ir su A. Škėma. Taigi, buvo toks kunigas Vladas Kazimieras Jaskevičius¹³⁴ – jėzuitas, kalbininkas, Fordhamo universitete vadovavęs rusų studijų skyriui, o vasaromis organizuodavęs vasaros kursus – lituanistinę programą jaunimui. Mes su Maryte¹³⁵, mano seserimi, lankydavome jo paskaitas, o 1958 metais keturias ar šešias savaites praleidome lituanistinėje stovykloje. Ten buvo ir Kristina Škėmaitė, A. Škėmos dukra. Programoje buvo lietuvių kalbos, literatūros, istorijos paskaitos. Analizuodami turimus duomenis iš Lietuvos, konkrečiai – mokinių skaičiaus pokyčius mokyklose – mes mokėmės nustatyti, kiek iš tikrųjų buvo ištremta arba žuvo žmonių, nes tai leido susidaryti įspūdį ir apie likusių suaugusiųjų skaičių. Meilė Lietuvai nebuvo akla, mes iš tikrųjų norėjome žinoti tiesą ir rasdavome galimybių pastebėti tai, ką sovietai slėpdavo arba ko nenorėdavo pripažinti, o nejučiomis visgi išsiduodavo.

R. V.: Kiek jums tuo metu buvo metų?

A.S.: 1958-ais aš buvau devyniolikos.

R. V.: Tai Škėmų šeimai rūpėjo, kad duktė kalbėtų lietuviškai?

A.S.: Vieną žinomiausių vasaros stovyklų Amerikoje organizavo Nekalto prasidėjimo vargdienės seselės. Tėvai ten siūsdavo Marytę, o Kristina Škėmaitė irgi buvo viena iš stovyklautojų. Seselės, 1944 m. pradėjusios organizuoti stovyklas, jas rengia iki šių dienų. Žinau, kad šitaip vasarodavo šimtas ar daugiau mergaičių, vienuolynas turėjo žemės, prie pat – bendrabučius, kur studentės ir gimnazistės galėdavo apsistoti. Kasmet visa programa vykdavo lietuviškai – būdavo dainuojamos dainos, šokami tautiniai šokiai, o stovyklos pabaigoje vykdavo didžiulė susiartinimo šventė su dainų ir šokių programa. Žiūrėti renginio suvažiuodavo žmonės iš viso Rytinio pakraščio: nuo Vašingtono iki Bostono, ir visi dalyvaudavo toje didžiulėje šventėje, kaip kokioje gegužinėje, kur būdavo kalbama, dainuojama, pasakojama, vaidinama tik lietuviškai.

R. V.: Jūsų sesuo ir dabar gyvena Amerikoje, o prieš pokalbį užsiminėte, kad ir su ja pasidalijote apie planuojamą šį mūsų susitikimą. Ar jūs pats esate skaitęs A. Škėmos kūrybos, o gal jūsų sesuo su jo kūriniais labiau susipažinusi?

A.S.: Aš – labai mažai skaitęs, o mano sesuo gerai susipažinusi su literatūra, ji yra dėsčiusi lietuvių literatūrą ir turi daktaro laipsnį, universitete mokino kūrybinio rašymo. Ir dabar, kai ji pataiso mano straipsnius, jie pasidaro visai tvarkingi, nes ji išmano taisykles, lietuvių kalbą. Per metus ji perskaito

¹³⁴ Vladas Kazimieras Jaskevičius (1916–1996) – kunigas jėzuitas. Nuo 1952 m. JAV Fordhamo universiteto profesorius. 1957 m. jo iniciatyva šiame universitete įsteigtas Lituanistikos institutas.

¹³⁵ Dr. Marija Stankus-Saulaitė (g. 1941) – lietuvių išeivijos JAV lituanistė, poetė.

apie 120 knygų: grožinės literatūros ir kitokių – tiek lietuviškai, tiek ir angliškai. Prieš knygų mugę gaunu iš jos prašymų nupirkti knygų, tai pernai ją domino lietuviški romanai, rašyti moterų. Pirkau tris romanus vienoje leidykloje, tris – kitoje. Ji nori žinoti, kaip rašo Lietuvos moterys ir ji supranta tuos dalykus.

R. V.: Jei prisimintume tuos metus, pavyzdžiui, jūsų minėtus 1958 m., kai buvote brandus jaunuolis, o A. Škėma – intensyviame kūrybos etape, tuo metu dėl jo kūrinių vyko įvairios diskusijos, ir ypač kai kurie dešinieji kritikavo jo kūrinius. Ar pamenate tą laikotarpį?

A.S.: Taip, žinau, kad jis buvo vienas tokių, kurie sulaukė kritikos, nors asmeniškai nebuvo į tai įsitraukęs. Žinojau, kad lietuviškoje spaudoje, įvairiuose suvažiavimuose dešinieji, uolūs katalikai arba senoviški katalikai nesutarė su tais, kurie buvo maždaug tokie kaip santariečiai ar kiti, tokie viduryje tų pažiūrų, ar to kelio...

R. V.: Susidaro įspūdis, kad Škėma, nepaisant jam tekusios kritikos, kūrė krikščioniškoje pasaulėžiūroje. Vienas didžiausių jo kritikų buvo Jonas Grinius, kuriam, A. Škėmos „Baltoje drobulėje“ regėjosi patyčios iš vertybių¹³⁶. Anot J. Griniaus, Škėma suniekino vertybes, nes parodė, kad jos bejėgės arba beprasmės. Herojus Garšva tyčiojasi iš Kristaus, religinių tiesų. Krikščionis užgauna Didžiojo penktadienio frazių kartojimas kūrinyje. Esą Škėma buvo kraštutiniai nevisuomeniškas. Kaip jums atrodo tokia dešiniųjų kritika?

A.S.: Gal pirmiausia pasakysiu, kad nesinori skirstyti – dešinieji, kairieji, nors ir tiesa, kad mūsų išsivijos literatūros, kūrybos ir taip pat visuomeninėje veikloje, buvo ryškios dvi stovyklos, o ta katalikiškoji – buvo tokia senoviška, kaip, beje, ir dabar Lietuvoje bažnyčia yra senoviškesnė negu kurioje nors kitoje Vakarų šalyje. Taip, jie buvo uolūs katalikai ir dažnai nepalankiai vertino novatorius.

Pažiūrėkite, kokia tada buvo mūsų spauda, rašiusi apie literatūrą: „Aidų“ žurnalą leido pranciškonai, „Darbininką“ – pranciškonai, „Draugą“ – marijonai. „Ateities“ žurnalas šiek tiek turėjo literatūros kritikos skilčių, bet nedaug. Katalikiška pusė buvo truputį arši, nešiuolaikiška, ne Vatikano II-ojo suvažiavimo¹³⁷ pažiūrų. Vatikano II-sis suvažiavimas vyksta 1962–1965 metais, ir dar užtrunka, kol tas atvirumas pasauliui įsikūnija kasdienybėje. Manau, šiandien sakytume, kad katalikai per griežtai atsiliepė į kūrybą, nepakankamai atsižvelgdami į žmonių patirtį, į jiems tekusią dalią per karus. Lūkesčiai gal buvo per aukšti, juk rašytojai nėra kaip angelai – šventos poezijos rašytojai. Gal truputį perdedu, bet nežinau, kaip kitaip pasakyti...

¹³⁶ Jonas Grinius. „Kiek ten teisybės ir kiek draugų sentimentų. A. Škėmos literatūrinį palikimą sveriant“. *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*. 1962, sausio 13.

¹³⁷ Vatikano II susirinkimas sušauktas siekiant Bažnyčios atsinaujinimo, atvirumo šiuolaikiniam pasauliui, pastoracijos atnaujinimo. Aptartos naujųjų laikų tikėjimo ir Bažnyčios problemos, įvardyta Bažnyčios esmė, tikslai ir vaidmuo.

R. V.: Kai kurių katalikų Škėma buvo kritikuojamas dėl polinkio šokiruoti visuomenę. Jo kūryboje tikrai yra vietų, kurios gali atrodyti vulgarios, ne visiems skoniams priimtinos, bet ar galime reikalauti iš rašytojo atitikti kažkokius dogmatiškai mąstančių, labai griežtų pažiūrų besilaikančių žmonių skonius. Kūryba juk laisva...

A.S.: Taip, o vertintojai gali priimti ir interpretuoti tokias vietas tiesiogiai arba suprasti, kad tai gali būti pusiau nesąmonės ar kas nors kita. Žmogus turi teisę pasisakyti ir jis neardo mūsų gyvenimo vien dėl to, kad jo pažiūros yra kitokios negu mano ar mūsų grupelės, mūsų krypties žmonių. Gal kai kurie dalykai yra kaip nuodai visuomenei, bet aš nemanau, kad taip galima sakyti apie A. Škėmą ar kai kuriuos kitus naujoviškiau rašiusius mūsų išėivijos rašytojus.

R. V.: Paminėjote nuodus visuomenei ir iškilo atmintyje tas pas J. Grinius, kurio nuomone, užuot kėlę tautinę dvasią, tie novatoriai nuodijo visuomenę. Dabar, turbūt, jau ir būnant dešiniųjų pažiūrų, kitaip priimama tokia kūryba.

A.S.: Katalikai, ypač ateitininkų krypties, buvo klerikalai, labai bažnytiniai, o J. Grinius – vienas iš jų pagrindinių ideologų, tad nenuostabu, kad jiems rūpėjo ne tiek pati krikščionybė, kiek visa bažnytinė sąranga.

R. V.: O kokia tuomet buvo jūsų pozicija? Bendravote su senosios kartos katalikais, ar visgi daugiau – su naujai besiformavusia jaunųjų katalikų bendruomenė?

A.S.: Aš – kitos kartos nei A. Škėma, labiau – jo dukters amžiaus. Amerikoje labai daug dirbau su skautais, tarp kurių yra įvairių pažiūrų žmonių, skautai nėra katalikiška organizacija, bet ji – lietuviška ir krikščioniška. 1966 m. su bendraminčiais rengėme pirmąjį Pasaulio lietuvių jaunimo kongresą, kuriame dalyvavo delegatai iš viso pasaulio. Tais laikais dar nebuvo Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos, visi veikė palaidai – atskirai skautai, atskirai ateitininkai, savo renginių turėjo neolituanai. Kilo mintis surengti kongresą visiems pasaulio lietuviams, įskaitant tuos, kurie gyvena Amerikoje, kur ir buvo daugiausia lietuvių ir įvairios lietuviškos veiklos. Mes visaip sukome galvas, kaip tai padaryti, kad visi vienoje vietoje sutartų, susiburtų, ir to pirmo jaunimo kongreso 1966 metais sąranga, „Dainavos“ stovyklavietėje, buvo nevientisa: turėjome keturias dalis, tokias pastovykles su savo vadovais. Buvo atskiros grupės ateitininkų, neolituanų, santariečių ir jiems prijaučiančiųjų, taip pat – ir Šiaurės Amerikos lietuvių studentų sąjungos nariai. Kai viską ruošėme, buvau studentų sąjungos valdybos narys. Antrasis kongresas, vykęs po penkerių metų, jau buvo bendras visiems ir niekas nebesuko galvos, kaip suderinti interesus. Bet kilo kitas klausimas – kas rems, kas palaikys visą tą renginį, o buvo reikalingi milžiniški pinigai – ir anais laikais, ir šią dieną, žmonės, kurie finansuoja tokius dalykus, žiūri, kokia renginio ideologija, kokių pažiūrų laikosi organizatoriai. Buvo labai daug diskusijų dėl bendravimo su Lietuvos lietuviais – ar ką nors pakviesti, ar kas nors iš Lietuvos galėtų dalyvauti. Iš tikrųjų tame pirmame kongrese buvo vienas lietuvis iš Lenkijos

lietuviškos dalies, tik niekam šito nesakė. Jis dalyvavo, mes keli tai žinojome ir viskas ramiai praėjo. Svarbu, kad tą kongresą rėmė visi – ir kairieji, ir dešinieji. Dėl praktiškų sumetimų, norint visą jaunimą apjungti, norint suvienyti išeivius, dėl Lietuvos, tai įvyko – visi buvo kartu, neskirstydami, kad vieni – geri, o kiti – jau blogiečiai.

R. V.: Nuostabu, kad jums pavyko suvienyti.

A.S.: Pavyko, nes buvo žmonių, kurie suprato tokių renginių vertę. Vienas tokių rėmėjų, finansavusių įvairius renginius buvo žmogus, pas kurį įsikūrė ir „Santara-Šviesa“, tai – J. Bačiūnas¹³⁸. Jis buvo senovės lietuvis, senos kartos imigrantas, ne kaip mes, pas jį ir dirbo Valdas Adamkus, būdamas jaunas. J. Bačiūnas buvo Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkas, jis buvo nebažnytinių pažiūrų, prijautė „Santaros-Šviesos“ organizacijos narių idėjoms, nors jis ir buvo visai kitos kartos žmogus, su kitokia praeitimi.

R. V.: Dar viena tema, kurią savo publicistikoje svarsto A. Škėma, tai lietuviškumo ir Vakarų sintezė būtinybė nelikti savo „susentimentalėjusių gatvelių gete“. Bet kai kurie konservatyvesnių pažiūrų atstovai tokių idėjų nepalaikė, pirmiausia akcentuodami poreikį išsaugoti tradicijas. Ar pamenate diskusijas šia tema?

A.S.: Taip tiesiogiai tais žodžiais negirdėjau, bet mums visiems rūpėjo, kad nenutautėtume, nes į JAV 1949 m. atvyko 40.000 žmonių – tai didelis skaičius. Ne visi išliko kaip mes lietuviški iki gyvos galvos. Dalis nubyrėjo sudarę mišrias santuokas, išnyko ar tebenyksta, o kiti liko dideli patriotai ir darė didžiulius darbus. Tie procesai atsikartoja – naujai nuvykę į JAV po Atgimimo laikų vieni aktyviai įsitraukia į tautinę bendruomenę, o kitų vaikai jau nekalba lietuviškai.

R. V.: Skaitydama išeivijos spaudą pastebėjau, kad kai kurie leidiniai kėlė Lietuvos nepriklausomybės klausimą, o kituose ši tema neakcentuojama. Kaip tai atrodė jūsų aplinkoje?

A.S.: Mums nekilo jokių klausimų, mums rūpėjo – nesvarbu kiek truks – pasiekti Lietuvos laisvę. Žinojome istoriją, kad okupacija gali trukti ir ilgiau, kaip caro laikais, kai ji užsitęsė 123 metus, supratome, kad kova gali būti ir ilgalaikė.

R. V.: Ar jūs žinote, kaip Škėma suvokė patriotiškumą?

A.S.: Ne, aš negalėčiau atsakyti nei sprendamas iš jo kūrybos, nei iš asmeninės patirties. Turbūt tai būtų spėlionės ir bendrybės.

R. V.: Kaip Jums tuomet atrodė, ar paveikūs buvo patriotiniai šūkliai, o gal buvo priimtini ir nauji intelektualų ieškojimai?

¹³⁸ Juozas Bačiūnas (1893–1969) – JAV lietuvių visuomenės veikėjas, knygų leidėjas. 1897 m. su tėvais atvyko į JAV. 1951–59 Amerikos lietuvių spaudos ir radijo draugijos „Viltis“ pirmininkas, 1963–1969 m. – Pasaulio lietuvių bendruomenės centro valdybos pirmininkas. Pasaulio lietuvių jaunimo I kongreso (1966 m.) vienas organizatorių.

A.S.: Skaitėme ir vienus, ir kitus. Ne tik poeziją, bet ir kritikos straipsnius, kuriuos rašė kitų pažiūrų lietuviai – iš to formuojasi dinamika visuomenėje, kur skirtingų pažiūrų žmonės sugyvena ir kartu ieško bendro kelio. Patriotiniai autoriai kaip Brazdžionis labai gerai sudėdavo žodžius apie praeitį, kurios ilgėjosi išeiviai, šitai negali būti užmiršta. Kiti žiūrėdavo plačiau, pasitelkdavo naujas technikas, bet svarbu, kad visiems bendras buvo laisvės troškimas, Lietuvos ilgesys. Beje, mano amžiaus žmonėms „Santara-Šviesa“ būdavo mįslė. Federacijos steigėjas Vytautas Kavolis labai daug rašė ir aiškiai dėstė savo pažiūras. Žinodami, kad jo tėvas buvo reformatų kunigas, mes įžiūrėjome galimybę, kad gal organizacija yra jo pasipriešinimas uoliam katalikiškumui arba iš viso religingumui, toks sūnaus pasipriešinimas tėvui, kuris buvo kunigas. Nežinau, ar taip ir buvo, bet tas nepiktybinis pasipriešinimas buvo vykdomas taip sėkmingai, kad Kavolis pritraukė ir nemažai bendraminčių.

R. V.: Iš tiesų, Kavolis, priešingai nei katalikai, svarstė atviresnės laikysenos Lietuvos lietuvių atžvilgiu klausimą „Metmenyse“.

A.S.: Taip, bet iš esmės, kaip man ruošiantis šiam pokalbiui paminėjo Marytė, katalikiška pusė labai stipriai valdė spaudą. Pavyzdžiui „Drauga“, ėjusį 6 kartus per savaitę – retas tokio dažno periodiškumo atvejis – su šeštadieniu priedu, leido katalikai ir visi jo laukdavo, nes ten būdavo aprašoma literatūra, mokslas, menas. „Aidai“, kaip minėjau, irgi buvo labai katalikiški, o leisti pasisakyti kitokių pažiūrų, tokiems kaip A. Škėma, atrodė per liberalu. Mes skaitėme ir „Metmenis“, ir „Naujienu“ laikraštį, linkusį į tą kitą pusę, ne katalikišką.

R. V.: Taip, „Naujienose“ ir Škėma šiek tiek bendradarbiavo.

A.S.: Mūsų laikais buvo toks horizontas. Marytė sako ir aš taip pat manau, kad kova už Lietuvos laisvę visiems buvo svarbiausias dalykas, nesvarbu kokių pažiūrų, ir todėl šiuo klausimu visi bendradarbiavo. Ir reikia atsiminti tokį dalyką, kurį, nežinau, ar Lietuvos žmonės dabar gali įsivaizduoti, – niekas iš tų rašytojų negyveno iš rašymo, viskas buvo atspausta per ašaras, parašyta laisvalaikiu. Stasys Barzdukas¹³⁹, bendruomenės pirmininkas, lituanistas dirbo traukinių taisytoju, o vakarais užsiiminėdavo lituanistika, visa ta veikla buvo neapmokama. Jeigu važiuodavo į konferencijas, mokymus – tai už savus pinigus.

Marytė sako: nuostabu, kiek išeiviai, mūsų „dypukai“ kitose šalyse literatūros išleido, kiek jie parašė. Mes 1945–1949 metais buvome Augsburgio stovykloje, tai ten 2000 lietuvių sugebėjo išleisti 300 ar 500 knygelių, turime ir čia¹⁴⁰ keletą – vargingai atspausių, minkštu viršeliu, beveik mašinėle rašytų, bet kūryba, pasakojimai yra milžiniškas dalykas žmonėms, kurie nieko neturi.

¹³⁹ Stasys Barzdukas (1906–1981) – Lietuvos pedagogas, JAV lietuvių bendruomenės veikėjas, lituanistas.

¹⁴⁰ Vilniaus jėzuitų namuose, Didžioji g. 36, Vilniuje.

R. V.: Taip, net toks terminas infliacija buvo atsiradęs tarp kritikų – buvo rašoma daug, svarbu, kad lietuviškai. Kaip jūs manote, ar geriau pirmenybę teikti lietuviškumui, o ne meniškumui, ar vis dėlto palaikote aukštesnės kartelės siekius?

A.S.: Žinoma, visko buvo, kaip ir dabar, ne viskas – aukštos kokybės, o ką kalbėti apie rašiusius tuo metu užsienyje, laisvalaikiu. Sutinku, kad tikrai nereikia prastų dalykų, vertingesnė geros kokybės literatūra.

R. V.: Jei dar grįžtume prie Škėmos, jis yra parašęs tokią pjesę *Žvakidė*, už kurią iš katalikų gavo premiją, ir paskui lyg priekaištavo sau, rašydamas, kad jam „nepatinka nuduoti.“¹⁴¹ Kaip manote, ką tuo norėta pasakyti – nebūdamas uolus katalikas jis katalikų premijai laimėti parašė atitinkamą kūrinį?

A.S.: O ar negali būti, kad ramiai, gerai parašyta toji *Žvakidė*, ir tiesiog tiko katalikams. Gali būti, kad ir tarp katalikų buvo žmonių, kurie turėjo įtakos ir nugalėjo kitus, norėjusius išbraukti Škėmą. Jie įteikė premiją Škėmai už gerą kūrinį.

¹⁴¹ „Bandau nusitverti ir nepaleisti svarbios dorybės – nenuduoti. Todėl mane tebekankina sąžinė „Žvakidė“ parašius“. Antanas Škėma, *Rinktiniai raštai*, T2, 1970, p. 439.